

Debreceni **S**

Z

E

M

L

E

Tudomány
és kultúra

2020/1

Szerkesztik:

ifj. Barta János *főszerkesztő*

Szerkesztőbizottság: *elnök* Bazsa György, *tagok*: Angi János
Baráth Béla, Csorba Péter, Pallai László, Papp Gábor, Pusztai
Gábor, Rácz István, Udvardy Antal, Virágos Márta

A szerkesztőség címe:

Debreceni Szemle, Szerkesztőségi titkárság
Dancs Ágnes *kuratóriumi és szerkesztőbizottsági titkár*
Debrecen, Egyetem tér 1.
Postacím: 4002 Debrecen, Pf. 400
Telefon: 06 (52) 512-900/22133, 22388 mellék
E-mail: szemle@unideb.hu
URL: <http://szemle.unideb.hu>

Kiadja:

A „Debreceni Szemle” Alapítvány

Kuratórium és Szerkesztőbizottság:

Imre László <i>elnök</i>	Bazsa György <i>alelnök</i>
Baráth Béla	Jávor András
Bitskey István	Mazsu János
Csorba Péter	Rácz István
Gaál Botond	Sipka Sándor
Gergely Pál	Virágos Márta

**2014-től megjelenik – színes változatban –
a <http://szemle.unideb.hu> weboldalon is**

Előfizethető, illetve a megjelenés támogatható

Debreceni Szemle 11625009-07950000-25000006 sz. számláján.
Bank neve: Erste Bank Hungary Zrt., SWIFT kód: GIBA HU HB
Éves előfizetési díj 2.000 Ft
Árusítás: Alternatív könyvesbolt, Debrecen, Hatvan u. 1.

DEBRECENI SZEMLE

TUDOMÁNY ÉS KULTÚRA

Debrecen és a régió tudományos műhelyeinek folyóirata

XXVIII. ÉVF.

ÚJ FOLYAM

2020. I. NEGYEDÉV

Az első folyam 1927-től 1944-ig jelent meg.

TANULMÁNYOK DEBRECENRŐL

<i>Lóki József: Debrecen természetföldrajza</i>	3
<i>Balogh László: Téglától a műköig. Tóth Béla, Tóth István és Sebestyén Lajos munkássága és szerepe a debreceni téglagyártásban</i>	26
<i>Lovas Enikő Amália: Egy főtéri palota több élete. A Kereskedő Társulat székháza és Kereskedelmi Akadémiája születésétől napjainkig</i>	46
<i>Szendrei Ákos: Dualizmuskori országgyűlési képviselőkről elnevezett utcák a mai Debrecenben (1. rész)</i>	59
<i>Bozzay Réka: Vilma királynő utca Debrecenben? A holland királynő emlékezete és egy meg nem valósult utcanévadás</i>	71
<i>Kovács Gergely: Kántus és emlékezet. A debreceni Főiskolai Énekkar 1861 és 1924 közé eső hat évtizedének története az emlékezhelyek tükrében (1. rész)</i>	80
<i>Szabóné Kármán Judit: Czigányok a 16–17. századi Debrecenben</i>	91

EGÉSZSÉGÜGY – SPORT

<i>Szabó Pál: Állapotkép az evészavarokról: 40 éve írták le a bulimia nervosat</i>	101
<i>Fenyves Veronika, Bácsné Bába Éva, Nagy Adrián Szilárd: Közösségben jobb sportolni! A debreceni Campus Sportfesztivál résztvevőinek vizsgálata</i>	112

KÖNYVSZEMLE

<i>Zsigmond Anna: Kultúra és hatalom: Amerika útja a 21. századba. (Kozma Tamás)</i>	128
<i>E számunk szerzői</i>	133
<i>Contents</i>	134

Támogatóink

Debreceni Egyetem
www.unideb.hu

Debreceni Universitas Nonprofit Közhasznú Kft.
www.debreceniuniversitas.hu

Debreceni m. j. Város és a Debreceni Egyetem
Művészeti és Közművelődési Bizottsága

A Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Területi Bizottsága
<http://tab.mta.hu/debreceni-területi-bizottsag>

THE DEBRECEN REVIEW – SCIENCE AND CULTURE

is an academic quarterly that publishes studies in the humanities as well as in the social and natural sciences, focusing on the findings of recent research in these disciplines. Since it appeals to a wide and educated public, it aims to combine scientific exactness with readability in its style.

Drawing upon the centuries-old academic traditions of the city, *Debreceni Szemle* has adopted and continues the legacy of its predecessor with the same title, which was published between 1927 and 1944.

Although *Debreceni Szemle* is mainly reliant on and addresses the intellectuals of the Debrecen region, it also publishes contributions by leading experts both in Hungary and abroad.

In addition, the journal reports on scientific and cultural events of the region, especially on those organized by the University of Debrecen and the Regional Centre of the Hungarian Academy of Sciences. Events related to the city from anywhere in the world are also given detailed coverage.

Debreceni Szemle was launched by Debrecen Universitas (the legal predecessor of the University of Debrecen) in cooperation with the Debrecen Committee (the present Regional Centre) of the Hungarian Academy of Sciences in 1993 with the support of the municipality of Debrecen.

Nyomdai munkálatok: Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József ügyvezető
Nyomdai előkészítés: Dancs Ágnes és Udvardy Antal
Megjelenik 2020 márciusában
HU ISSN 1218-022X

DEBRECENI SZEMLE – TUDOMÁNY ÉS KULTÚRA

Tudományos folyóirat, amely a humán és a társadalomtudományok, valamint a természet- és műszaki tudományok minden ágának legújabb eredményeivel – és nem csak a régióban vagy hazánkban elértokről – kívánja megismertetni a széles értelemben vett tudományos értelmiséget. Tanulmányainak tárgyalásmódja: stílusa, nyelvezete olyan, hogy befogadható legyen az illető tudományterületet nem művelő kutató és érdeklődő értelmiségi számára is.

A Debreceni Szemle az ugyanilyen címen *1927 és 1944* között megjelent folyóirat folytatójának tekinti magát, épít a századokon át kisu-gárzó debreceni kulturális hagyományokra.

A folyóirat támaszkodik a város, a megye és a régió tudományos és kulturális potenciáljára, de *országosan csaknem egyedülálló célkitűzésének* megfelelően a szóban forgó tudományterületek legjobbjai tol-láából közöl tanulmányokat.

A Debreceni Szemle ugyanakkor hírt ad a város és a régió tudományos eseményeiről (elsősorban a Debreceni Egyetem és a Debreceni Akadémiai Bizottság rendezvényeiről), illetve az ilyen eseményekről bárhol a világon, ha azokban a debrecenieknek lényeges szerepük volt.

A Debreceni Szemlét 1993-ban a Debreceni Egyetem jogelődjét képező Debreceni Universitas, valamint az MTA Debreceni Akadémiai Bizottsága, DAB – (mai nevén: MTA Debreceni Területi Bizottsága) indította újra Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzatának támogatásával.

Gerincfelirat
Gerincfelirat

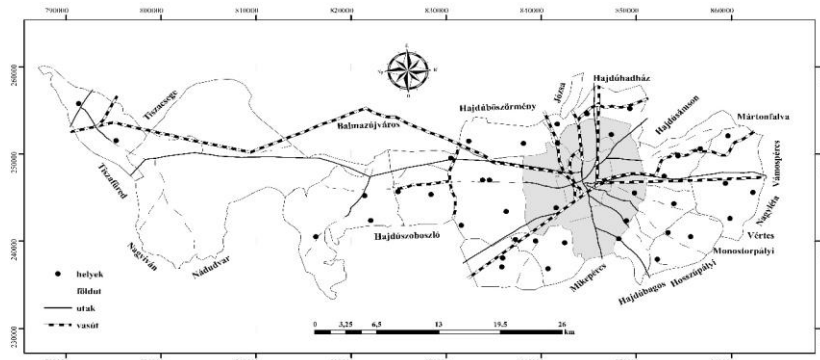
Debrecen természetföldrajza

Lóki József

geoinformatikus, professor emeritus, Debreceni Egyetem

A város földrajzi helyzete

A közel hét évszázados múltra visszatekintő Debrecen a Nyírség, Hajdúhát és Hajdúság határán fekszik, de története során volt olyan időszak, amikor a külterületi határa részben a Hortobágy területét is magában foglalta és a Tiszáig nyúlt. Tikos I. (1882) szerint „A határ legészakibb s egyszersmind legnyugatibb pontját a város határának nyugati szélén levő Tisza folyó közepe képezi.” Zoltai (1938) szerint akkor a területe 957 km² volt, a jelenlegi területe 461 km² (1a, 1b. ábra).

1a. ábra Debrecen jelenlegi és legnagyobb kiterjedésű határa*

1b. ábra Debrecen környékének a domborzata**

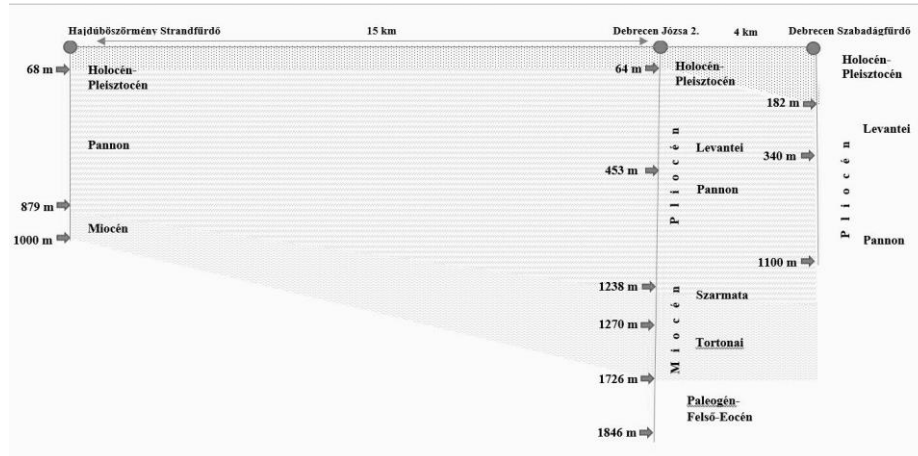
(1: nyírségi futóhomok; 2: hajdúhátai lösz; 3: időszakosan elöntött; 4: tartósan elöntött; 5: magasabb ártér)

A várost alkotó kis falvak (Debrecen, Szent László, Szent Mihály és Boldogaszonyfalva) szintje alig haladta meg a nyugati részén folyó Tóció, valamint a keleten és délen folyó Kondoros és Kösély patakok szintjét. A jelenlegi külterületen a legmagasabb pont Felső-Józsa É-i részén 160 m (Csegei-halom), a legalacsonyabb pedig a város DNy-i határán található 100 m magasságban. Ezek az értékek a terület É–D-i irányú lejtését jelzik, de nem állja meg a helyét az a mondás, amely szerint a városközponttól 11 km-re fekvő „*Látóképnél lévő csárda küszöbszintje egy magasságban van a Nagytemplom gombjával*” (Eördegh B. 1958), ugyanis a kettő között a felszín szintkülönbsége 8–9 m. A Református Kollégiumnál a magassági pont: 119,6 m (Bmf.). GPS koordinátái: 47,53°, 21,62° (EOV: 246438, 843987).

A felszín kialakulása

A jelenlegi felszín kialakulásának és domborzati viszonyainak megismeréséhez vissza kell tekintenünk a földtörténeti múltba, a felső–miocén időszakig.

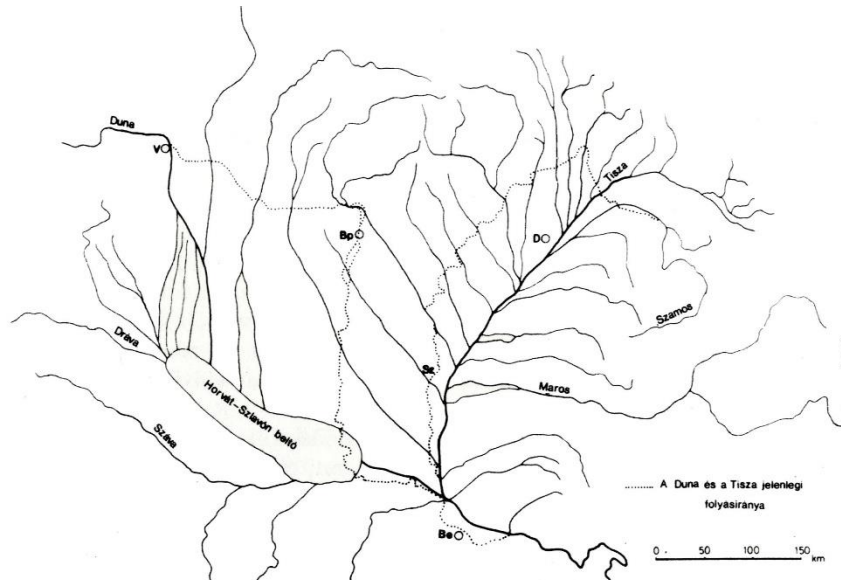
A szarmata emelet vulkáni tevékenységet követően az Alföld ÉK-i része süllyedni kezdett és a területet elöntötte a tenger. A felsőpannoniai emeletben az ország jelentős részét borító beltenger fokozatosan kiédesedett és tóvá (un. beltóvá) alakult. Az Alföld ÉK-i részén a felsőpannon beltóba északról, illetve ÉK-ről a Kárpátokból, valamint É–Erdélyből a vízfolyások sok üledéket szállítottak. Debrecenben az egykori „Szabadság strandfürdő” (jelenleg a Főnix-csarnok) területén 1971-ben létesített 1100 m mélységig hatoló mélyfúrás a felsőpannon rétegekben állt meg. A felső 180 m vastagságú üledék a pleisztocénben rakódott le. A magminták arról tanúskodnak, hogy a beltóban több, mint 900 m vastagságú agyag, iszapos agyag és agyagos homokréteg halmozódott fel. Az ilyen nagymértékű üledékképződést a tó fenékszintjének fokozatos süllyedésével magyarázhatjuk. A süllyedés mértéke azonban nem volt egyenletes, mert az említett fúrástól 2 km-re Alsó-Józsán a pannon rétegek 1238 m-en kezdődnek (2. ábra). Hajdúböszörményben, 15 km-re Debrecentől viszont már csak 885 m mélyen van a pannon rétegek alsó határa.

2. ábra A rétegek kora a magfúrásokban.

A tó teljes feltöltődése a felső pannon időszak végére következett be, majd a szárazzá vált felszínen 2–2,5 millió évvel ezelőtt fokozatosan indult meg az új vízhalózat kialakulása. A pleisztocén elején a vízhalózat jelentősen eltért a maiától (3. ábra). Borsy Z. (1983, 1992) szerint az Alföldnek egy nagy folyója volt a Tisza, amely ÉK–DNY-i irányban a mai Szeged felé tartott.

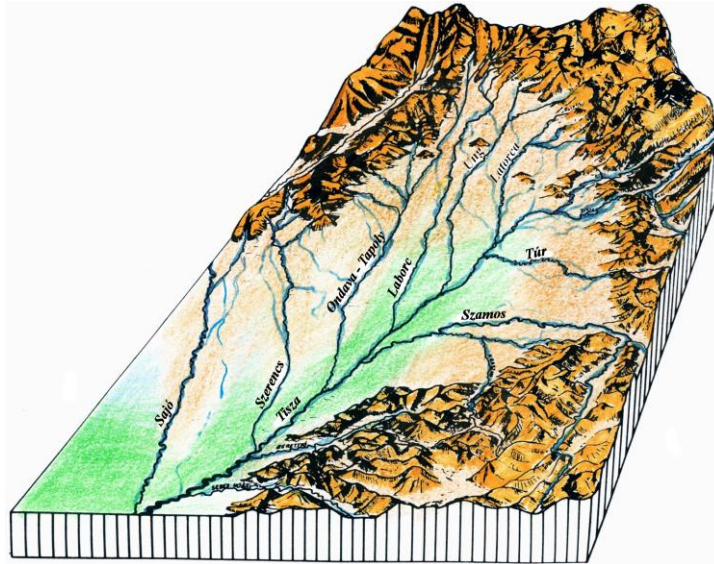
A folyók feltöltő munkájának köszönhetően a harmadidőszaki felszín nagyjából kiegyenlítődt, de ezt a felszínt újabb süllyedések érték. A legújabb kutatások során (Püspöki Z. et al. 2016.) a mélyfúrások rétegelemzése alapján megállapították, hogy a jelenlegi Nyírség ÉK-i része, a Berettyó-Körösök vidéke és a Jászság területe süllyedt meg. Ennek az lett a következménye, hogy a környező hegyvidékeken a vízfolyások bevágódtak és durvább hordalékot szállítottak az alföldi területek irányába. Ez a kavics még a Nyírség É-i, ÉK-i részére is eljutott (Borsy Z. 1989). Még a debreceni fúrásban is megtalálhatók a kavicsos, murvás rétegek 150–180 m mélységben. Ez a hordalék a durva- és középszemű homokrétegekkel váltakozva rakódott le (Urbancsek J. 1977). A süllyedések feltöltődése után a vízfolyások hordalékszállítása megváltozott. A nyírségi rétegsoroknak a kőzetanyagát az Ős–Tapoly–Ondava és esetleg a Laborc szállította. A hordalékkúpon medrüket változtató vízfolyások itt csak mérsékelt üledékfelhalmozást végeztek, mert ezen a területen a süllyedés mértéke jóval kisebb volt, mint a Körösök vidékén. Ekkor a durvaszemű üledékre finomabb szemű homok, iszapos homok és agyag rakódott le. A későbbiekben éppen ez a sok apró- és középszemű homokot tartalmazó rétegsor képezte a futóhomok forrását.

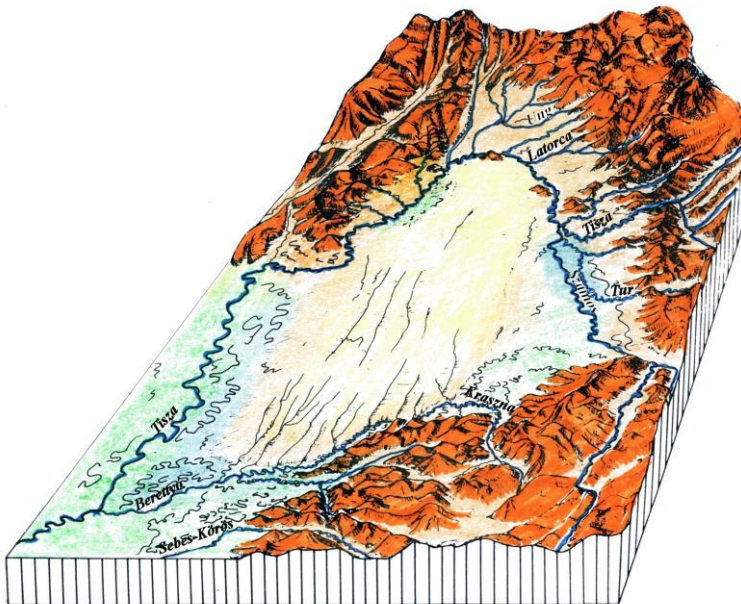
3. ábra Vízhalózat az újharmad-időszak végén
(Borsy Z. 1983. nyomán)

A würm elején (70–80 000 évvel ezelőtt) az Alföld ÉK-i részében az ÉK-i Kárpátokból és az É-Erdély felől lefutó vízfolyások még É-D-i, illetve ÉK–DNy-i irányban folytak és a Körös-vidék felé tartottak (4. ábra). Az első jelentősebb változás 45–50 000 évvel ezelőtt következett be, amikor a Tisza és a Szamos tektonikus mozgások hatására elhagyták a Nyírséget és a mai Ér-völgy környékére tolódtak.

A nyírségi hordalékkúp fejlődéstörténetében 20–26 000 évvel ezelőtt új szakasz kezdődött. A felszínen lévő folyóvízi hordalékot a hideg, száraz éghajlaton csak gyér növényzet borította. Ez a növényzet nem tudott kellő védelmet nyújtani a munkaképes szelek támadásával szemben, így a védtelen területeken megindult a futóhomok képződése, illetve a homokformák kialakulása. Közben a Bereg–Szatmári síkság és a Bodrogek süllyedni kezdett. A süllyedés hatására a Tisza 18–20 000 évvel ezelőtt elhagyta az Ér-völgyet és ÉNy-ra fordult a Bodrogek irányába, majd a Tokaji-kapu kialakulása után nyílt meg az útja az Alföld belseje felé. A Szamos csak 14–16 000 évvel ezelőtt hagyta el az Ér-völgyet (5. ábra), de áradásai alkalmával még később is időnként az Ér-völgy irányába vette útját.

4. ábra Az Alföld ÉK-i részének folyóhálózata a würm elején
(Borsy Z.–Félegyházi E. - 1982. - nyomán)

5. ábra Az Alföld ÉK-i részének folyóhálózata a későglaciálisban
(Borsy Z.–Félegyházi E. 1982 nyomán)

A Tisza folyásirányának változása azt eredményezte, hogy az É-ről érkező vízfolyások már nem juthattak el a Nyírség területére. Az élő vízfolyás nélkül maradt Nyírség felszínét ezt követően csak a munkaképes szelek alakították. A felszín átformálása közben a szél a korábbi vízfolyások elhagyott medreit homokkal temette be, amelyből csak kisebb szakaszok maradtak és figyelhetők meg pl. a 4-es főút mellett Nyíregyháza és Hajdúhadház között.

Az első nagy homokmozgást követően valamivel nedvesebb lett az éghajlat. Ekkor az alacsonyabban fekvő futóhomok-területeket már jobban védte a sztyeppnövényzet, és a felszínen megindulhatott a hullóporos takaró képződése. A hullópor azokról a területekről származott, ahol továbbra is mozgott a futóhomok. A mozgó homokból származó poranyag hosszabb rövidebb út megtétele után a növényzettel védett alacsonyabb területeken halmozódott fel. Ez a poranyag a hideg száraz éghajlaton nyerte el a löszös külsőt. A löszös rétegek a Nyírség Ny-i és D-i szélén, továbbá a Hajdúháton megfigyelhetők.

A későglaciális időszakban (11 600–16 000 éve) az éghajlat fokozatosan javult (melegedett) annak ellenére, hogy közben voltak olyan időszakok, amikor a hőmérséklet csökkent. A Nyírség felszínfejlődése szempontjából nagyon fontos a 11–12 000 évvel ezelőtti időszak, amikor a júliusi középhőmérséklet elérte a 16 °C-ot. Ekkor a felszínt borító sztyeppnövényzet alatt megindult a talajképződés. Mivel ez az időszak viszonylag rövid volt, ezért vastag talajtakaró nem alakulhatott ki. Az éghajlat hidegebbre változott, ami az évi középhőmérsékletben 7–8 °C-os csökkenést jelentett. A hideg száraz éghajlaton a növényzettel gyéribben fedett buckás felszíneken újabb homokmozgás kezdődött.

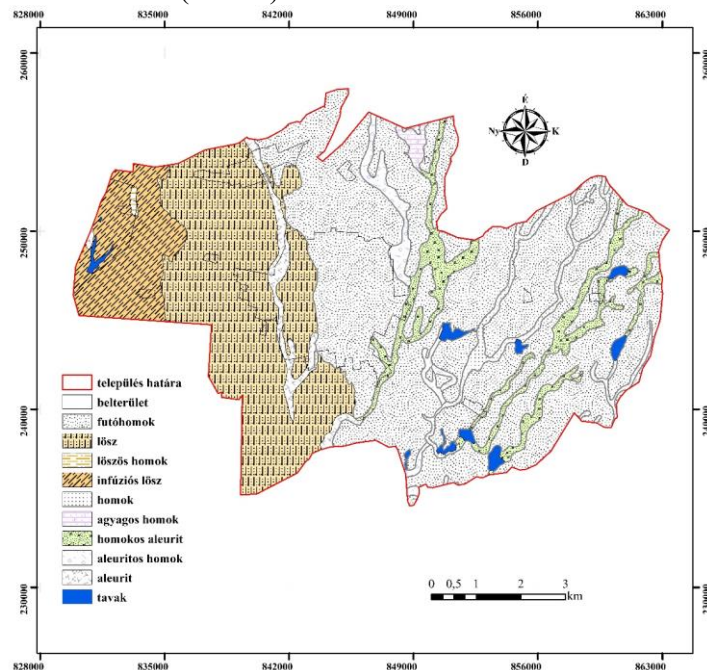
A homok mozgásának szünetelését jól jelzik az eltemetett talajszintek. A radiokarbon vizsgálatok (Borsy Z. et al. 1981) arról tanúskodnak, hogy a későglaciálisban kétszer is képződhetett talajtakaró, melyet a száraz, hideg időszakban homok borított be. Így a korábbi nagy homokmozgással együtt három pleisztocénvégi homokmozgással kell számolnunk. Debrecen DDK-i részén a Hosszúpályiba vezető út melletti homokbányában lévő eltemetett talaj kalibrált kora a radiokarbon vizsgálatok alapján (J. Lóki et al. 1994) 13677–14 009 (BP) év volt.

A holocén korszak beköszöntését (11 600 éve) a melegebbé váló éghajlat jelzi. Az éghajlat javulásának hatására a homokfelszíneket is egyre jobban védte a növényzet, ezért a homokmozgás fokozatosan megszűnt. A korábbi feltételezésekkel ellentétben, az új kutatási eredmények alapján megállapíthatjuk, hogy a holocén folyamán a Nyírség területén, így Debrecen határában sem volt jelentősebb homokmozgás. A kisebb felszínalakulást eredményező szél-erózió csak antropogén hatásra következett be a történelmi időkben.

Geológiai képződmények

A város felszínközeli (<10m) geológiai képződményeit tanulmányozva megállapíthatjuk, hogy a terület keleti részét homokos, nyugati részét pedig jellemzően löszös üledékek borítják (6. ábra). A futóhomok területi kiterjedése jelentősen meghaladja a lösszel borított felszínt. A kétféle üledék találkozása a Nyírség és a Hajdúhát határát jelenti.

A két kistáj határának kijelölése alaposabb rétegtani vizsgálatokat igényel. Korábbi tanulmányunkban (Lóki J. et al. 2014) a Ny-Nyírség és a Hajdúhát határát pontosítottuk Debrecentől É-ra. A városban a két kistáj határát korábban először a Tóció patakánál, majd a Böszörményi útnál, illetve a Móricz Zs. körútnál húzták meg. Az utóbbi évek régészeti feltárásainál tanulmányoztuk a felszín alatti közetrétegeket. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a város Ny-i felén a vékony felszíni futóhomokréteg alatt a löszös üledék megtalálható a városközpont közelében is. Ilyen feltárások voltak a Bethlen utcán, a Kölcsey Művelődési Központnál, a Széchenyi utcán a Debreceni Járásbíróság építkezésénél. Így tehát a Hajdúhát határa a belváros alatt egészen a Piac utcáig benyúlik. Az Egyetem téren, a Péterfia utcán és a Piac utcától K-re folyóvízi homokból képződött futóhomok található. A város külterületén futóhomokon és a löszön kívül a patakok mentén és a mélyebb fekvésű területeken aleuritos, agyagos és infúziós löszös üledékek is előfordulnak (6. ábra).

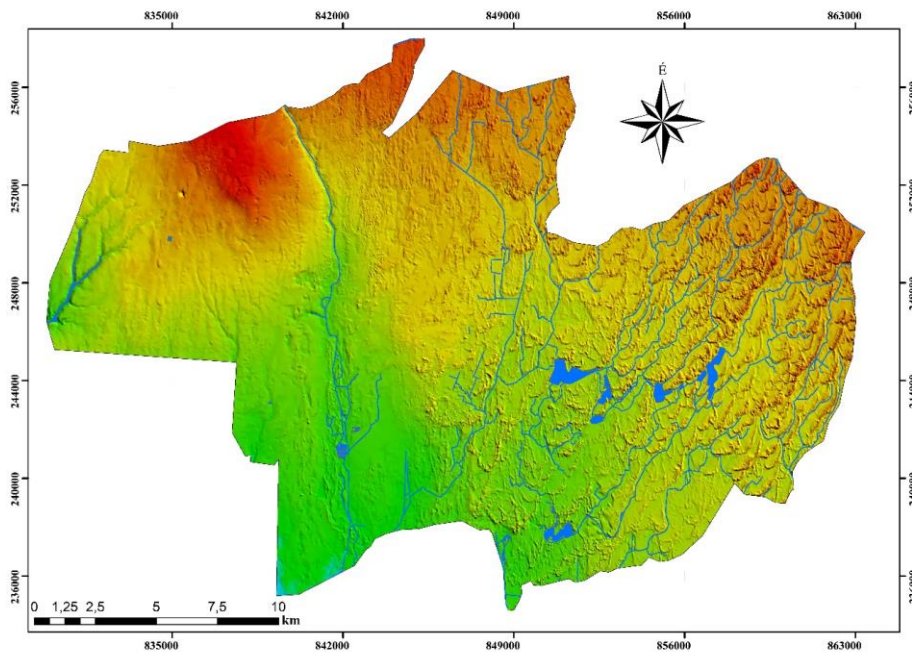

6. ábra Debrecen felszíni geológiai képződményei

A felszín alatti képződményeket a józsbai és debreceni mélyfúrásokban tanulmányozhatjuk. Alsó-Józsbán 64m, Debrecenben a Kassai úton 128m mélységben jelennek meg a pliocén(pannon) rétegek, a miocén rétegsort Józsbán 1238m mélységben érték el (lásd fentebb).

A debreceni határ formatípusai

A felszínfejlődésből már ismert, hogy a hordalékkúp felszínét a pleisztocén végén elsősorban a szél alakította, ezért ennek megfelelően a város K-i határában az eolikus formák uralkodnak. A félig kötött futóhomok formák közül a szélbarázdák, garmadák és maradékgerincek alakultak ki, de képződtek különböző nagyságú deflációs mélyedések, deflációs eredetű nagyobb lapos felszínek és kisebb-nagyobb akkumulációs homokmezők is. Az akkumulációs formák közül ki kell emelni az aszimmetrikus parabola buckákat, amelyek a DK-i részen a jellemző formák (7. ábra). Ezek egy része az ÉK-DNy-i irányú nyírvizek mentén található, melyeket Kádár L. (1956) szegélybuckáknak nevezett.

7. ábra Debrecen domborzatmodellje
(a legsötétebb rész tszf.-i magassága a legnagyobb)

A város Ny-i oldalán, ahol löszös üledék és azon kialakult talajok borítják a felszínt, a környezetéből kiemelkedő Hajdúhát D-re lejt a lapos alacsonyabb

Hajdúság irányába. A felszint az alacsonyabb térszín irányából hátravágódó „völgyek” (Pece, Tóció stb.), és a felszín berogyásával képződött néhány méter átmérőjű kerek mélyedések (un. löszdolinák) teszik változatossá. Az antropogén formák közül a mesterséges halmokat (a népi névhasználatban kunhalmokat) kell elsősorban említeni, amelyek a viszonylag sima felszínből 3–6 m-re emelkednek ki. Ezeket az elmúlt évezredek alatt lakódombnak, megfigyelési pontnak, vagy temetkezési célra emelte az ember. Eddig több, mint százat jegyeztek fel (Zoltai L. 1938). Legismertebb közülük a Basahalom, a Csécs-halom, a Kamarás-halom és a Nagysándor József-halom (8. ábra). Ez utóbbin az 1849 augusztus 2-i csata emlékoszlopa áll. A város külterületének É-i szélén legmagasabb a Csegei-halom (167 m). A halmok közül több az egykori vízfolyások mellett található. Így elmondhatjuk, hogy a város K-i oldalán, a futóhomokos területen a természetes halmok (homokbuckák), a Ny-i oldalon pedig a mesterséges halmok a környezetük fölé emelkedő formák.

8. ábra A Nagysándor József-halom látképe
(Tóth Csaba felvétele)

Az elmúlt évszázadok alatt a város morfológiai képe jelentősen megváltozott. A lakóterület kiterjedésével az egykori dimbes-dombos homoki szőlők, gyümölcsösök területén a panelházak részére sík területet kellett létrehozni. Ma már kevés olyan terület van a városban, ahol az eredeti buckás felszín maradványai előfordulnak. Ilyenek a Homokkertben, Csapókertben és a Sámsoni út É-i oldalán található. A Nagyerdőn található homokdombot korábban „lódombnak”, golyófogónak használták a katonák, napjainkban télen a gyerekek szánkózó dombja. Van néhány mesterségesen kialakított domb is (pl. a Menyhárt téri és a Thomas Mann utcai szánkódomb).

A város mélyebb fekvésű részeit, buckaközi mélyedéseit feltöltötték. Ilyen volt a Pap-tava, amelynek feltöltött rétegeit a Déri Múzeum mögötti építkezéseknél és a Plaza tartópilléreinek mélyítésénél a fúrók feltárták. A Csapókerben is volt Pap-tava, amelyet már csak a neve jelez.

A város belső részén a vízenyős, mocsaras területeken nehéz volt közlekedni. Ilyen volt a főutca (a mai Piac utca), ahol 1826-ig híd (érdekes módon a főutca hosszában) segítette a közlekedést. A jelentős feltöltés jól érzékelhető a Református Kistemplom (Csonkatemplom) bejáratánál, ahol a lépcsők lefele vezetnek a hajdani alapszintre. A jelentős feltöltést igazolta az Apolló mozi mögötti régészeti feltárás is, ahol az eredeti talajszintet 4–5 m mélyen tárták fel.

Meg kell még említeni a hajdani téglagyárak bányagödreit a Határ út, Kishegyesi út és a 33-as főút közelében. Ezek egy részét már feltöltötték.

Debrecen vizei

Az ismert népdal szerint „*Debrecennek van egy vize, kinek Hortobágy a neve*”, de ez csak akkor volt igaz, amikor a város külterületi határa a Tiszánál volt, és a Hortobágy egy része is a város külterületéhez tartozott. Ma azonban nincs állandó folyóvíze. Az Alsószabolcsi tiszai és az Alsószabolcsi nyírvíz társulatok ármentesítő tevékenysége előtt azonban felszíni vizekben gazdagabb volt a terület. A Tisza évről-évre ismétlődő áradásai, és a csapadék Debrecen határának jelentős részét borították vízzel. Zoltai (1935) „*Debrecen vizei*” című tanulmányában a folyók, folyások, völgyek, erek, fokok, tavak, fertők, fenekek, laposok, mocsarak, rétek, tiszták, árkok, csatornák, gátak és kutak helyeit gyűjtötte össze. A vízzel állandóan, vagy időszakosan borított területeket, a vízvezető medreket a jellemzőik és terjedelmük alapján különböző névvel látták el. Zoltai a jelentésüket is leírta, és a földrajzi nevüket is megadta. A természetes formák mellett az emberi kéz alkotásait (árok, csatorna, gát, kút) is összegyűjtötte. (Tanulmánya 172 vízrajzzal összefüggő nevet tartalmaz.)

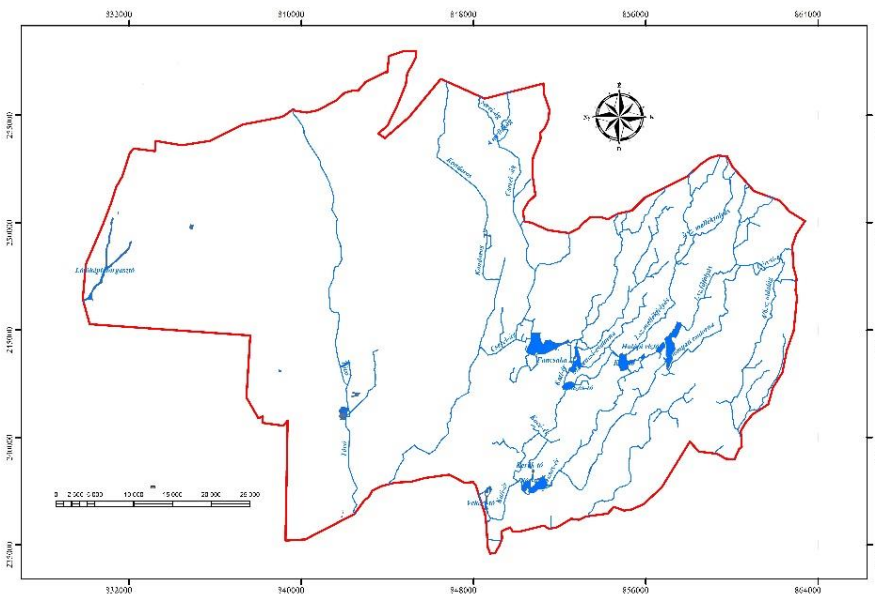
A város belterületén legnagyobb volt a Tóció, amely a Hajdúhát területén Zelemér határában ered. A 18. század második felében vízimalmokat is hajtott, ma a medrében alig folyik víz. A Tóció-völgy csak akkor kerülhetett víz alá, amikor a csapadékos években a talajvíz szintje megemelkedett, ugyanis a forrásvidekének geológiai viszonyai, és a völgyének lápos üledékei kizárják az állandó bővízűségét. A város kisebb vízfolyásai a város K-i oldalán a Nyírség irányából érkeznek (9. ábra).

Zelizy szerint (1882) ezeknek a kisebb ereknek a kialakulása a Kraszna kiömléseinek köszönhető és részben a Kék-Kállóba, illetve a Kösélyen át a Berettyóba tartottak.

A város területén található tavak mesterséges eredetűek. A Ny-i oldalon a Hajdúhát területén a 33-as út mellett a Látóképi horgásztó és a Látóképi Tófürdő (Macsi Balcsi) felduzzasztott tavak, és a Keleti Főcsatornából is kapnak vízután-

pótlást a nyári száraz időszakban.

A város külterületének K-i részén az erdőpusztai mesterséges tavak az 1970-es, 80-as években kerültek kialakításra. Az erdőpusztai fejlesztések során jöttek létre a Fancsikai-tavak, Vekeri-tó, Mézeshegyi-tavak, Halápi-tavak, Bodzás-tó, Hármashegy tó (9. ábra). Az eredeti tervek szerint a tavak vízellátása egyrészt a nyírvizekből, másrészt a vízpótlás a Keleti-főcsatornából történt volna. Sajnos a tervnek ez a része a mai napig elmaradt. a vízutánpótlás hiánya miatt először a tározók (Halápzugi, Juhfürösztő, Martinkai, Pipóhegyi) száradtak ki, de többször veszélybe kerültek a pihenőövezet duzzasztott tavai is. Jelenleg a halastavak is sorra kiszáradnak (10. ábra), és pusztul az élőviláguk. Napjainkban ismét tervben van a vízutánpótlás megoldása a Keleti-főcsatornából.

9. ábra Debrecen vizei

A gyorsan fejlődő város már a 19. század elején is vízhiánnyal küzdött. A városban nehéz volt jó minőségű ivóvizet találni. Az egészséges ivóvizet az orvosok is szorgalmazták. Szerintük ez évente közel félezer lélek megmentését jelentti, továbbá locsolással az állandóan szálló port is meg lehet kötni. A megfelelő mennyiségű víz segíti a sorozatos tűzvészek elleni védekezést. A vezetékes víz hiánya mindamellett a városiasodásnak és az iparosodásnak is gátat vetett.

10. ábra Kiszáradó Fancsikai-tó – (Forrás: Internet)

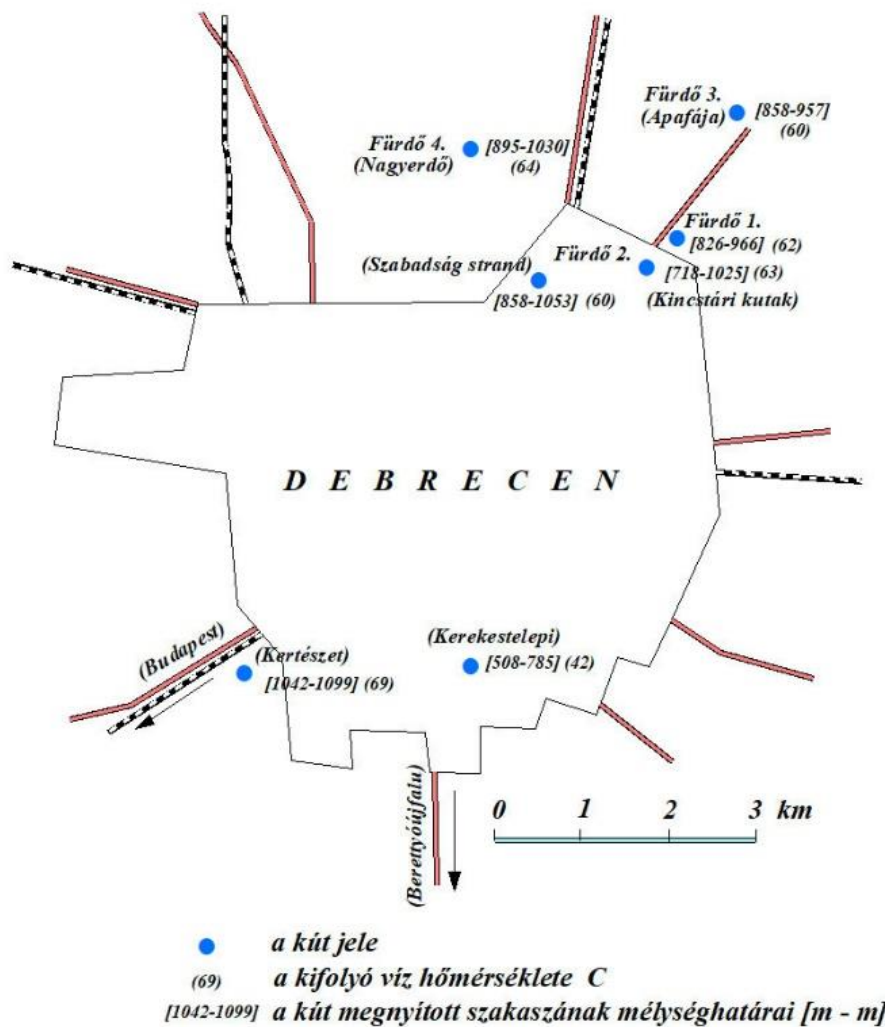
Az alföldi városok közül Debrecen volt az első, amelyik a vízellátás gondjainak megoldásával állandóan foglalkozott (Debreczeni Dercsényi J. 1836; Halaváts Gy 1896; Szücs I. 1871.). 1826-ban ásott kút vízének a Nagyerdőről cserépcsöveken történő bevezetésére gondoltak, de ez a tervezés szintjén maradt.

Ezt követően a város több pontján artézi kutak fúrásával próbálkoztak. Török J. (1859) szerint „ezen kutak fúrását az iható víznek városunkbani hiánya tette égetőleg szükségessé; minthogy e kutak létrejötte előtt az ivás-, főzés-, mosásra szükséges és használható vízzel a lakosok, a várostól távoleső nagyerdei, s részint a várad utcai kapun kívül létező, homokos talajban ásott kutakból voltak kénytelenek magokat ellátni.”

Az első sikeres artézi kút fúrására 1841-ben került sor. 1859-ig a város nagyobb utcáin (Csapó u., Hatvan u., Miklós u., Piac u., Péterfia u., Szent Anna u., Mester u.) maximum 52 ölnyi mélységig hatoló kutakat fúrtak. Közülük is kiemelkedett Steller László, besztercebányai szakember által a Piac utcán, a városháza előtt készített 60 m-es kút, amelyből az egészségre igen jó hatású hideg víz tört fel 13,2 m magassáig. Zsigmondy Vilmos munkásságának köszönhetően a 19. század végére már 1200 artézi kút volt a városban.

A debreceni hévízkincs feltárása kincstári mélyfúrással kezdődött 1929–1931-ben. Ezt a fúrást a megállapított boltozaton Pávai-Vajna F. tűzte ki. A fúrást hévíz- és földgáztermelő kúttá képezték ki, amely Fürdő-1. sz. kút néven üzemelt (11. ábra). Ettől 200 m távolságra telepítették a következő kincstári fúrást. Ez a Fürdő-2. sz. fúrás és kútkiképzés 1933–1934-ben történt. (A hatvanas évek közepe óta a kút nincs üzemben.) Az alföldi szénhidrogén-kutatás keretében készült 1951-ben a kerekestelepi, majd 1952-ben a Fürdő-3. sz.

(Apafája) hévízkúttá kiképzett fúrás. 1963-ban fúrták a *Fürdő-4.* sz. (Nagyerdő) kutat, majd 1968-ban a *Városi Kertészet*, továbbá 1971-ben a *Szabadság úti strandfürdő* területén levő hévízkutat. (Ez utóbbi már nem üzemel.) A felsorolt hévízkutak a kb. 700–1100 m-es mélységszakaszban kifejlődött homokrétegek alkotta hévíztároló rendszert csapolják meg. A *kerekestelepi kút* a felső (508–715 m közti) hévízadó szintekből termel. (A hévizek hőmérséklete a 11. ábrán látható.)

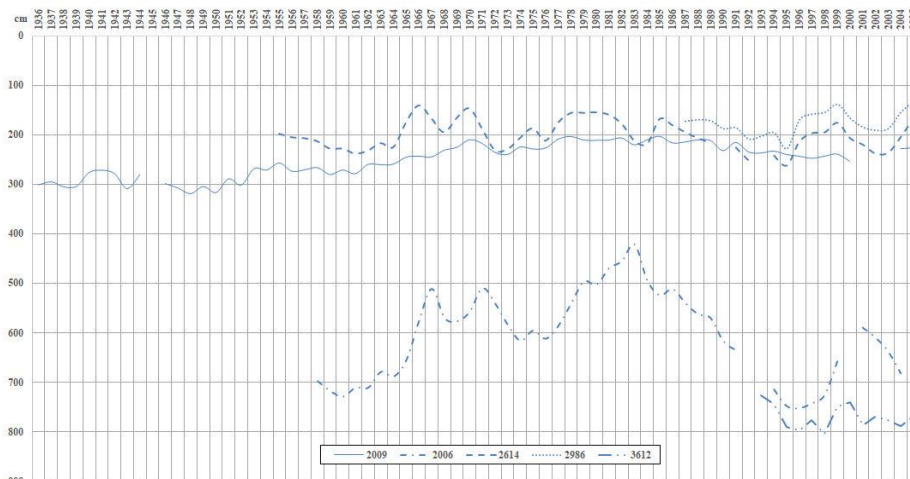

11. ábra Hévízkutak
(Bélteky L. – Korim K. 1976. nyomán)

Az egyre jobban növekvő népesség és a nagy ipari vállalatok vízigénye fokozatosan nőtt. A 70-es évek elejére már a 100–200 m mélységű vízkutak növekvő vízkitermelése sem tudta az igényeket kielégíteni, ezért 1976 októberétől tisztítás után a Keleti-főcsatornából pótolják a város vízszükségletét.

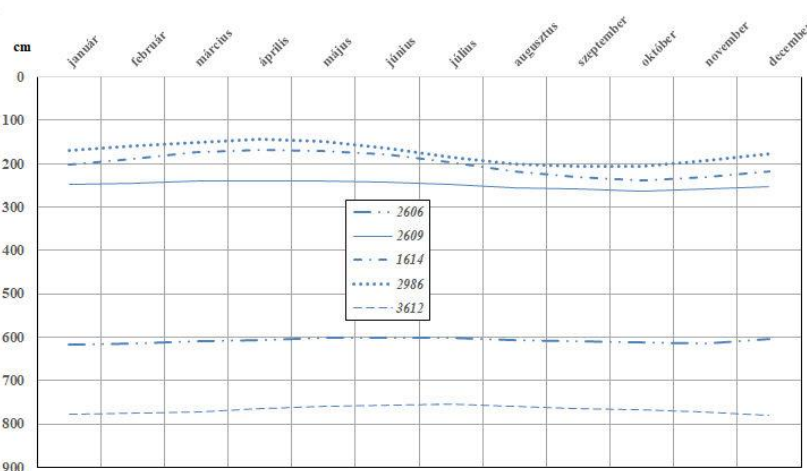
A nagyerdei kutakból a nagy mennyiségű vízkivétel a vízszint csökkenését eredményezte. Többen (Szanyi J. 2004, Ujlaki P. 2010) ezzel magyarázzák a Nagyerdő kocsányos tölgyeinek pusztulását.

A talajvízviszonyokat a város öt pontján található talajvízkutak alapján értékeltük. Megállapíthatjuk (Rónai A. 1955), hogy a város külterületének nyugati részén a löszös üledékekkel borított területen mélyebben található a talajvíz, mint a futóhomokos felszínen (12–13. ábra). Ettől eltér a Nagyerdőtől É-ra Pallagon található 3612-es kút, ahol a legmélyebb (770 cm) a talajvíz szintje (13. ábra).

12. ábra A közepes évi vízszintek a talajvíz kutakban
(2606: A 33-as út D-i oldalán Látóképnél; 2609: a belvárosban a Széchenyi utcán; 2614: a Vámospércsi út D-i oldalán; 2986: a Diószegi út mellett; 3612: a Pallagi út mellett)

A talajvízszint átlagos évi ingása egyik kútban sem haladja meg az 1 m-t. A legmagasabb talajvízszintet tavasszal, a legalacsonyabbat ősszel mérték. Ettől csak a mélyebb talajvízű kutaknál (2606-os, 3612-es) tapasztaltunk eltérést, ahol a maximumok a nyár elején jelentkeztek.

13. ábra A talajvízszint átlagos havi mélysége a kutakban

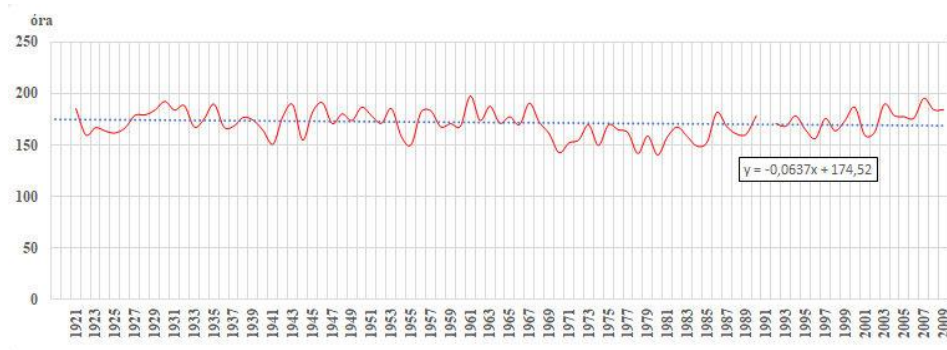
Debrecen éghajlata

A város éghajlati adottságait döntően a földrajzi fekvése határozza meg. Ennek megfelelően, Magyarország éghajlati körzetbeosztása alapján, Debrecenben a mérsékelt meleg, száraz hideg télű körzetnek megfelelő éghajlati adottságok figyelhetők meg (Péczely Gy. 1969).

Debrecen azon kevés magyarországi városok egyike, ahol már a 19. század közepén megkezdődtek a meteorológiai mérések. A Felsőfokú Gazdasági Tanintézet kezelésében 1868-tól folynak a Debrecen Pallag-i állomáson rendszeres időjárási megfigyelések. Az azóta eltelt évtizedek hosszú adatsora lehetőséget nyújt az éghajlati elemek részletesebb elemzésére.

A globálisugárzás a legfontosabb meteorológiai tényező, mert több meteorológiai elem alakulását befolyásolja. A besugárzás mértéke a legnagyobb június–július hónapokban ($622\text{--}662\text{ MJ/m}^2/\text{hó}$), a legkisebb decemberben ($80\text{ MJ/m}^2/\text{hó}$). Az éves összege 4385 MJ/m^2 . A globálisugárzás éves mérlege Debrecenben 1820 MJ/m^2 , az albedó télen maximális, éves átlaga 20%.

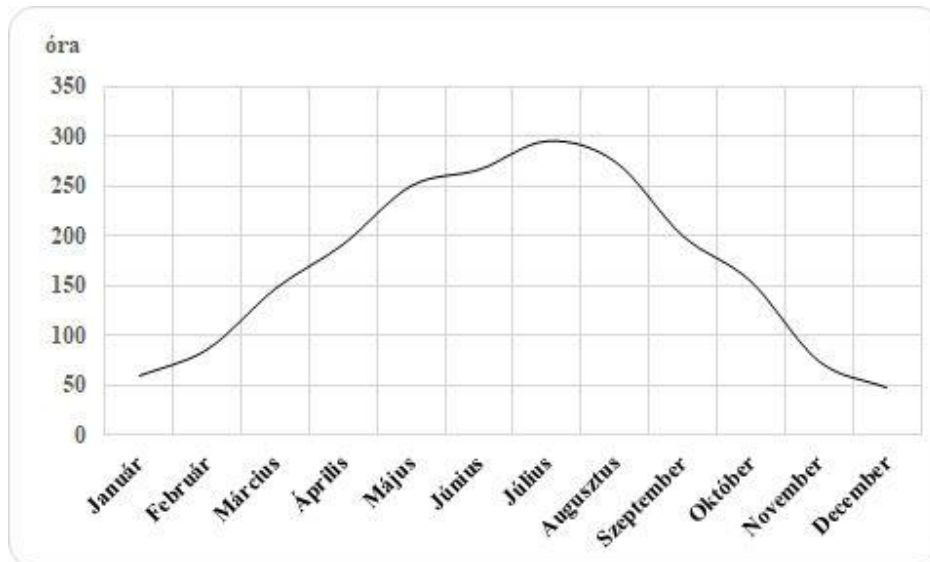
A napsütés évi átlagos összege meghaladja a 2050 órát. Havi átlagai 150–200 óra között mozognak (14. ábra). A legmagasabb értéket júliusban, a legalacsonyabbat decemberben éri el (15. ábra).

14. ábra A napsütéses órák havi átlagai 1921–2010 között

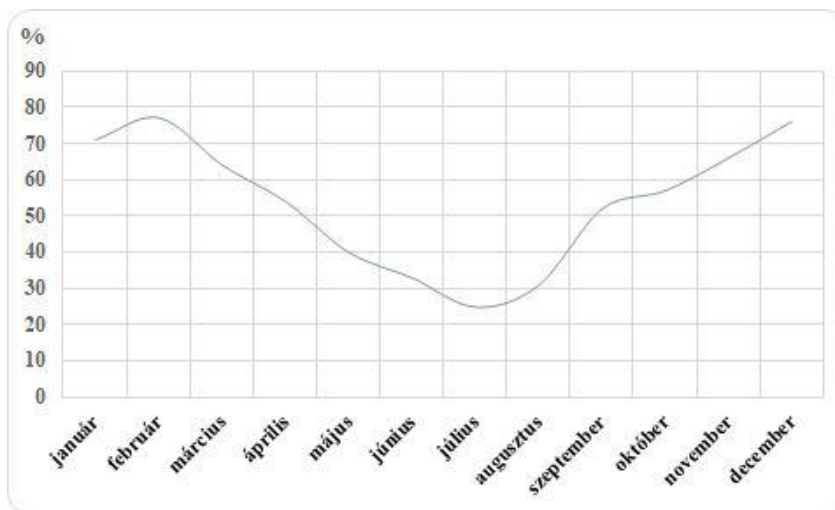
A minimális és maximális értékek között jelentős eltérések vannak. A napsütés tartalmát elsősorban a nappal hossza határozza meg, de a borultság mértéke is befolyásolja. Ezzel magyarázhatók a sokévi adatsorban lévő szélsőségek.

A sugárzás és a napfénytartam alakulása szempontjából kiemelkedő fontosságú tényező a felhőzet mennyisége. A felhőzet évi értékei 55–60% között vannak. A tenyészidőszakban ez az érték nem haladja meg az 55%-ot. A legderültebb hónap a július, akkor a felhőzet átlagos értéke alig haladja meg a 20%-ot. A téli hónapok közül a december és február emelkedik ki 70% fölötti értékével (16. ábra).

15. ábra A napsütéses órák havi átlagai 1921–2010 között

A borultság mértékét a felhőzet mellett a köd is befolyásolja. A borultság és a napfénytartam között fordított összefüggés van. Legnagyobb a borultság decemberben (75 %), legkisebb július–augusztusban. A sokéves átlag 58 %. A derült napok száma 59.

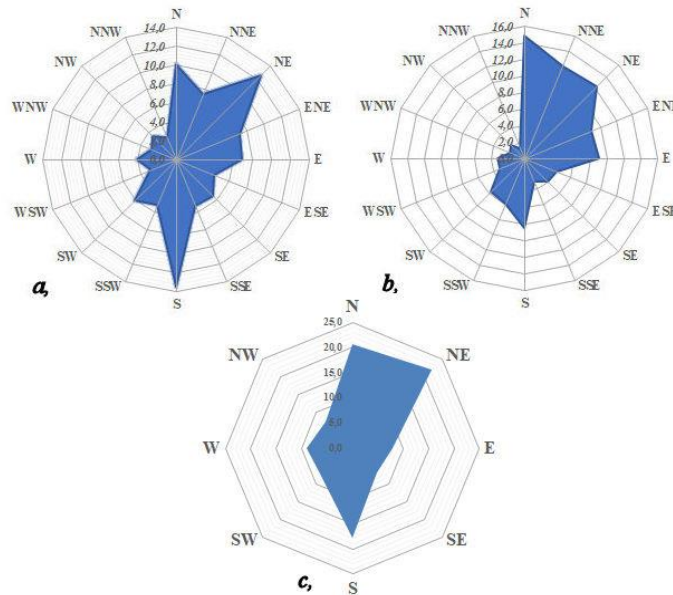
16. A felhős napok havi értékei (%) Debrecenben

A légnyomás adatait elemezve megállapíthatjuk, hogy a gyakori anticiklonális helyzet miatt a maximum januárban jelentkezik, és a nyári időszakban alakul ki alacsony érték. Ezen kívül megfigyelhetünk a légnyomásnál másodlagos maximumokat és minimumokat is. A sokéves átlag Debrecenben 998,8 hPa.

A szélsébségeik értékei azt mutatják, hogy területünkön a 2,5–3,5 m/s szelek a jellemzők (Tar K. 2013), melyek gyakorisága 40,6 %. Az éves átlagos szélsébség 3,2 m/s.

Debrecen területének túlnyomó részét K-en futóhomok Ny-on csernozjom talaj borítja, ezért nagyon fontos a szélviszonyok ismerete. A területre jellemző szélirányok az É-i, ÉÉK-i és az ÉK-i, melyek százalékos értéke együttesen megközelíti a 40 %-ot. Hosszú adatsort elemezve azonban megállapíthatjuk, hogy előfordulnak olyan évek, amikor D-i, DNy-i szél az uralkodó (17. ábra).

Országos viszonylatban területünk a szeles tájakhoz tartozik. Ez azzal magyarázható, hogy az ÉK-i hidegbetörések fő útvonala itt halad keresztül. A DNy-i szelek előfordulása onnan származik, hogy a Dévényi-kapun nagy sebességgel érkező NyÉNy-i légtömegek az országban szétterülnek, majd a Tiszántúl K-i részén DNy-i irányból fúvó szélként jelentkeznek. Az ÉK-i és DNy-i szelek gyakoriságát még az Északkeleti-Kárpátok és az Alföld ÉK-i pereme között kialakuló hegy-völgyi szélrendszer is növeli. Ez utóbbi általában az anticiklonális időjárási helyzetben érzékelteti hatását.

17. ábra Az uralkodó szelek gyakorisága %-ban
a, 1968–72; **b**, 1991–2000 évek **c**, 2010–2019 évek
 (Debreceni Egyetem – Kismacs adatai alapján)

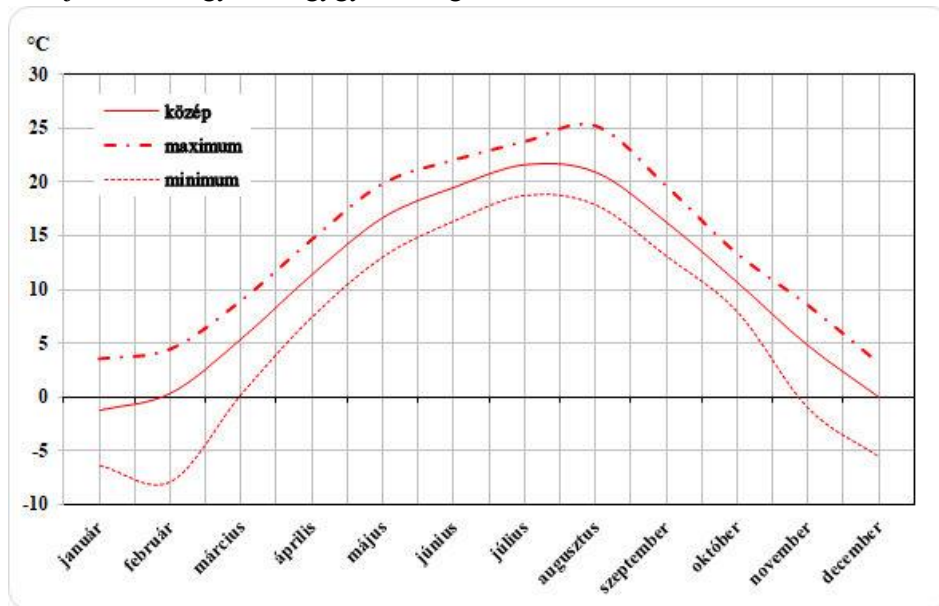
Szélérózió szempontjából nagyon fontos, hogy a várost É-ről és K-ről erdők védik a szél által szállított portól. A város NY-i és D-i oldalán sajnos nincsenek erdők, így a Hajdúhát csernozjom talajából származó por jelentősen rontja a levegő minőségét. Ez különösen a tavaszi és őszi szántási időszakban érezhető.

Debrecen sokévi (1901–2018) átlagos havi középhőmérsékleteit tekintve (18. ábra) elmondható, hogy a leghidegebb hónap a január ($-2,1\text{ °C}$), míg a legmelegebb a július ($20,9\text{ °C}$). Az évi közepes hőingás 23 °C . Az évi közepes értéktől vannak jelentős eltérések. Volt olyan év (pl. 1936, 2007), amikor $+3,6\text{ °C}$, illetve $+4,0\text{ °C}$ volt a januári átlag. Az átlagos legnagyobb téli lehülés 20 °C alatt van. A téli napok ($< 0\text{ °C}$) száma 30–35, a zord téli napoké ($< 10\text{ °C}$) pedig 15–20 között változik. A téli hónapokon kívül gyakoriak az áprilisi, vagy májusi fagyok.

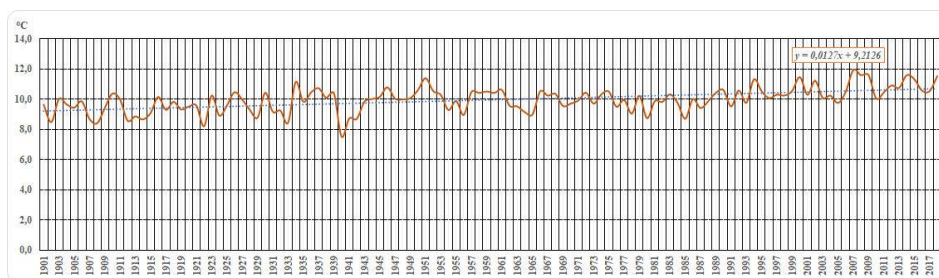
A hőmérséklet évi középértékeit tanulmányozva megállapíthatjuk, hogy a sokévi átlag 10 °C körüli. Ettől az értéktől jelentős eltérések tapasztalhatók (pl. 1940-ben $7,5$; 2007-ben $11,9\text{ °C}$). Figyelemre méltó az átlagos évi középhőmérsékletek hosszú távú alakulása. Az értékekre illesztett trendvonal (19. ábra) emelkedő tendenciát mutat. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy a téli hónapok enyhébbek, másrészt a nyári hónapokban a hőségnapok száma növekedett. Az elmúlt két évtizedben nyolc olyan év volt, amikor az évi középhőmérséklet

meghaladta a 11 °C-ot.

A kitavaszkodás csak későn indul meg, a napi középhőmérséklet csak április 15–20. után emelkedik 10 °C fölé. A késő tavaszi fagyveszély nagy, az utolsó fagy általában április 20–25 között jelentkezik. A hőmérsékleti értékek arról tanúskodnak, hogy minden harmadik negyedik évben még májusban is lehet fagyra számítani. A meteorológiai adatok 2 m-es megfigyelésekből származnak, a talaj mentén nagyobb fagygyakoriságra kell számítani.

18. ábra A hőmérséklet havi középértékei Debrecenben

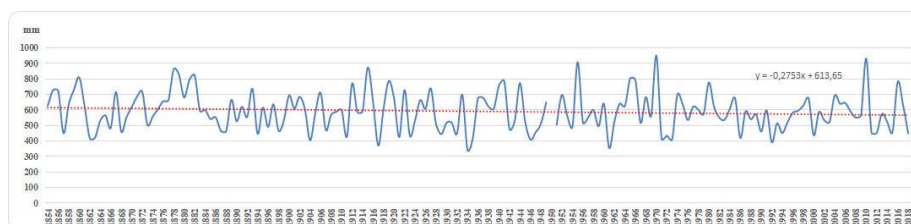

19. ábra A hőmérséklet évi középértékei Debrecenben

A talaj hőmérsékletének változása jelentősen függ a típusától. A rossz hőgazdálkodású homoktalaj nyáron gyorsan és nagyon felmelegszik, télen pedig erősen lehűl. A tavaszi vetéskor, ha elegendő nedvesség van a homoktalajban, a csírázás gyorsabban beindul, mint a kötöttebb talajokon.

A nagy kiterjedésű homokfelszíneken az erőteljes felmelegedés miatt szárazabb a levegő, ezért területünk egyik legjellegzetesebb vonása a levegő alacsony páratartalma. A nagy besugárzás és az aránylag magas hőmérsékletek mellett jelentős az abszolút páratartalom hiánya, ezért gyakori a talaj- és légköri aszály.

Debrecenben a csapadék mennyiségét 1854 óta mérik. A hosszú adatsor alapján megállapíthatjuk, hogy a csapadék évi összege 590,8 mm. Ettől az értéktől vannak jelentős eltérések (20. ábra). A megfigyelt időszakban a legtöbb csapadék (950 mm) 1970-ben, a legkevesebb (342 mm) 1934-ben hullt.

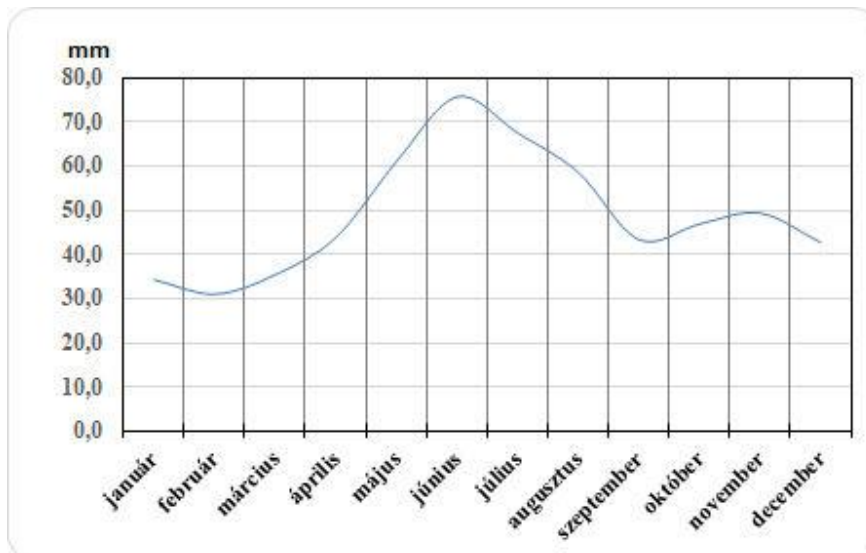
20. ábra A csapadék évi összege Debrecenben

A csapadék éven belüli megoszlását tekintve megállapíthatjuk, hogy a legkevesebb csapadék (31,2 mm) általában februárban hull (21. ábra). Ettől nem sokkal több a január és március csapadéka, tehát a tavasz kezdetekor csapadékhiánnyal kell számolnunk. A csapadékos napok száma 130–170 között mozog.

A tavaszi hónapokban a hőmérséklet emelkedésével együtt növekszik a csapadék mennyisége is, majd júniusban éri el a maximumát (75,5 mm). A nyári hónapokban, amíg a hőmérséklet egyre magasabbra emelkedik, addig a csapadék júniustól kezdődően csökken. A párolgás maximuma júliusban van, a párolgási többlet 60 mm.

A téli csapadék nagy része hó alakjában hull, amelynek nagy jelentősége van az őszi vetések védelmében. A téli hónapok közül legcsapadékosabb a december, a legszárazabb hónap pedig a február. Az első havazás november 15–20, az utolsó március 20–25 között várható. Az állandó hótakaró általában november végén alakul ki. A hótakarós napok száma 36–38 nap, a hótakaró tartamának maximuma 76–100 nap (33%). A hóréteg átlagos vastagsága 5–9 cm. A téli csapadék mennyiségében az egyes években nagy eltérés tapasztalható. Gyakran előfordul, hogy a tél folyamán többször elolvad, illetve újra képződik a hótakaró.

A csapadék több mint a fele a vegetációs időszakban hullik, de ennek ellenére mégis aszályos helyzet alakul ki. Azokon a területeken, ahol a legnagyobb a nyári meleg, egyben a csapadék is bizonytalanabb. A szeszélyes csapadékeloszlás miatt még a csapadékos években sem kizárt az aszályos nyarak lehetősége.

21. ábra A csapadék havi átlagai Debrecenben

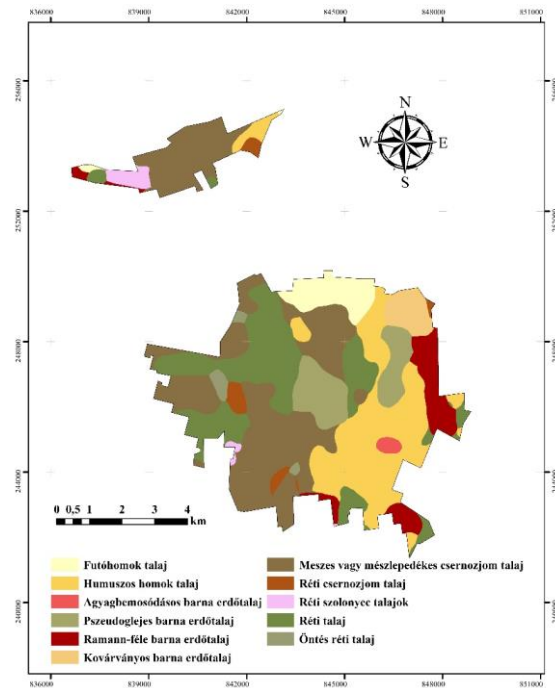
Debrecen talajai

A város környékének talajtani viszonyait szemlélteti a százezres méretarányú agrotopográfiai felvételezés alapján készült térkép (22. ábra). Debrecen keleti felének jelentős részét humuszos homok, illetve futóhomok borítja. Ott, ahol a növényzet hosszabb ideig védte a felszínt, humuszos homok képződött. A laza futóhomokon a gyakori homokmozgás miatt a talajképződés nem indulhatott meg, ezért nagyon alacsony a humusztartalma. Szántóföldi művelésre csak megfelelő trágyázással alkalmas. A homok víztartó képessége nagyon kicsi, a vizet gyorsan elnyeli, ezért az aszályos években, illetve a vegetációs időszak száraz periódusaiban öntözéssel kell pótolni a vízhiányt.

Kovárványos barna erdőtalaj (amely 2–4 m mélységig vöröses barna réteget tartalmaz) a város ÉK-i részén található. A vöröses barna csíkok a finomabb szemcseösszetételű magasabb vastartalmú rétegek. A durvább és finomabb szemcseösszetételű rétegek kialakulása a szél erősséggel van összefüggésben. A kisebb erősségű, hosszabb ideig fújó szelek finomabb szemcseösszetételű réteget halmoztak fel. A talaj legfelső szintje általában kevés (1–2 %) humuszt tartalmaz. A kovárványos talajnak jobb a víztartó képessége, mint a laza futóhomoké.

A város Ny-i felén a löszös rétegen meszes, vagy mészlepedékes csernozjom talaj alakult ki. A nyugati területeken még jelentős kiterjedésűek a réti talajok, öntéstalajok is. Kisebb foltokban előfordulnak szikes (szolonyec) talajok.

Meg kell még említeni az erdőtalajokat (agyagbemosódásos, pszeudoglejes, Ramann), amelyek elsősorban a középső és keleti területeken találhatók, de kisebb foltokban a Ramann-féle erdőtalaj a DK-i részen is előfordul.

22. ábra Debrecen talajai

Irodalom

- Bélteky L – Korim K (1976): *Hajdúszoboszló és Debrecen környéki hévizek múltja, jelene és jövője*. Vízügyi Közlemények 59–83.
- Borsy Z – Csongor É – Félegyházi E – Lóki J – Szabó I (1981): *A futóhomok mozgásának periódusai a radiocarbon vizsgálatok tükrében Aranyosapáti határában*. Szabolcs-Szatmári Szemle 2. 45–50.
- Borsy Z – Félegyházi E (1982): *A vízhálózat alakulása az Alföld északi részében a pleisztocén végétől napjainkig*. Szabolcs-Szatmári Szemle 3. 23–32.
- Borsy Z (1992): *Evolution of the alluvial fans of the Alföld*. In: Rachocki, A. H. & Church, M. (eds.): *Alluvial Fans* 229–246. John Wiley & Sons, New York
- Borsy Z (1983): *Debrecen és környékének földrajzi viszonyai*. 13–27. In: *Debrecen története 1.* (szerk.: Szendrey I) 689.
- Borsy Z (1989): *Az Alföld hordalékkúpjainak negyedidőszaki fejlődéstörténete*. Földrajzi Értesítő. XXXVIII. 3–4. 211–224.
- Debreczeni Dercsényi J (1836): *Az ártézi kutakról, honunkra alkalmazva*. 131–152.
- Eördögh B (1958): *Debrecen helyismereti földrajza*. Kézirat. Debrecen Városi Tanács VB. Művelődési Osztályának megbízásából. 22.

- Halaváts Gy (1896): *Magyarország ártézi kútjai*. Természettud. Közl. 366–374.
- J Lóki –E Hertelendi – Z Borsy (1994): *New dating of blown sand movement in the Nyírség*. (Újabb koradatok a nyírségi futóhomok mozgásainak idejéhez.) Közlemények a KLTE Földrajzi Intézetéből. 67–76.
- Kádár L (1956): *A magyarországi futóhomok-kutatás eredményei és vitás kérdései*. Földrajzi Közlemények 143–158.
- Lóki J – Szabó J – Szabó G (2014): *Újabb adatok a Hajdúhát (Hajdúság) negyedidőszaki fejlődéstörténetéhez*. Földrajzi Közlemények. 37–49.
- Péczely Gy (1969): *Nyírség, Hajdúság éghajlata*. Tiszai Alföld. Budapest. 230–234; 256–257.
- Püspöki Z., Kovács I. J., Fancsik T., Nádor A., Thamó-Bozsó E., Tóth-Makk Á., Udvardi B., Kónya P., Furi J., Bendő Zs., Zilahi-Sebess L., Stercel F., Gulyás Á. & Mcintosh R. W. (2016): *Magnetic susceptibility as a possible correlation tool in Quaternary alluvial stratigraphy*. Boreas. 10.1111/bor.12196. ISSN 0300-9483.
- Rónai A (1955): *Nyírség, Hajdúság, Hortobágy talajvízviszonyai*. Hidrológiai Közlöny 35. évf. 7–8. sz. 221–236.
- Szanyi J (2004): *Felszín alatti vízkitermelés környezeti hatásai a Dél-Nyírség példáján*. PhD értekezés. 88.
- Szücs I (1871): *Szabad királyi Debrecen város történelme*. I. Debrecen 342.
- Tar K (2013): *Energetic Parameters of the Wind Directions*. In: Bokor L. – Csapó J – Szelesi T – Wilhelm Z (eds.) *Locality and the Energy Resources*. Geographical Locality Studies 1(1). – Frugeo Geography Research Initiative, Shrewsbury, 132–149.
- Tikos I (1882): *Debrecen szabad királyi város földrajzi fekvése*. In.: Zelizy D. (1882): *Debrecen szabad királyi város egyetemes leírása I*. Debrecen. 299.
- Török J (1859): *Debrecen földtani viszonyai*. Akadémiai Értesítő. 163–175.
- Ujlaki P (2010): *Talajvízszintek változása Debrecenben, különös tekintettel a Nagyerdőre*. XVII. konferencia a felszín alatti vizekről. Siófok 2010. március 24–25.
- Urbancsek J (1977): *Magyarország mélyfúrású kútjainak katasztere*. VII. 546.
- Zelizy D (1882): *Debrecen szabad királyi város egyetemes leírása*. Debrecen 299.
- Zoltai L (1935): *Debrecen vizei*. A Debreceni Múzeumbarátok Köre kiadványai. 1. szám. 40.
- Zoltai L. (1938): *Debreceni halmok, hegyek*. Városi nyomda Debrecen 55.
Internet: <https://erdospusztaihorg.wordpress.com/category/fancsikai-tavak/>
- * *Ia ábra*: Zoltai L. 1938. térképének felhasználásával
- ***Ib ábra*: Koczka K. 1954. Debreceni Egyetem Főépület IV. emelet

Téglától a műkőig Tóth Béla, Tóth István és Sebestyén Lajos munkássága és szerepe a debreceni téglagyártásban

Balogh László

helytörténeti kutató – Debrecen MJ Város Építészeti Archívum

Debrecen város ipari jellegű téglagyártásának érdekes, és nehezen kibogozható eleme a Tóth Béla és Tóth István által fémjelzett építészeti-építőipari tevékenység, aminek kutatását megnehezítette a családnevek egyező volta. Az alaposabb vizsgálódás azonban meghozta a gyümölcsét, és viszonylag pontosan sikerült beazonosítani a téglaiipari társaságokat, azok egymáshoz fűződő kapcsolatát. Segítségemre volt Szücs Ernő két alapműve, a *Téglakartell kialakulása és működése Debrecenben (1936–1944)* valamint a *Téglagyártás Debrecenben a kapitalizmus korában*. Nincs szándékomban megismételni, lemásolni a Szücs Ernő tanulmányaiban közölt statisztikai adatokat, táblázatokat, csak az újonnan feltárt eredményekre összpontosítok.

96
XXII. A kamara kerületében lévő

Megye	Község	Az ipari vagy gyári vállalat neve	Az ipari vagy gyári vállalat tulajdonosa vagy bérlelője	Munkások		
				férfiak	nők	gyermekek összesen
				* * * * *		
Hajdúszoboszló	Debrecen	Tégla- és cserépgyár	Debrecen sz. kir. város	46	34	12 92
	"	Góztéglagyár	Tóth Béla Sesztina Lajos Simonffy Sámuel	36	28	— 64
	"	Boschetti Andr.	Tégla- és cserépgyár			
	"	Sáikszay Lajos	Téglagyár	23	15	6 42
	Kaba	Tégla- és cserépvető	A község tulajdona	5	6	4 15
	Szovát	Tégla- és cserépegető	A község tulajdona. Bérlő: Márkus Vince	10	4	12 26
Biberm.	N-Várad	Köedény- és téglagyár	Sonenfeld János			

A szövegben bemutatott keretes cég-információk forrása a források között megnevezett Központi Értesítő. A többi okiratot, adalékot az internet segítségével találtam meg, főleg az Arcanum digitális tudománytárban (<https://adtplus.arcanum.hu/hu/>).

Tóth Béla és Tóth István életrajza

Tóth Béla 1856. november 18-án született Tóth Endre gőzmalmi hivatalnok és Oláh Eszter második gyermekeként, egy 11 gyermekes családban, a Hatvan utca 1538. sz. házban (ma: Hatvan utca 70.). Később a Széchenyi utca 1774. számú házban lakott (ma: Széchenyi utca 27.). 1892. március 7-én feleségül vette a 26 éves hajdúbagosi Szabó Margitot, akivel majd élete végéig a Szív utca 15. számú házban laktak.

Építőipari tevékenységét az 1870-es évek második felétől számíthatjuk. Debrecen környékén ugyanis előkerült több „TÓTH BÉLA” bélyeget viselő téglá, melyet a Bellegelő 458. szám alatt találtak. Itt Horváth János 1889-ben nyitott gyárat, ebből alakult ki 1891-ben a Rösler-Berger-Horváth téglagyár,¹ amelyet legtöbbször csak Berger-Horváth téglagyárként említettek. Tóth Béla e telepen készítette el a saját nevével ellátott tégláit.

1890-ben már a szomszédos telephelyen, a Bellegelő 459. szám alatt találjuk, ahol társaival, Sesztina Lajossal² és Simonffy Sámuellel³ egy 25 lóerős gőzgépet használó gőztéglagyárat hozott létre. Itt évi 2 millió téglát és cserépet gyártottak.

1894-től közös vállalkozásban tevékenykedett Sesztina Lajossal és Simonffy Emillel,⁴ az időközben elhalt Simonffy Sámuel fiával, valamint Tóth István sikeres építésszel, aki a társaság vezetője volt. A közös vállalkozásuk eredménye és jele lett az „STTS” feliratú bélyeges téglá.

1896-ban Tóth Béla kilépett a „Tóth István és társai gőz-tégla és cserépgyára Debrecen” társaságból, és visszament a szomszédos Bellegelő 458. számú telephelyre, ahol Horváth Jánossal közös vállalkozást indított. Így az akkori debreceni négy téglagyár közül a „Tóth, Sesztina és Simonffy gőztéglagyár” megnevezés már Tóth István vállalkozását jelenti.⁵

1898-ban „Horváth és Tóth” néven újabb közös vállalkozást indított a Bellegelő 458. számú telepen tevékenykedő Horváth János építőmesterrel, de ennek már nem élvezhette az előnyeit, mert 1898. július 26-án a 41 éves építőmestert (a házassági anyakönyvbe építészként volt beírva) viszonylag fiatalon elragadta a halál. 4 gyermeket hagyott hátra.

¹ Szűcs Ernő 1978: 228.

² Sesztina Lajos (Debrecen, 1823. október 9. – Debrecen, 1905. január 11.): vasnagykereskedő

³ Simonffy Sámuel (Debrecen, 1821. május 17. – Debrecen, 1891. május 17.) ügyvéd

⁴ Simonffy Emil (Debrecen, 1847. május 31. – Debrecen, 1919. február 20.) zeneiskola igazgató

⁵ Edvi Illés Sándor: A magyar királyi államvasutak és az üzemükben levő helyi érdekű vasutak áruforgalmi viszonyai 2. (Budapest, 1896) 18. old.

Tóth István (aki nem volt rokona Tóth Bélának) 1857. szeptember 16-án született Debrecenben Tóth István asztalos és Ónodi Julianna tépei, de már Debrecenbe költözött Szülők hat gyermekes családjának második gyermekeként. A család a Nagy-Péterfia utca 973. számú házban lakott (ma Péterfia utca 16.). Feleségül vette Mayer Olgát (akinek testvére volt Mayer Béla, Jablonczay Lenkének, Szabó Magda édesanyjának első férje). Gyermekkori barátja volt Tisza Istvánnak, a későbbi tragikus sorsú miniszterelnöknek.

Építőipari tevékenysége az 1870-es évek második felétől valószínű. Korábban előkeült Debrecen környékén egy furcsa bélyeges téglá, amelynek rajza hasonlít a keresztbe rakott bányászkalapács szimbólumra, de az egyik kalapácsfej hiányzik. Kicsit jobban utána gondolva úgy véljük, hogy ez a szimbólum a keresztbe rakott T és I betűket ábrázolja, tehát Tóth István bélyegét jelenti. Egyébként a téglá a Tisza-palota (Piac utca 18.) emeleti részéből való, amelynek emeletráépítését 1890-ben Tóth István kivitelezte.

A Debreceni Képes Kalendárium 1903-as kiadványában már úgy említik, hogy Tóth István építészeti irodája a Tisza-palota egyik 1. emeleti lakásában volt. Később ő lett a Tisza-palota gondnoka. 1926. augusztus 13-án halt meg Tisza-palotai irodájában, sem felesége, sem utóda nem volt.

A téglagyárak

A Bellegelő 458. sz. alatt először Horváth János nyitott meg 1889-ben téglakészítő telepet, amelyből 1891-ben a Rösler-Berger-Horváth téglagyár kialakult. Tóth Béla e telepen készítette el

„TÓTH BÉLA” felirattal rendelkező tégláit. Innen ment át a szomszédos Bellegelő 459. számú telepre, ahol társával, Sesztina Lajossal és Simonffy Sámuellel az 1890-es iparkamarai jelentés szerint gőztéglagyárat hozott létre, függetlenül az itt már 1873 óta téglaiipari tevékenységet végző Szikszay Lajos üzemétől.

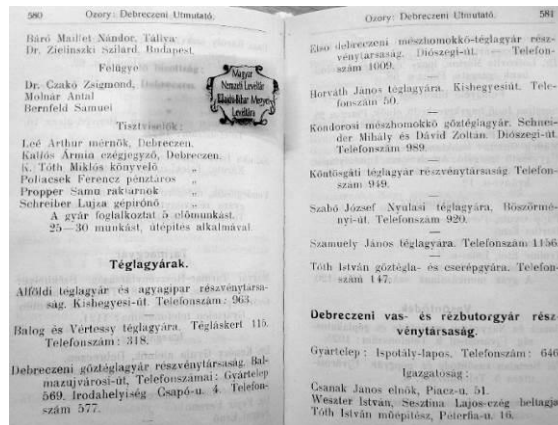
Az 1898-ban, „Horváth és Tóth” néven, Horváth János építőmesterrel indított közös vállalkozást a cégbejegyzés is rögzítette.

Debreczeni törvényszék	1898. június 11. 9067. sz. 256/1	Horváth és Tóth	Főtelep Debreczen	Ezen közkereseti társaság 1898. június hó 1-5-é napján vette kezdetét. Tagjai: Horváth János építőmester és Tóth Béla építész, debreczeni lakosok, kik a céget egyformán képviselik és a czényomó alá egész nevöknek sajátkezű aláírásával egyformán jegyzik.
------------------------	----------------------------------	-----------------	-------------------	---

Tót Béla halála után Horváth János Biczó Gyulával közösen alakított céget, mely 1906-ban megszűnt.

<p>1898. augusztus 13. 12809. sz. 259/1</p>	<p>Horváth és Biczó</p>	<p>Főtelep Debreczen</p>	<p>Ezen közkereseti társaság 1898 évi augusztus 12-én vette kezdetét. Tagjai: Horváth János és Biczó Gyula debreczeni lakos építőmesterek, kik a társaság képviselőit és a cég jegyzésére, melyet a szines czégnyomó alá egész nevöknek sajátkezű aláírásával teljesítenek, egyformán külön-külön is jogosítvák.</p> <p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">1898/259</p>
---	--------------------------------	-------------------------------------	--

A területen később a „Berger-Horváth-féle téglagyár” (1891–1920) működött. Az 1913-as Debreceni rendőrségi zsebkönyv *Horváth János téglagyára, Kishegyesi út* néven említi, az 1940-es Debrecen című tára *Dr. Berger Andor Kishegyesi úti téglagyártóként* tünteti fel.

Debreceni útmutató rendőrségi zsebkönyv 1913.⁶

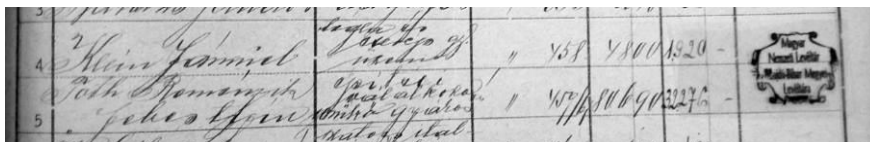

Debrecen című tára 1940⁷

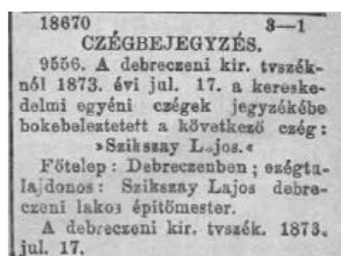
⁶ Debreceni Útmutató 1913: 581.

⁷ DEBRECEN CÍMTÁRA 1940: 411.

(1916)–1925⁸–1936 között *Klein Sámuel téglagyárát* (Klein Sámuel szállodás és neje Winter Biri Borbála gyárát) találjuk itt, amely 1937–1947 között a debreceni téglakartellel való megállapodás értelmében nem folytatott termelést. 1934–1936 között a *Mezőgazdasági Termelő és Bérőszövetkezet Tégla- gyár*, majd 1936–1947 között a *Mezőgazdasági és Ipari Kft.* működött itt.

A Bellegelő 459. szám a Kishegyesi és Határ út nyugati oldalán volt, ahol ma a National Instruments Hungary üze- me áll. Ezen a területen jött létre 1873-ban *Szikszay Lajos téglagyára*, mely 1930-ig működött. „A Szikszay féle gyár évente 1 650 000 db téglát és 50 ezer cserepet állított elő 24 ezer forint értékben. 1907-ben több más debreceni téglagyárhoz hasonlóan ez az üzem is csökkentette a termelést. Ebben az évben 35 munkással csupán 21 ezer forint értéket állított elő.” 1890-ben Tóth István itt gyártatott T.I. monogramos téglákat a Tisza-palota (Piac utca 18.) emeleti bővítése és a volt királyi ítélőtábla (Törvényszék, Széchenyi utca 9.) céljaira. „Ezzel az üzemmellel kapcsolatosan kell megjegyeznünk azt az egyébként több debreceni téglagyárra (Tóth és Sebestyén, Szikszay Lajos, Hortobágy Rt) is vonatkozó jellegzetességet, hogy alapítói mérnökök, illetve építészek voltak, akik tulajdonképpen saját téglagyáruk termékeiből akarták ellátni építkezési vállalkozásaikat, és így kettős haszonra óhajtottak szert tenni.”⁹

Mint említettük, Tóth Béla (miután otthagya Horváth János üzemét a Bellegelő 458. sz. telepen) társaival, Sesztina Lajossal és Simonffy Sámuellel – függetlenül Szikszay Lajos téglagyárától – az 1890-es iparkamarai jelentés szerint itt hozta létre gőztéglagyárát.¹⁰ 1892-ben már „*Tóth Béla és társai*” néven említette őket a „Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke” c. kiadvány (szerk. Jekelfalussy József). Tóth István is ezen a telephelyen alapította 1894-ben a „Tóth István és társai gőz- tégl- és cserep-gyára Debreczenben” nevű társulatot Tóth Bélával, Sesztina Lajossal és Simonffy Emillel. 1896-ban a társaságba új tagként belépett Lukács Ármin, Tóth Béla pedig kilépett (visszament a szomszédos Bellegelő 458. számú telephelyre, ahol Horváth Jánossal közös vállalkozást indított). 1899. december 14-én a tár-

⁸ SZÜCS ERNŐ 1978: 227.

⁹ SZÜCS ERNŐ 1978: 212.

¹⁰ DKI 1890. 96.

szakasg központi személyei Tóth István és Sesztina Lajos lettek, míg 1914. július 1-én a cég neve *"Tóth István és tsa téglagyára"* lett, amely 1917-ig működött.

1894. június 30. 9741. sz. 198/1	Tóth István és társai gőz-tégla és cserépgyára Debreczenben	Főtelep Debreczen	A cég együttesen jegyeztetik.	Közkereseti társaság; kezdetét vette 1894. évi január hó 1-és napján. Tagjai: Sesztina Lajos, Tóth István, Simonffy Emil és Tóth Béla debreczeni lakosok, kik a céget együttesen képviselik és jegyzik olyformán, hogy a bárki által előírt vagy előnyomott cég alá Tóth István és a többi társatok valamelyike az egész nevét írja.	1408 894.
Debreczeni törvényszék	1896. okt. 28. 16487. sz. 198/2	Tóth István és társai gőz-tégla és cserépgyára Debreczenben	Főtelep Debreczen	Lukács Ármin új tag belépése és cégjegyzési jogosultsága bejegyeztetett.	A kilépett Tóth Béla tagsági minőségének és cégjegyzési jogosultságának megszűnése bejegyeztetik. (Lásd 1894. évf. 56. számát.)
Debreczeni törvényszék 1917 97	1917. október 27. Ct. 789/2. 789/1	Tóth István és társai téglagyára	Főtelep Debreczen. Péterfia-utca 16.		E cég megszűnése bejegyeztetik. (Lásd 1915. évf. 17. számát.)

A debreczeni téglagyarak termelését a következő kimutatás szemléltetheti:

Debreczen város téglá- és cserépgyára Debreczenben, évente 2,750.000 drb. fali, 17.000 drb. sajtolt és 120.000 drb. kongó téglát és 520.000 drb. fedőcserepet gyárt.

Tóth, Sesztina és Simonffy cég gőztéglagyára Debreczenben; évi termelése 2 millió drb. fali téglá.

Szikszay Lajos téglagyára Debreczenben, évente 1,600.000 drb. falitégla termel.

Rösler, Berger és Horváth cég téglagyára Debreczenben, mintegy 1,5 millió drb fali téglát termel.

A debreczeni téglagyarak együttesen 32.500 q téglát szállítanak el évente a közeli 4—5 állomásra.

Tóth István eközben 1914-ben párhuzamosan megalapított egy másik társaságot is „Tóth, Reményik és társai” néven, amelynek neve 1916-ban „Tóth, Reményik és Sebestyén” lett. 1914-ben Erdődi Lajos, 1916-ban Szilágyi János, 1917-ben pedig Tóth István kivált a társaságból. 1923-ban Reményik Károly is kilépett a cégből. Ő egyébként 1927-től a Debreceni Működő Rt. igazgatósági tagja lett, amellyel, hogy a Tóth és Sebestyén Rt. igazgatósági tagja maradt. 1931-ben a cég megszűnt.

Debreceni törvényszék 1914—37.	1914. április 27. 10748. sz. 789/1	Tóth, Reményik és Társai Debreczen	Főtelep Debreczen Nagyerdő	Együttes cégjegyzés.	Közkereseti társas cég. Kezdetét vette 1914. évi április hó 6. napján. Egyforma képviseleti joggal bíró tagjai Tóth István, Szilágyi János, Erdődi Lajos debreczeni lakos építésszek, továbbá Reményik Károly, Sebestyén Lajos építésszek és Sebestyén Dávid vállalkozó kolozsvári lakosok. A céget a társaság tagjai együttesen és akként jegyzik, hogy a cégszöveg alatt ketten vezetéknevüket írják alá. A cégeljárás csak akkor érvényes, ha az aláírók egyike Tóth István, Szilágyi János és Erdődi Lajos, másika pedig Reményik Károly, Sebestyén Lajos és Sebestyén Dávid.	VIII/1622/914
--------------------------------------	---	--	----------------------------------	-------------------------	---	---------------

Meg kell említenünk, hogy a Bellegelő 459. számú telephelyen a *”Tóth István és tsa téglagyára”* megszűnése után, valamint a *„Tóth, Reményik és Sebestyén”* létrehozása mellett 1918-ban megalakult a *„Sesztina Jenő téglagyára”* is, amely 1931-ig működött ezen a helyen, az időközben, 1925-ben létrejött *„Tóth és Sebestyén Részvénytársaság”*-gal együtt. 1922-ben Tóth István összeállt Sebestyén Lajos építésszel és bejegyezték a *„Tóth és Sebestyén építésszek, építőmesterek”* társulást. 1925-ben bejegyezték a legendás *„Tóth és Sebestyén Részvénytársaság”*-ot. Még ebben az évben a társasághoz csatlakozott Berger József és Horváth Adolf, akiknek (jogelődjek révén) nevéhez kapcsolódott, a szomszédos Bellegelő 458. számú területen lévő, s addigra ilyen néven megszűnt *„Berger és Horváth téglagyár”*. 1925. szeptember 1-én Reményik Károly igazgatósági tagot bejegyezték, mint a társaság új igazgatósági tagját.

Debreceni törvényszék 1918—04.	1918. július 18. C. 1690/6. 1690/1	Sesztina Jenő téglyára Debreczen	Főtelep Debreczen Külső vásártér 8. sz.	Sesztina Jenő debreczeni lakos, téglagyáros, ki a céget úgy jegyzi, hogy a cégszöveg alatt vezetéknevét írja alá.	Cs. 1860/1318
--------------------------------------	---	--	--	---	---------------

<p>Tégla és cserép kitűnő minőségben, legolcsóbban Tóth és Sebestyén téglyárában, Kishegyesi-ut 42. szám. Városi iroda: BETUS JÓZSEF Zöldfa-utca 8.</p>	<p>Tégla és cserép kitűnő minőségben legolcsóbban Tóth és Sebestyén építésszek téglagyárában. Kishegyesi-ut 42. szám. 292</p>
---	---

Hirdetések 1923–1924-ből.

Tóth István nevéhez számos jelentős debreceni épület köthető, mely meghatározta a város arculatát: így a Zenede (1894. Vár utca 1.), Lakóház (1894. Piac utca 19.), volt osztrák-magyar hitelbank (1901. ma: Orosz konzulátus, Arany J. utca 1/b.), volt kereskedelmi és iparkamara (1902. Piac utca 69.), „Új vasúti indóház” (1902. a lebombázott, majd lebontott régi Nagyállomás, Petőfi tér), a Kistemplom bástyaszerű tornya (1907. Piac utca 35.), Steinfeld-ház (1908. Piac utca 59.), Görögkatolikus templom (1910. Attila tér), volt Első Takarékpénztár (1911–12. Kossuth utca 1. - Piac utca 22.), Püspöki palota (1911–13. Hatvan utca 1.), Sebestyén Lajossal együttműködve pedig további csodálatos épületet köszönhetünk nekik: Klinikai felvételi épület (1918. Nagyerdei körút 98.), Nagyerdei uszoda (1925. Pallagi út), lakóház (1926–27. Szent Anna utca 10-12.). Bár Tóth István 1926-ban meghalt, Sebestyén Lajos – a Tóth és Sebestyén nevet használva – a cég nevében további jelentős épületek kivitelezését végezte el: Déri Múzeum (1928. Déri tér 1.), „Zsidó” bérház (1928–1931. Hatvan utca 6.), M. királyi csendőrlaktanya (1929–1930. Wesselényi utca 6.), volt Nemzeti Bank (1933. Múzeum utca 4.).

1894 Zenede (Vár u. 1.)

1894. Lakóház (Piac utca 19.)

1901. Volt osztrák-magyar hitelbank (ma: Orosz konzulátus) (Arany J. utca 1/b.)

1902. Volt kereskedelmi és iparkamara (Piac utca 69.)

1902. Új vasúti indóház (Új vasútállomás) (Petőfi tér)

1907. Kistemplom bástyaszerű tornya (Piac utca 35.)

1908. Steinfeld-ház (Piac utca 59.)

1910. Görögkatolikus templom (Attila tér)

1911–12. Volt első takarékpénztár (Kossuth utca 1. – Piac utca 22.)

1911-13. Püspöki palota (Hatvan utca 1.)

Sebestyén Lajossal együttműködve további csodálatos épületet alkottak:

1918. Klinika felvételi épület (Nagyerdei körút 98.) Tóth és Sebestyén

1926-27. Lakóház (Szent Anna utca 10-12.) Tóth és Sebestyén

Bár Tóth István 1926-ban meghalt, Sebestyén Lajos a cég nevét tovább használva jelentős épületek kivitelezését végezte el:

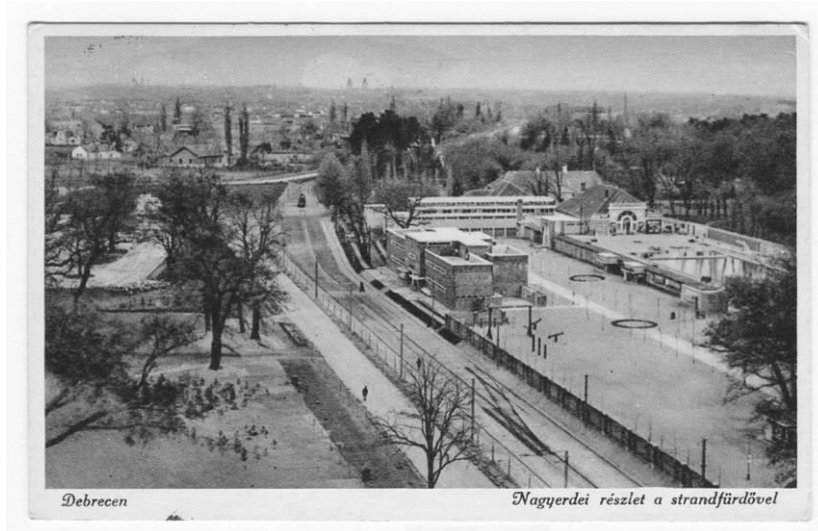
1928. Déri múzeum (Déri tér 1.) Tóth és Sebestyén név alatt

1928–1931. „Zsidó” bérház (Hatvan utca 6.) Tóth és Sebestyén név alatt

1929–1930. M. királyi csendőrlaktanya (Wesselényi utca 6.)
Tóth és Sebestyén név alatt

1932. Nagyerdei uszoda (Pallagi út) Tóth és Sebestyén név alatt

1933. Volt Nemzeti Bank (Múzeum utca 4.) Tóth és Sebestyén név alatt

A cég más városokban is tevékenykedett (Hajdúszoboszló fürdő, Szegedi egyetem és klinika stb.). Az utóbbi épület kivitelezését már a „Tóth és Sebestyén Rt. Építkezési Vállalat” végezte, mely 1931–1939 között működött.

1930-tól egyébként a cég telephelye a Fürdő utca 2. szám lett, így nem csoda, hogy 1939. április 21-én a vállalat beolvadt abba a „Debreceni Működgyár Részvénytársaság”-ba amely 1922–1945 között üzemelt, s amelynek telephelye szintén a Fürdő utca 2. szám alatt volt. A Debreceni Működgyárt 1923-ban a Tóth és

Sebestyén Rt. téglagyára szerezte meg, Reményik Károly 1927-től ugyanúgy az igazgatósági tagja volt, mint a Tóth és Sebestyén Rt-nek. 1939-ben azonban fordult a kocka: „A kis hal bekapja a nagy halat.”

A Magyar Compass jelentése szerint a Debreceni Műkőgyárat 1918-ban alapították, 1927-ben viszont már úgy írták, hogy az üzem a Tóth és Sebestyén Rt. alapítása volt.

Debreceni Műkőgyár Részvénytársaság. Debreczen.

Debreczeni kir. tvszk 1922. VII. 8. Ct 859/8. 859/2. — A 3. rovatba bejegyzett új cégszöveg, továbbá az 1922. évi június hó 15. napján tartott rendes közgyűlés által elhatározott alapszabálymódosítás bejegyeztetik. Ezen módosított alapszabályok szerint a korábbi alapszabályok 1., 2. és 3. §-ai módosítottak, mely által a cégjegyzékbe bejegyzett tételek annyiban szenvednek változást, hogy 1. a társaság cége: Debreczeni Műkőgyár Részvénytársaság, 2. a társaság célja: a már bejegyzeteken kívül kőfaragó munkák elvállalása, továbbá műkönek és műköből készült iparcikknek, sirköveknek gyári előállítása, adás-vétele és forgalomba hozatala, 3. a társaság alapítókéje 3.000.000 azaz hárommillió korona, mely 6000 darab előmutatóra szülő 500 korona névértékű részvényből áll. — Az eddigi Debreczeni asztalosárugyár részvénytársaság cégszöveg megszűnése bejegyeztetik. (Lásd 1919. évi. 4.) (1922—33.)

456. DEBRECEN. Debreceni műkőgyár rt. (1918.) Fürdő-u. 2. **TH.: 10-93. Táv. c.: Műkőgyár.** (Előbbi cége: Debreceni asztalosárugyár rt.) **Pstkp. cs. sz.: 1.030. Munkás 180. ALAPTŐKE: 95.000 P, 9.500 drb 100 P-s** részvényben. (Alakult 300.000 K tőkével, 1922-ben 3 m K-ra, 1923 márc.-ban 10 m K-ra, 1924 máj. 31-én 50 m K-ra emelve. 1926 ápr. 30-án a felértékelésnél (12½ : 1) 80.000 P-ben megállapítva. 1927 máj. 4-én 10.000 drb új rv.-nyel 180.000 P-re emelve, 1928 ápr. 4-én magába olvasztotta az Erdélyi tűzifa és behozatali rt.-ot Debreczen, mely alkalomból 1.000 drb 10 P-s rv.-nyel (1 : 1) az alaptőkét 190.000 P-re emelte. 1934 ápr. 28-án a rv. 5 P-re való lebélyegzésével és (20 : 1) 100 P-re való összevonása által 95.000 P-re leszállítva.) **IGAZGATÓSÁG:** székelyhidas Sebestyén Lajos, dr. Nyiri Ernő, dr. Radó Rezső, Berger József. **FELÜGYELŐBIZOTTSÁG:** Salgó Árpád, László Gyula, Mirgay László. **VEZÉRIGAZGATÓ:** Sebestyén Lajos. **Ügyv.-igazgató:** Berger József. **Jogtanácsos:** dr. Sebestyén Lipót. **Cégvezetők:** Salgó Árpád, Dobos Erzsébet.

Itt kell megemlítenünk a Tóth és Sebestyén Rt. másik oszlopos tagját, Székelyhidas Sebestyén (eredetileg Smiel) Lajost, aki Kolozsvárott született 1887. március 22-én. Apja, Sebestyén Dávid (1855–1930) jelentős kolozsvári iparos és vállalkozó volt, emellett a kolozsvári törvényhatósági bizottság tagja, több mint 30 évig a zsidó közösség elnöke. Sok közös építőipari tevékenységet folytatott fiával haláláig. Sebestyén Lajos 1904-ben az Unitárius gimnáziumot, 1908-ban a Budapesti Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (építészeti szakot) végezte el. Egy ideig Alpár Ignác mesteriskolájába dolgozott, s miután hazatért Kolozsvárra, 1911-ben az édesapjával együtt közös céget alapított.

1911. május 2. 5008. sz. 595/1	Sebestyén Dávid és fia Lajos okleveles építész és építőmester	Főtelep Kolozsvár	Közkereseti társaság, keletkezett 1911. év január hó 1. napján. Társ- tagjai: Sebestyén Dávid és Sebestyén Lajos építészek, kolozsvári lakosok. A céget egyedül Sebestyén Dávid teljes nevének kiírásával jegyzi.
---	--	-----------------------------	--

Tóth Reményik és társai címen nagyszabású építési vállalatot jegyeztettek be Debrecenben. Tagjai: *Tóth István, Szilágyi János, Erdődi Lajos* debreceni, *Reményik Károly, Sebestyén Lajos* kolozsvári építészek és *Sebestyén Dávid* kolozsvári építési vállalkozó.

1914-ben Tóth Istvánnal és édesapjával közös vállalatot hoztak létre „*Tóth, Reményik és Sebestyén cserép- és téglagyár*” néven, 1918-ban a háború vége előtt átköltözött Debrecenbe, 1919-ben házasságot kötött az ungvári

Leuchtag Gabriella (Ella) (1895–1968) teniszezőnővel. 1925-ben Debrecen város főispánja tiszteletbeli műszaki főtanácsossá nevezte ki, aki a debreceni és a kolozsvári egyetem építése során, illetve kulturális téren tett nagy szolgálatokat. Két gyermeke volt: Gyula és Ágnes, aki később Sebestyén Andrással házasodott össze. Nekik egy gyermekük volt: Péter. 1944 őszén Sebestyén Lajost, Ellát, Ágnest és Pétert, a nyilaskeresztesek a Duna partjára hurcolták és a folyóba lőték. Ella a csodával határos módon megmenekült, a lövedék a gerincébe fúródott, de kiúszott a partra, hazajött Debrecenbe és átvette a Debreceni Működőgyár Rt. vezetését. Sebestyén Gyulát 1943-ban Sátoraljúhelyen antifasiszta tevékenység miatt börtönbe zárták, így nem osztozott a család sorsával. Ő végül túlélte a háborút. Egyetlen lánya, Sebestyén Ágnes ma Pesten él. A család ősenek, Sebestyén Dávidnak négy fia és két lánya volt. Közülük két fia nem élte túl a II. világháborút. 14 unokája közül (10 fiú és 4 lány) 6 fiú érte meg az ötvenes éveket, s közülük öten építészek voltak.

1945-ben még egy kísérlet történt a gyár megmentésére, de az államosítás mindent keresztülhúzott.

Debreceni Működőgyár Részvénytársaság.

Főtelep: Debrecen.

Debreceni tvszk 1945. IV. 6. Ct 859/63. 859/27. — székhelyhadasi Sebestyén Lajosné szül. Leuchtag Gabriella, Sebestyén András, dr. Harsányi Imre, Vizsolyi Zoltán és Salgó Árpád igazgatósági tagok e minősége és cégjegyzési jogosultsága bejegyeztetik. — Dr. Radó Rezső, Barabás Ede és vitéz dr. nemes Juhász Jenő igazgatósági tagok e minősége és cégjegyzési jogosultsága megszűnt. (V. kötet, 148. lap.) (1945—2.)

Források

- Habsburg birodalom – kataszteri térképek (XIX. század) (1872) *Debreczen* .
<https://mapire.eu/hu/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=2398823.776481739%2C6022869.444996221%2C2411712.9703763262%2C6026691.2964104805> Az oldal utolsó megtekintése: 2019. 11. 10.
- Központi Értesítő 1876–1948) *Kiadja a Földművelés- Ipar- és Kereskedelmi M. Kir. Minisztérium* (és jogutódjai)
- Magyar Compass 1875–1944 *Pénzügyi és közgazdasági évkönyv*
- Magyar Országos Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (1876-1940) *IX. 701/e. Iparosok és kereskedők nyilvántartása.*
- Pannon Digitális Egyesített Archivum <https://dspace.oszk.hu/> A letöltés ideje: 2019. 11. 10.
- Hungaricana https://library.hungaricana.hu/hu/collection/debrece-ni_refkoll_nagykonyvtara_gyaszjelentesek/ A letöltés ideje: 2019. 11.10
- Andrei Sebestyén szóbeli és magánjellegű családdal kapcsolatos közlései

IRODALOMJEGYZÉK

- Szűcs Ernő (1977) *Téglakartell kialakulása és működése Debreczenben (1936-1944)* A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve 4. 1977 55–85.
- Szűcs Ernő (1977) *Téglagyártás Debreczenben a kapitalizmus korában* Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1978 (Debrecen, 1979) 199–233.
- Debreceni Képes Kalendárium (1901-1948) *Debreceni Képes Kalendárium* Nyomatja és kiadja: Debreczen Szabad Királyi város Könyvnyomdája <https://epa.oszk.hu/02000/02034> A letöltés ideje: 2019. 11. 10.
- Debrecen Műemléki Katasztere (1987) *Gellér Ferenc: Debrecen műemléki katasztere.* Kiadja a Mozgáskorlátozottak PIREMON Kisvállalata. Debrecen, 1987.
- DKI (1890) *A Debreczeni Kereskedelmi és Iparkamara jelentése 1890. A kamarai kerület kereskedelmi-, ipari-, forgalmi és közlekedési viszonyairól az 1890-es évben* Debrecen 1891.
- DKI (1894) *A Debreczeni Kereskedelmi és Iparkamara jelentése 1890. A kamarai kerület kereskedelmi-, ipari-, forgalmi és közlekedési viszonyairól az 1894-es évben* Debrecen 1895.
- Debreceni útmutató (1913) *Debreceni útmutató: rendőrségi zsebkönyv* Szerkesztette: ifj. OZORY István rendőrkapitány, Debrecen 1913.
- Debrecen címtára (1928) *Debrecen címtára. Teljes közigazgatási, ipari, kereskedelmi és egyesületi címtár* Szerkesztők: Marschalkó Lajos és Dr. Diczig Alajos, Debrecen 1928.
- Debrecen címtára (1935) *Debreceni útmutató és címtár. Közhasznú útmutató és teljes kereskedelmi, ipari, közigazgatási, társadalmi szakcímtár az összes telefonszámokkal egyetemben 1935/36. évre.* Szerk.: Kemény László Debrecen 1935.
- Debrecen címtára (1940) *Debrecen címtára 1940.* Szerk.: Debreceni Kereskedő Társulat, Debrecen, 1940.

- Iparos címjegyzék 1892 (1892) Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke Szerkeszti: Dr. Jekelfalussy József, Kiadja a Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság 1892.
- Kürthy Zoltán Péter (2015) Kürthy Zoltán Péter: *Levéltári kalandozások I. Hajdú Vármegye téglagyártói 1905 és 1940 között – Jeles téglák, jeles emlékeink 9 – Az XI. és XII. bélyeges téglá napok előadásai* Monarchia BTE 2015. 58–69.
- Kövendy (2013) Kövendy Katalin: Cívisvárosi Ungváry és Bisothka felmenőim Valóság [56. évf. 9. sz. \(2013\)](#)
<http://genealogyindexer.org/view/1931H/1931H%20-%200247.pdf> A letöltés ideje: 2019. 11. 10.
- Magyarország címtára (1924) *Magyarország Kereskedelmi, Ipari és Mezőgazdasági Címtára* Kiadja a Rudolf Mosse Magyarországi Képviselete R.T. Budapest, 1924
- Magyarország címtára (1931) *Magyarország Kereskedelmi, Ipari és Mezőgazdasági Címtára* Kiadja a Rudolf Mosse Magyarországi Képviselete R.T. Budapest, 1931.
- Debreczen sz. királyi város egyetemes leírása (1882) *Debreczen sz. királyi város egyetemes leírása.* 1882. Szerkesztette: Dr. Zelizy Dániel

Egy főtéri palota több élete
A Kereskedő Társulat székháza és Kereskedelmi
Akadémiája születésétől napjainkig

Lovas Enikő Amália

helytörténész, szaktájékoztató könyvtáros, Méliusz Juhász Péter Könyvtár,
Debrecen

A debreceni Kereskedő Társulat első írott dokumentumai az 1712. december 20-án kiállított városi megerősítő oklevél, valamint az 1715. február 21-i privilégiumlevél, amelyben III. Károly király elismerte az akkori, céhes keretek között már régóta működő Nemes Kalmár Társaságot.¹ A Társaság tevékenységét a 19. század folyamán Kereskedő Testületként folytatta, majd 1884-ben – az ipartörvény szellemét követve – Kereskedő Társulat néven élt tovább. Fő feladatának mindvégig a szakmai érdekképviseletet, illetve ehhez társultan a szakirányú iskolai képzés megvalósítását tekintette. Jövedelme a céhszervezet megszűntetése után csak a belépési- és éves tagdíjakból származott, vagyonát inkább időnkénti adományoknak köszönhette.²

Első iskolájaként Budaházy József testületi elnök hozatta létre a vasárnapi kereskedelmi iskolát, amelyből később nőtt ki Négyesi Szepessy Antal elnök irányításával a reál-kereskedelmi iskola, majd a kereskedelmi középiskola. Végül Fenyéri Zádor Lajos női divatáru kereskedő elnöksége idején került sor a társulati székház és az egyre fejlődő iskola állandó székhelyének megteremtésére.

A 19. század első felében a szakoktatás még igen korlátozott, a céhes képzési és vizsgarendszeri hagyományokat őrző keretek között létezett. Az idők változásával azonban egyre inkább szükségessé vált a kereskedő tanoncokat, konkrét szakmai ismeretekkel ellátni szakmájuk hatékony gyakorlása érdekében. Az 1840. XVI. törvénycikk a kereskedelmi tevékenység folytatásának kitételeként már szabályszerű kereskedelmi könyvvitelt írt elő. Az ebben az évben szigorodó kereskedelmi törvények (1840. XIX. tc.) átalakították a korábbi kereskedő társaságokat, így a debrecenit is Kereskedő Testületté. Az átalakulás a korszellemnek megfelelő szakirányú modernizálódás igényét is magával hozta,

¹ Szabó István: A Debreceni Kereskedő Társulat levéltára. Levéltári Közlemények, 7. (1929) 1–2., 121–126.

² Nagybákay Rickl Antal: A debreceni Kereskedő Társulat 240 esztendő múltja. Debrecen, 1938.

amihez elengedhetetlen volt a szakképzés fejlesztése. Ezt a fejlődést tovább ösztönözte az 1851. évi Geringer-féle utasítás az iparüzés szabályozásáról (február 6.), amely az 52. és 74. § révén támogatta a vasárnapi iskolák működtetését, és a testületek hatáskörét is jelentősen átalakította. Ennek eredményeként került sor többek között a vasárnapi kereskedelmi iskola fölállítására. Előbb 1857. június 6-án született testületi határozat foglalta jegyzőkönyvbe az alapítás tényét, méltatva a testületi elnök ebben szerzett érdemeit, majd 1858. január 3-án az iskola is megnyitotta kapuit. Az oktatás ekkor még a Református Kollégium tantermeiben és tanáraival folyt. Oktatott tárgyai első és második osztályban a szép- és helyesírás, számtan, földrajz és német nyelv, harmadik osztályban kereskedelmi fogalmazás és levelezés magyarul és németül, kereskedelmi földrajz és áruismeret, számtan és váltóismeret, egyes és kettős könyvvezetés voltak. Igazgatója Osterlamm Ernő, a Kollégium Jogakadémiájának tanára lett, a kereskedelmi tárgyakat Schulek Ágost, a kereskedelmi és iparkamara titkára tanította.³

A vasárnapi iskola azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Berghoffer István, a Kereskedő Testület 1871. május 21-én lemondó elnöke nemcsak az iskola ezen formájában összességében kevésnek bizonyuló hatását látta súlyos problémának, hanem a Társulat kereskedő tagjai nagy részének hozzáállását is. A legtöbb házfőnök közönyös volt az iskola fenntartását illetően, és tanoncaikat is gyakran visszatartották az iskola látogatásától.

A következő elnök, Négyesi Szepessy Antal norinbergi és díszáru kereskedő,⁴ majd ekkorra a Debreczeni Első Takarékpénztár alelnöke – 1886-tól vezérigazgatója –, már a Testület és az iskola reformjának céljával vette át elődjétől a stafétabotot. Célja elérésében elkötelezett segítők voltak Sesztina Lajos vaskereskedő, a Társaság alelnöke, egyben az iskola bizottmányának tagja, és Mayer Emil, társasági titkár, később pénztáros, illetve az iskola-bizottmány másik két tagja, Berger Henrik terménykereskedő⁵ és Nemes Gábor vas- és rézműáru kereskedő.⁶

A mindennapos kereskedelmi szakiskola ügyét Lovassy Sándor gimnáziumi tanár terve is előmozdította, aki reál-kereskedelmi iskolát kívánt nyitni a városban. A Kereskedő Testület ennek hírére szövetséget ajánlott a tanárnak, amelynek eredményeként a névleges tulajdonos és ellenőrző szerv a Kereskedő Testület, a valódi tulajdonos azonban a vállalkozó tanár lett. Az iskola végül 1871. október 16-án nyílt meg a Piac utcán (az ún. Hajdu-házban), de működése

³ A Debreczeni Kereskedelmi Akadémia Emlékkönyve a nemzet ezredévi ünnepére. Szerk. Sojka Gyula. (A továbbiakban Emlékkönyv) Debrecen, 1896.18–20.

⁴ Kivonat a magyarországi kereskedelmi cégjegyzékekből. Központi Értesítő (A továbbiakban Értesítő) 1. évfolyam, 32. szám. 1876. június 8. 1. lap.

⁵ Értesítő, 1. évfolyam 52. szám. 1876. július 20. 3.

⁶ Értesítő, 1. évfolyam 63. szám.1876. augusztus 9. 6.

nem volt zavartalan. Bár az iskola iparos tanoncoktatással is foglalkozott, és esti szaktanfolyamot is indítottak, helyzete már 1872 októberére bizonytalanra vált. Az 1872. évi VIII. tc. hatására életbe lépett a gazdasági tevékenység szabadsága, amivel megszűnt az addigi kötelező belépés a Kereskedő Testületbe – egyúttal annak jogait is megnyirbálták. Ezzel elveszett a Testület legnagyobb jövedelemforrása, amiből az iskola fenntartását is nagyrészt fedezni kívánták. Emellett 1872. október 10-én megjelent egy közoktatási rendelet, amely az addigi reálkereskedelmi iskolák középkereskedelmi iskolává való alakítására utasított. Az iskolaépület is szűkösen bizonyult, ezért az intézmény a Széchenyi utcai ún. Szabó-féle házba költözött. A nehézségek azonban tarthatatlannak bizonyultak, így végül Szepessy Antal a teljes újjászervezés mellett döntött. Az iskola-bizottság élére ekkor került Stencziger Károly fűszerkereskedő (1872–1887), és mellé Beszterczey Károly, akik 1873. február 6-án kérték az iskola állami fenntartásba vételét. Az iskolát – alsó osztályait az ekkor megnyíló városi főreáliskolába átirányítva –, 1873 őszére a rendeletnek megfelelően átszervezték kereskedelmi középiskolává, saját kezelésbe vették, és folyamatos fejlesztésekkel, a város, az állam és a Kereskedelmi és Iparkamara támogatásával virágoztatták fel. Igazgatónak előbb Pollatsek Miksát, majd 1875 szeptemberétől Stencziger Károlyt kérték fel. Igazgatóhelyettese azonban Propper N. János kereskedelemtan-tanár lett, aki a Testület hallgatólagos jóváhagyásával a következő tanévre átvette az intézmény tényleges irányítását. Ekkortól létesültek az ifjúsági egyesületek, az ösztöndíj-alap, és a tanári kar jóvoltából folyamatosan gyarapodtak az iskola oktatási segédletei. Az 1880-as évekre felmerült az igény egy saját, korszerű iskolaépület kialakítására, ezért házépítési alapot is létesítettek. Annál is inkább szükségszerűvé vált ez, mivel az iskola, addigi tevékenysége elismeréseként 1886. június 15-én Trefort Ágoston akkori vallás- és közoktatási minisztertől elnyerte a Kereskedelmi Akadémia címet. Tekintve az addigra szinte csakis önerőből leküzdött nehézségek sorát, méltán mondhatta Szepessy Antal az 1887. október 30-i közgyűlésen:

„Érdekes és tanulságos példát fog ez iskola fejlődésének megírása egykoron arra nézve szolgáltatni, hogy mit képes az akarat és a kitartás szerény eszközökkel nehéz viszonyok közepette is véghezvinni, ha az akarattal ügyszeretet és a kitartással buzgalom párosul.”⁷

Ezen a közgyűlésen az elhivatott és ügybuzgó Szepessy lemondásával fenyéri Zádor Lajos divatáru kereskedőt választották – az egyúttal az alapszabályok módosítása mellett az 1884. évi XVII. törvénycikknek megfelelően átalakuló Kereskedő Testület, ekkortól – Kereskedő Társulat élére. Az ő elsődleges feladata lett a Társulat továbbfejlesztése mellett az önálló iskolaépület céljának megvalósítása. Az iskolát addig irányító Propper N. János helyébe 1888

⁷ Emlékkönyv 68. lap

júniusától Dr. Bayer Ferenc tanár lépett. Felfogása meghatározta az intézmény további szemléletét:

„Az oktatás adja az elméletet, s az elmélet teszi értelmessé a munkát; mert a gyakorlat egymagában – kivált midőn a munka-felosztás válik mindinkább uralkodóvá – csak többé-kevésbé ügyes gépeket nevelhet.” „Nem is bocsáthatjuk az élet utaira növendékeinket nagyobb kinccsel [mint általános és szakműveltséggel], mert [ezek őket] önálló, tette és alkotásra kész és képes közgazdasági tényezőkké emelik föl.”⁸

A tanulói létszám folyamatos emelkedése az 1880-as évek folyamán, a szertárak gyűjteményeinek növekedése, és a bérelt házak szűkössége az évtized végére elodázhatatlanná tette a modern körülményeknek megfelelő saját épület megvalósítását. 1890 novemberében a társulat megvásárolta az egykori Egyház téren (ma Piac u. 8.) található két telket (összesen 4100 m²), és 1891 tavaszán sikerült elindítani az építkezést. 1892 őszére a Gerster Kálmán építész (1850–1927) tervei szerint kivitelezett, 2150 m² alapterületű épületben megkezdődhetett a tanítás. A költségeket a Kereskedő Társulat nagyrészt maga kívánta fedezni, saját vagyonból, alapítványi és adományösszegekből, de hozzájárult 40000 forinttal Debrecen város is. Az alapítók és adományozók között megtalálhatóak voltak a Debreczeni Első Takarékpénztár, az István Gőzmalom, a Kereskedelmi és Iparkamara, de a leggazdagabb kereskedők is, mint Csanak József, Sesztina Jenő, Kardos László, Kaszanyitzky Endre, Kuncz József, Szepessy Antal és még sokan mások. Emléküket a kapualjban elhelyezett emléktáblán kívánták megörökíteni.⁹

A Kereskedelmi Akadémia palotája, bár elsődlegesen iskolaépület volt, egyben a Debreceni Kereskedő Társulat székházaként is funkcionált. A *kettős rendeltetésű épületet* igyekeztek a kor igényei szerint előrelátóan megterveztetni. „A tanári kar az iskola helyiség beosztására nézve, a berendezés és felszerelés kérdésében sűrűn tanácskozott és előterjesztésében foglalt javaslatai a Kereskedő Társulat által nagyrészt elfogadtatván, ily módon hozzájárult, hogy az iskolaépület hivatásának teljesen megfelelhessen.”¹⁰ Gerster tervei szerint az utcafronton helyezték el a kisebb, de reprezentatív ügyviteli tereket, míg a nagyobb helyet igénylő oktatási terület e mögött, elkülönítve valósult meg, négy összefüggő tömbben. A háromszintes épületrendszer olasz reneszánsz stílusú frontja egy 1+3+1 tengelyes, középrizalitos épületrész, amelynek tagolásában antik motívumok keverednek az itáliai quattrocento formáival. A rizalit Palladio-motívumos nyílásait óriás korinthoszi jellegű oszlopok keretezik, amelyek fejezetén Hermész-fők, felettük a gerendázaton Hermész-kígyók jelképezik a

⁸ Uo. 72–74.

⁹ Uo. 110., Emléktáblák a Kereskedelmi Akadémiában. Debreczeni Ellenőr 20. évf., 238. sz., 1893. október 10. 5.

¹⁰ Emlékkönyv. 85.

kereskedelem szellemét. A főpárkány felett magas attika emelkedik, vaknyílású balusztráddal és az oszlopok tengelyében magas pódiumra állított kandaláberekkel. A szélső nyílások klasszikus kerete felett egykor kereskedelemre utaló domborművek voltak: *“A térre néző homlokzaton (...) két négyszögű tábla [látható] a két szélső ablak felett a kereskedelmet és az ipart jelképező domborműves alakokkal.”* A homlokzat tagozatainak mázatlan terrakotta elemei a Zsolnay-gyárból származnak.¹¹

A székházépület egykor lenyűgöző belső térrel bírt: A kapualjból jobbra nyíló lépcsőház a hátsó homlokzatra nyíló három színes üveglablakon át kapott megvilágítást. Ide, a lépcsőház pihenőfordulójába került a *kereskedő társulat 1918-as világháborús emléktáblája*, Toroczky Oszvald és Némethy László szobrászművészek tervezte, Titonelli Miklós készítette műalkotás.¹² Az 1923-ban felavatott domborműves emléktábla a kereskedelmi iskola I. világháborús áldozatainak, a hősi halott növendékeknek és két tanáruknak állít emléket. Alul a *Lehanyatló katona* című dombormű, fölötte a hősök neveinek listája látható. Felirata fent: *„Takarja bár idegen föld csontjaitokat, álmaitok fölött virraszt a nemzeti génusz, dicsőségtek soha el nem halványuló, mint lobogó tűzfény bevilágít a ragyogó nemzeti jövőbe. /Lajosi Géza tanár – Nyilassy Károly tanár”* Alul: *„Az 1914–18-iki világháborúban a hazáért hősi halált halt bajtársak / örök emlékezetére helyezte ide e kőtáblát osztálytársak, / tanítványok, tanártársak kegyelme 1923 tavaszán. / Halálotokból meritünk erőt a feltámadáshoz!”* Középen a nevek az elhalálozás éve szerint csoportosítva szerepelnek, és akinél tudták, halálának helyszínét is feltüntették.¹³

Az emeleti előcsarnoknak (valószínűleg Pauly Erik segítségével készült) „a derült olasz eget feltüntető” eredeti festése elpusztult, ám gipszkonzolai és nyílászárói megmaradtak. Az emeleten volt – két kisebb ülésterem mellett – a nagy díszterem, amely falának felső részén Gerster közeli barátja, vele ekkoriban több közös munkában részt vevő *Mirkovszky Géza tempera-képei* voltak láthatók. Festményei a hazai kereskedelem korszakait egy-egy vásári jelenetben örökítették meg: Árpád-kor, Izmaelita-kor, Olasz-kor, Német-kor és A debreceni nagyvásár címmel. A faliképek fő koncepciója a millenniumi gondolat kifejezése volt, ami szerint a magyar nemzet a korszak jelenében találta meg gyökereit, régi hagyományait és érte el igazi önállóságát. A tagolt, boltozatos mennyezetet debreceni, hortobágyi és a Nagyerdőt ábrázoló témájú képek díszítették. A művész egyszerre próbálta megmutatni egyéni stílusát, és a korszak historizáló realizmusának közkeletű igényének eleget téve, történelmi és

¹¹ Papp Gábor György: Gerster Kálmán (1850–1927) munkássága. Doktori disszertáció, Budapest, 2007. 81–83.

¹² Szűcs Ernő: Mi történt a munkahelyeken és iskolákban állított emlékművekkel? Eltűnt műalkotások nyomában 2. rész. Úton, 2. évf., 37. sz. 1990. július 20. 8.

¹³ <https://www.kozterkep.hu/18060/lehanyatlo-katona>

néprajzi hitelességgel ábrázolni a város önmagáról alkotott képét.¹⁴ A díszterem festett üveglakain kétoldalt Debrecen város és Magyarország címereit jelenítették meg, középen a Kereskedő Társulat emlékfelirata volt látható. A termet szellőzőrendszerrel és központi légfűtéssel látták el.

Az iskolaépület tíz tanteremmel, külön tornateremmel, és 28 egyéb szobával bírt (irodák, könyv- és szertárak, tanárszobák, szolgálakások), amelyek mesteres (gáz-)világítással, szénfűtéssel és szellőztető rendszerrel voltak ellátva.

A korszak viszonyai között igen modern épületben a kereskedelmi akadémián kívül helyet kapott a kereskedőtanonc-iskola és a kereskedelmi esti szaktanfolyam is. 1898-tól női kereskedelmi tanfolyamot indítottak, majd 1902-től polgári fiúiskolát is létesítettek az akadémiához kötődően.¹⁵ 1910-re a női tanfolyam felső kereskedelmi iskolává fejlődött.¹⁶ Ebből is látható a tanulói létszám folyamatos, erőteljes emelkedése.

A polgári iskolai tagozatot 1932-ben a felekezeti polgári iskolák létesítése miatt megszüntették, de a felső kereskedelmi tagozatot sikerült továbbra is fenntartaniuk, csakúgy, mint a kereskedelmi szaktanfolyamokat és a tanonciskolákat. 1940 májusától a székházat nagymérvű felújítás alá vették, ami – és a katonai behívások – miatt a Társulat ideiglenesen felfüggesztette érdekképviseleti tevékenységét.¹⁷ Azonban a II. világháború időszaka több szempontból is válságos időszak volt. Az épületet időről időre lefoglalták, 1944-ben a légítámadások is károsították, az oktatás akadozott. Az ekkorra már műemlékké nyilvánított épület¹⁸ helyreállítását Demény Géza akkori iskolaigazgatónak önerőből kellett megoldania, a diákok segítségével.¹⁹

Az iskolát, és persze vele együtt a székház épületét 1948-ban elállamosították. A székház újra kijavított és immár átalakított belső terű épületében 1952. december 21-én nyitották meg az 1950. július 16-ától működő, 8000 kötetes állománnyal rendelkező Körzeti Könyvtár és a 30 000 kötetes, korábban a Déri Múzeumban elhelyezett Városi Könyvtár egyesítéséből kialakított

¹⁴ Szabó Anna Viola: „A magyar művészet eleven ereje”. Egy építész, egy festő és egy fényképész találkozása a XIX. század végi Debrecenben. A debreceni Déri Múzeum évkönyve 2017. 62–64.

¹⁵ A Debreceni Kereskedelmi Tanintézet ismertetése. Szerk. Labancz Mihály. Debrecen, 1907.

¹⁶ A Debreceni Kereskedelmi Tanintézet jelentése az 1910–1911. iskolai évről. Szerk. Fábrián Lajos Mór. Debrecen, 1911.

¹⁷ A Debreceni Kereskedő Társulat jelentése az 1936-40. évi (65-69.) működéséről. Debrecen, 1940. 11.

¹⁸ Gellér Ferenc: Debrecen műemléki katasztere 1987. Debrecen, 1987. 238.

¹⁹ A debreceni Bethlen Gábor Közgazdasági Technikum fennállásának 100. évfordulóján kiadott ünnepi évkönyv, 1857–1957. Szerk. kiadó: Újhelyi Istvánné Debrecen, 1958.

Megyei Könyvtár.²⁰ „A volt Kereskedelmi Társulat székházában nyílt meg (...) a Megyei Könyvtár. (...) Az épület földszintjén üzletek voltak, felül a társulat díszterme(...) Az átalakítások, javítások mintegy 136 000, az egyéb kiadás ... 20 000 forintot tett ki.”²¹ (Néplap 1953)

Az iskolaépület funkcióit a mai napig megőrizte. 1957. december 14-től Bethlen Gábor Közgazdasági és Postaforgalmi Szakközépiskola néven működött tovább, ma Debreceni Szakképzési Centrum Bethlen Gábor Közgazdasági Szakgimnáziuma a hivatalos neve.

A könyvtári célokra megújított és átalakított székház nagytermében azonban 1958. február 27-én kigyulladt egy mennyezetbe épített gerenda, amely érintkezett a kéménnyel. A rejtett tűz megfékezéséhez a tűzoltóság leverte a teljes mennyezetet, ekkor semmisültek meg a terem gipsztukkó-díszítései. A tűzeset után a károk helyrehozatala elhúzódott, a terem átalakítási tervei az épület műemlék-jellege miatt több problémát is felvetettek.²² A terem felújítása végül az év őszére készült el, október 3-án ünnepélyes írói esttel adták át újra az olvasóközönségnek.²³

A könyvtár belső terét 1964-65-ben újra átalakították, az 1962-ben kialakított szabadpolcos könyvtári rend fenntartása és a biztonságos vezeték- és fűtrendszer kialakítása érdekében.²⁴ 1974 januárjától újabb átalakítás érte a nagytermet. Galéria-beépítéssel igyekeztek a helyszűkén segíteni,²⁵ de már ekkor felmerült az igény egy új könyvtárépületre. 1983-ban újra korszerűsítették a könyvtár belső tereit, azonban már ekkor konstans probléma volt a helyhiány, ami a könyvtár részlegeit – fejlődésével párhuzamban – a városban területileg széttagolta. A problémát majd csak az új, Bem téri könyvtárépület elkészülése számolta fel 2007-ben.²⁶

A Debreceni Kereskedelmi Társulat egykori székháza többszörösen is emlékhelyként tartható számon.

²⁰ A Magyar Népköztársaság minisztertanácsának 2042-13/1952. sz. határozata értelmében, a könyvtárügy fejlesztéséről. Népművelési Közlöny, 1952. május 14. 58.

²¹ A megyei könyvtárban. Néplap, 10. évf., 28. sz. 1953. február 3. 3.

²² Lesz-e végleges otthona a Megyei Könyvtárnak? Hajdú-bihari Napló, 3. évf., 61. sz. 1958. március 13. 5.

²³ Olvasótermet avattak a megyei könyvtárban. Hajdú-bihari Napló, 4./17./ évf., 234. sz. 1959. október 6. 5.

²⁴ Mikor nyit újra a megyei könyvtár? Hajdú-bihari Napló, 21. /8./ évf., 293. sz. 1964. december 15. 6.; A megyei könyvtár a felújítás után. Hajdú-bihari Napló, 22. /9./évf. 186. sz. 1965. augusztus 8. 5.

²⁵ Mától ismét nyitva lesz a Megyei Könyvtár. Hajdú-bihari Napló, 31. évf., 213. sz. 1974. szeptember 12. 1.

²⁶ Egyelőre se könyvtár, se múzeum. Hajdú-bihari Napló, 57. évf., 211. sz. 2000. szeptember 8. 8. p.

Mint a Társulat gazdasági jelentőségét szimbolizáló épület, nemcsak reprezentatív teret szándékozott szolgáltatni a Társulat ügyviteléhez, hanem annak történelmi múltját, és társadalmi rangját is meg kívánta jeleníteni. Ez, a millenniumi századforduló idején Debrecenben igazán jellemző felfogás, fontosnak tartotta, mintegy öntudata egyik alappilléreként fogta fel annak jelentőségét, hogy a Társulat még a 16. századi nagy távolsági kereskedelmi vállalkozásokból kinöve alakult az elsők között – Kalmár Társaság néven – céhhé, majd a változó idők követelményeihez apránként igazodva, de lényegében alapcéljaiban változatlanul, fennmaradt a II. világháború idejéig.

A Társulat törekvése tagjainak összefogására, közösséggé szervezésére, és jótékonyága, különösen nehéz időszakok után a vezetőség kifejezett szándékát tükrözte. A 20. század első felében jellemzően gazdag társadalmi-egyesületi élet egyik szép (és ritka) mementója az I. világháborúban elesett kereskedelmi iskolai áldozatok emléktáblája.

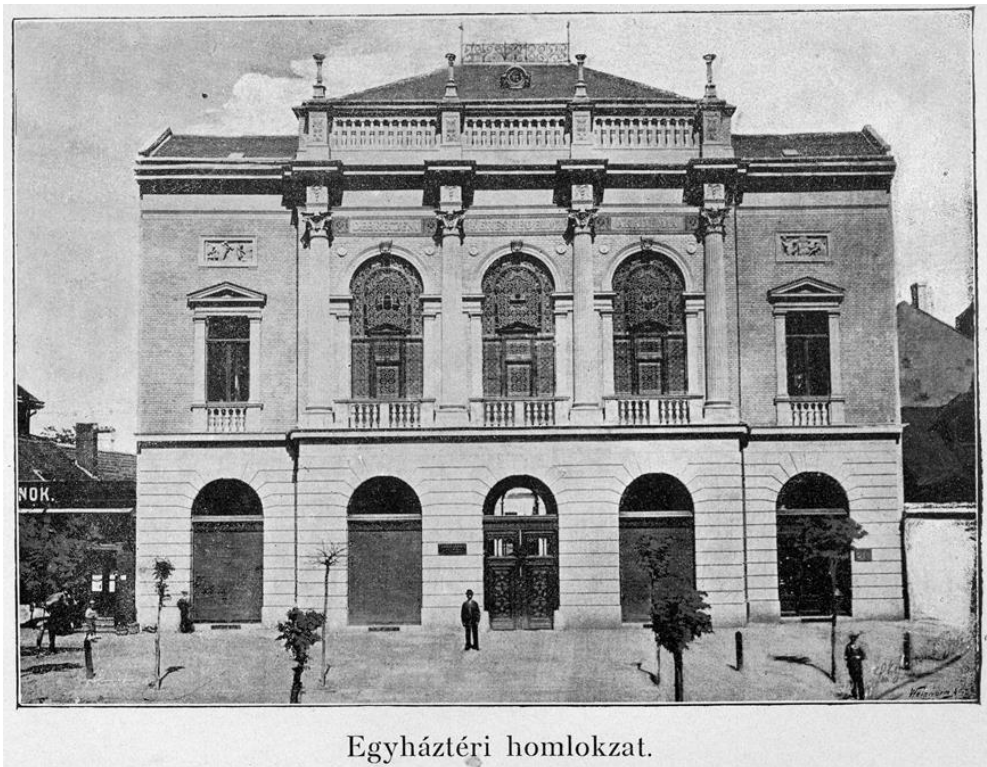
De az egykori székház, mint műalkotás is felfogható egyfajta emlékhelyként, hiszen a palotaépület tervezője, Gerster Kálmán a 19. század második felének magyarországi építészeti életében fontos helyet tudhatott magáénak. Többféle stílusban alkotó, foglalkoztatottsága révén országosan is igen termékeny építész-ként városképi jelentőségű épületet alkotott. A palota eredeti, bár sajnos valószínűleg nagyrészt megsemmisült freskói a szintén méltán hírneves historizáló festő, Mirkovszky Géza művei, akinek Debrecenben ezen kívül egyetlen műve maradt meg napjainkra, az egykori Zenede dísztermének mennyezetfreskója.

Az épület eredeti színvázlatai és fotódokumentációja szerencsére fennmaradt, és megoldható volna az épület korhű felújítása. Magas színvonalú kulturális rendezvény- és reprezentatív fogadótérként – a városvezetés tervei szerint²⁷ – méltó funkciót nyerhetne Debrecen ezen városképet meghatározó, ma is impozáns, és gazdag múlttal bíró főtéri palotája.

²⁷ <http://dehir.hu/debrecen/debreceniek-haza-ujra-regi-fenyeben-pompazhat-az-egykori-kereskedelmi-akademia-epulete/2018/08/30//>

Képek

A Debreceni Kereskedő Társulat címere. A Debreczeni Kereskedelmi Akadémia Emlékkönyve a nemzet ezredévi ünnepére. Szerk. Szojka Gyula. Debrecen, 1896.

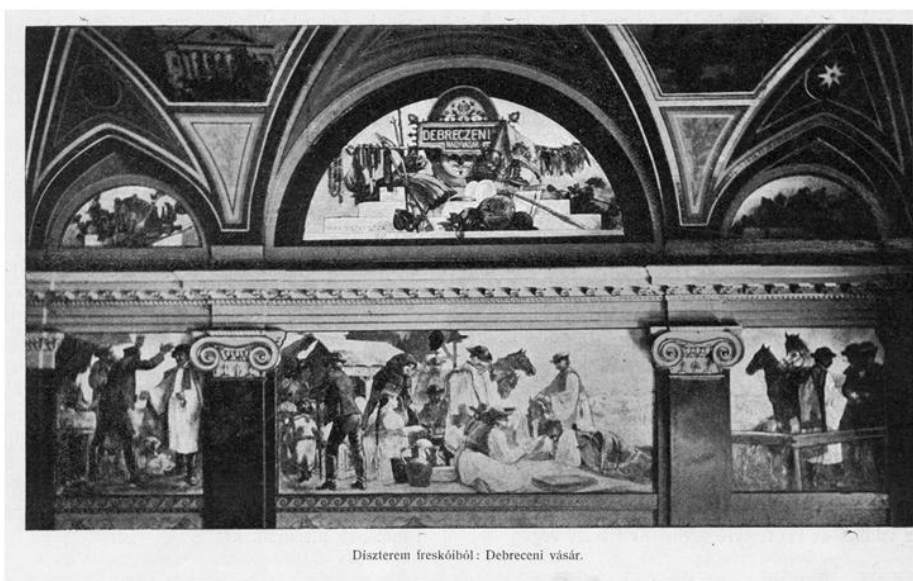

Egyháztéri homlokzat.

A Debreceni Kereskedő Társulat székházának homlokzata. A Debreczeni Kereskedelmi Akadémia Emlékkönyve a nemzet ezredévi ünnepére. Szerk. Szojka Gyula. Debrecen, 1896.

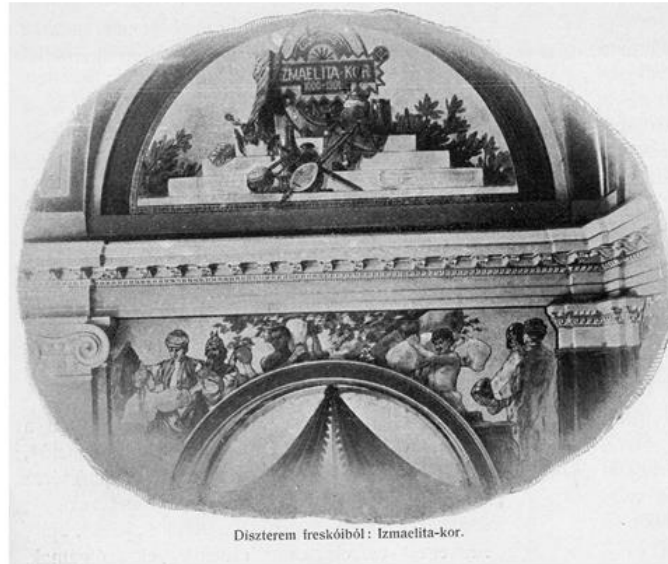

Diszterem freskóiból: Árpád-kor.

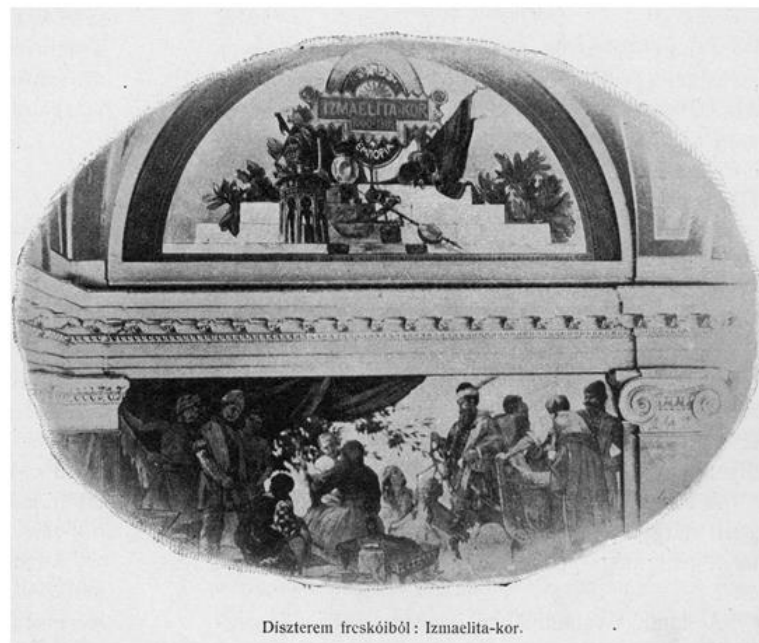

Diszterem freskóiból: Debreceni vásár.

A Debreceni Kereskedő Társulat székházának freskói. A Debreceni Kereskedelmi Tanintézet ismertetése. Szerk. Labancz Mihály. Debrecen, 1907.

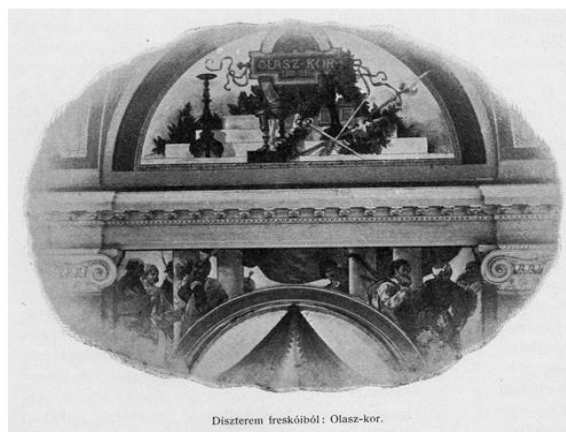

Diszterem freskóiból: Izmaelita-kor.

Diszterem freskóiból: Izmaelita-kor.

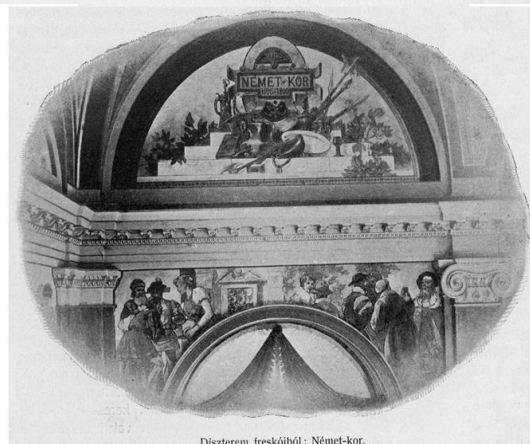
A Debreceni Kereskedő Társulat székházának freskói. A Debreceni Kereskedelmi Tanintézet ismertetése. Szerk. Labancz Mihály. Debrecen, 1907.

Diszterem freskóból: Olasz-kor.

Diszterem freskóból: Olasz-kor.

Diszterem freskóból: Német-kor.

A Debreceni Kereskedő Társulat székházának freskói. A Debreceni Kereskedelmi Tanintézet ismertetése. Szerk. Labancz Mihály. Debrecen, 1907.

Az 1958. február 27-ei tűz kártétele. Méliusz Juhász Péter Könyvtár
Helyismereti Gyűjteménye és Fotótára

Mai állapotok. Czeglédi Zsolt/MTI felvétele 2018. 06. 28.
Megszépül a kereskedelmi akadémia épülete. Lokál Debrecen, 2018. 06. 28.
<https://www.lokal.hu/2018-06-megszepul-a-kereskedelmi-akademia-epulete/>

Dualizmuskori országgyűlési képviselőkről elnevezett utcák a mai Debrecenben (1. rész)*

Szendrei Ákos

történész, tudományos munkatárs, Debreceni Egyetem

A közterületek elnevezésének alapvető funkciója a térbeli tájékozódás megkönnyítése, emellett azonban az utcák és terek nevei kulturális üzenetet is hordoznak, s így befolyásolják a településről alkotott összkép kialakítását. A köztéri elnevezések egyik változatát országos gyakorlat határozza meg, ami – különösen a főutcák, főterek tekintetében – szűk variációt enged meg (Kossuth, Széchenyi, Petőfi, stb.), míg másik részüket helyi hagyományra és emlékezetre lehet visszavezetni, ami így akár több száz éves múltra is emlékeztethet (Debrecen esetében pl. a Csapó, Cegléd, Varga, Nyíl utcák elnevezése). Az utcák és terek modern kori elnevezésének jelentős részét földrajzi helyek, történelmi események vagy személynevek teszik ki. Óhatatlan, hogy a személyekről elnevezett közterületek bizonyos fokú tiszteletet, megbecsülést, azonosulást, vagy legalább valamilyen alapvető kulturális közmegegyezést, konszenzust, illetve erre való törekvést ne sugározzanak.

Az Open Street Map aktuális adatai szerint a mai Debrecen területén 1795 hivatalos közterületi elnevezést találunk.¹ A debreceni közterület elnevezések feldolgozására már többen vállalkoztak, ezen kiadványok közül Nábrádi Mihály, Tóth Pál és Balogh László munkái a legfontosabbak.² A városi közterületek között tizenkilenc olyan utca és tér van, amely a dualizmus kora, azaz az 1867 és 1918 közötti időszak egy-egy országgyűlési képviselőjének a nevét viseli. Írássom ezeknek a közterületeknek a bemutatására és a közterületi névadás körülményeinek a megvilágítására vállalkozik. A névadó politikusok – ezen belül a nagy ismertségnek örvendő személyek – életrajzára csak szűkszavúan próbálok kitérni, abban a formában, hogy főleg az országgyűlési és a Debrecen várossal kapcsolatos tevékenységet szándékozom kiemelni.

* A munka elkészítését az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok – OTKA K 112429 nyilvántartási számú, „*A dualizmus kori magyar Országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése*” címet viselő pályázata támogatta.

¹ Lásd: Open Street Map <https://data2.openstreetmap.hu/utcastat.php> (Letöltés ideje: 2019. 10. 08.)

² Debrecen utcanévei. Szerk. Nábrádi Mihály. Debrecen, 1984., Tóth Pál: Debreceni utcanévek. Debrecen, é. n., Balogh László: Debrecen város utcanévkatasztere. Debrecen, 2007.

A feldolgozás első részében azokat a közterületeket tárgyalom (a, b, c sorrendben), amelyek máig változatlan elnevezése már 1945 előtt megtörtént.

Baross Gábor utca

Az utca (bellusi) Baross Gáborról (Pruzsina, 1848 – Budapest, 1892), a dualizmus korának legismertebb gazdaság-, kereskedelem- és közlekedéspolitikusáról kapta az elnevezését. Az addig jogi pályán tevékenykedő Baross politikai karrierje 1875-ben vette kezdetét, amikor országgyűlési képviselő lett a puchó-ilavai (Trencsén vármegye) kerületben, ahol 1878-ban és 1881-ben is sikerült választást nyernie, majd 1884-től (az 1887-es és 1892-es választásokat is nyerve) Győr városának volt a képviselője. Mindvégig a kormányzó Szabadelvű Párt színeiben politizált. Politikai pályája 1883-ban ívelt fel meredeken, amikor a közmunka és közlekedési minisztérium államtitkára lett. Ezt követően 1886 és 1889 között közmunka- és közlekedésügyi miniszter, majd 1889-től kereskedelemügyi miniszter volt. Nevéhez fűződik a Kárpát-medencében ma is működő vasútrendszer kialakítása, a személyszállításban a zónarendszer kidolgozása, és az áruszállítási tarifarendszer bevezetése. Emellett a fiumei kikötő kiépítése, az Al-Duna hajózhatóvá tétele, a posta és távírda rendszer egyesítése, valamint a Postatakarék-pénztár megalakítása is az ő kezdeményezésére és irányításával történt meg. Tevékenységét kortársai Széchenyi munkásságához hasonlították és őt magát – rövid miniszteri időszaka ellenére – „vasminiszterként” emlegették.

A Baross Gábor utca a Kandia városrészben található, a Faraktár utcát köti össze az Attila térrel. Az utca 1898-ban kapta mai elnevezését, a Szél (ti. szélső) utca átnevezésével.³ Baross Gábor nem rendelkezett erős helyi kapcsolattal, így a közterület elnevezése minden bizonnyal egy országos tiszteletadási koncepcióba illeszthető, amelyre a politikus váratlan halálát követően került sor. A városi kulturális környezet szempontjából pedig ahhoz az 1898-as közterület-átnevezési koncepcióhoz kapcsolható, amelynek során a korábbi népies utcanevet használatot (Kis-, Nagy-, Félser-, Szél, stb.) új gyakorlattal váltották fel.⁴

Benedek Elek tér

A tér Benedek Elekről (Kisbacon, 1859 – Kisbacon, 1929), az országgyűlési képviselőként is tevékenykedő, de főleg meséiről, mesegyűjtéseiről, ifjúsági regényeiről és szerkesztői munkásságáról ismert „nagy székely mesemondóról” kapta az elnevezését. Az addig országos lapoknál (Budapesti Hírlap, Ország

³ Balogh, 2007. 47.; Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltár IV. 1403/a. Debrecen Város Törvényhatósági Bizottságának iratai. (továbbiakban: MNL HBML IV. 1403/a. bkgy.) 53/1899. bkgy.

⁴ Balogh, 2007. 14.

Világ, stb.) újságíróként és szerkesztőként dolgozó Benedek Elek rövid politikai pályája 1887 és 1892 között csúcsosodott ki, amikor a nagyajtai (Háromszék vármegye) választókerületet képviselte az Országgyűlésben. A törvényhozásban a Szabadelvű Párt padsoraiban foglalt helyet, azonban erős szociális és regionális érzékenysége miatt a ciklus végére megromlott a kapcsolata a kormánnyal, s az új választásokon – mandátumot ekkor már nem szerevezve – a Nemzeti Párt jelöltjeként szerepelt. A politizálással csak 1902-ben szakított végérvényesen. A századforduló után tevékenysége inkább az újságírásra tevődött, és a székely kérdés szakértőjévé vált. Legtöbb írása a Magyarország és a Magyar világ című újságokban látott napvilágot, majd a Néptanítók Lapjának szerkesztője lett. Életének utolsó szakaszában – immár a Romániához csatolt Erdélyben – a magyarság körében népszerű Cimbora ifjúsági újság szerkesztője volt.⁵

A Benedek Elek tér 1930-ban – a várossal kapcsolatban nem állt – író és politikus halálát követő évben kapta a nevét, elhelyezkedése a Dobozikert városrészben található. Az elnevezés fő szorgalmazói az I. világháborút követően Debrecenben letelepedő székely menekültek voltak.⁶

Besze János utca

A korábban ügyvédi tevékenységet folytató (megyeri) Besze János (Szendrő, 1811 – Arad, 1892) politikai pályafutásának csúcsa az 1848–49-es országgyűlés időszakára esik. A forradalom és szabadságharc idején – választókerületében – Esztergomban és a komáromi várerődben szolgált, mint nemzetőr őrnagy, majd 1849 első hónapjaiban a borsodi és hevesi népfelkelés fő szervezője volt. Részt vett a debreceni országgyűlésen, ahol Kossuth legszűkebb híveinek körébe tartozott. Felszólalásaiban a jobbágy- és földkérdés szakértőjének számított. Besze nevéhez fűződik – vélhetően ez indokolta azt is, hogy utcát neveztek el róla később a városban –, a trónfosztás helyszínének a megválasztása. Az eredetileg a református kollégium Oratóriumában üléselő Képviselőház az ő javaslatára vonult át 1849. április 14-én a Nagytemplomba. 1849. július 15-én kinevezték Fejér vármegye kormánybiztosának is, de hivatalát a császári csapatok elnyomulása miatt nem tudta átvenni. Az Országgyűlést Szegedre és Aradra is követte. 1851-ben Pesten tíz év várfogságra ítélték, ahonnan 1855-ben szabadult. Az 1861-es és az 1865-ös országgyűlési választások alkalmával is képviselői mandátumot szerzett az esztergomi kerületben. Az első időszakban a Határozati

⁵ Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990 (továbbiakban MÉL). Főszerk. Kenyeres Ágnes. Budapest, 2001. Benedek Elek.

⁶ Balogh, 2007. 54.; MNL HBML IV. 1403/a. 664/1930. bkgy.

Párthoz, majd 1865-től a Deák-párthoz tartozott. 1869 után a Pénzügyi Törvény-szék elnöke volt, és eltávolodott a politikától.⁷

Beszét a debreceni városi tanács 1849. január 17-én – már az Országgyűlés működésének első időszakában – díszpolgárrá nyilvánította. A Besze János utca a Nagyerdő városrészben található, az utca névadására 1927-ben került sor.⁸

Bethlen utca

A 19. és 20. századi Debrecenben – különböző időpontokban – a Bethlen család több tagjáról neveztek el közterületeket. A mai Nagyállomás rendezőpályaudvari részén, az Ispotály városrészben helyezkedett el a Bethlen Kata erdélyi vallásos írónőről elnevezett utca, amelyet csak 1927-ben említenek, de egyetlen térképen sem szerepel.⁹ Nem sokkal ezt követően, 1930-ban „keresztelték el” a mai Segner teret (a Hatvan utcai kert és a Széchényi kert találkozásánál) Bethlen Gábor térre, amely 1972-ig viselte ezt a nevet.¹⁰ A mai belvárosi (a Péterfia és Libakert városrészeket elválasztó) Bethlen utca (korábban Kis-Mester utca) 1898-tól viseli ezt a nevet, amelyet ugyancsak Bethlen Gábor erdélyi fejedelemről kapott. Ismertetőmben csak azért említem, mivel az utca használatban lévő elnevezése csak a családnevet tartalmazza, s így másodlagosan a dualizmuskor utolsó évtizedében politikai pályára lépő Bethlen István (Gernyeszeg, 1874 – Moszkva, 1946) későbbi miniszterelnökre is utalhat.

Eötvös utca

Vásárosnaményi Eötvös József báró (Buda, 1813 – Pest, 1871) országos viszonylatban a legnépszerűbb történeti személyek közé tartozik. Hosszú politikai pályája a reformkorban, az 1832. évi országgyűlésen indult, azt követően a Batthyány-kormány, majd a kiegyezés után felálló Andrássy-kormány kultusz-minisztereként tevékenykedett. Életéről, politikai, írói és tudományos munkásságáról több monográfia is született.¹¹ Eszmei irányvonala mindvégig a meggyezést kereső, polgári fejlődést pártoló mérsékelt reformerség talaján állt. A

⁷ Bóna Gábor: Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara. Tábormokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. 3. kötet. Megyesi Besze János; Weisz Márton: Besze János életrajza. Budapest, 1936., Csombor Erzsébet: Besze János, megyeri. In: Az 1848–1849. évi első népképviselői Országgyűlés történeti almanachja. Szerk. Pál-mány Béla. Budapest, 2002. 108–112.

⁸ Gazdag Ferenc: Debreceni díszpolgárok. Hajdú-Bihar Megyei Levéltári Évkönyv, 19. Debrecen, 1992. 66., Balogh I. 2007. 57.; MNL HBML IV. 1403/a. 723/1927. bkgy.

⁹ MNL HBML IV. 1403/a. 723/1927. bkgy.

¹⁰ Borsos József: Debrecen szabad királyi város szabályozási térképe. 1930.

¹¹ Veliky János: Eötvös József. Budapest, 1998.

ma is működő oktatási rendszer alapjainak lerakása Eötvös József leginkább időtálló alkotása.

Magát Eötvös Józsefet nem kapcsolták szoros szálak Debrecenhez, az 1849-es országgyűlés időszakában a politikai tevékenységtől visszavonulva élt, a család birtokai sem a város közelében – hanem főleg Abaúj, Békés, Bereg, Szabolcs és Szatmár vármegyékben – feküdtek. A családi vagyon egyik megalapozója Eötvös Miklós volt, aki a 17. század végén többek között Debrecenben is szőlőterülettel rendelkezett és szőlőkereskedést folytatott.¹² A család későbbi tagjaival nem volt kimutatható kapcsolata a városnak. Az Eötvös utca az Óváros területén található, az egykori árok vonalát követi és korábbi Kakas és Árok utcák egyesítésével jött létre 1898-ban, az első névadási hullám idején.¹³

Jánosi utca

A névadó személyéről nincsenek teljesen biztos adataink. Annak ellenére, hogy Nábrádi Mihály, Balogh László és Tóth Pál¹⁴ munkáikban egyaránt úgy vélik, hogy az utca Jánosi Zoltán 1918. február 7-én rendkívüli választáson mandátumhoz jutott képviselőről van elnevezve, ezt nem tartom valószínűnek. Balogh László hasznos és legtöbbször pontos munkájában 1907-re teszi az utca nevének első említését. Ebben az időben azonban Jánosi Zoltán (Nagyléta, 1868 – Debrecen, 1924) még debreceni református lelkészként, és városi tanácsosként tevékenykedett, nem valószínű tehát, hogy utcát nevezzenek el róla. Több mint tíz évvel az utca első ismert említése után lett Jánosi országgyűlési képviselő, ezt követően pedig 1918. október végétől a Nemzeti Tanács tagja, majd a Károlyi- és a Berinkey-kormány belügyminisztériumi államtitkára volt. Az, hogy az első népköztársaságban vezető tevékenységet ellátó politikusról a két világháború közötti korszakban utcát nevezzenek el, vagy az elnevezését meghagyják, nem volt gyakorlatban, márpedig a város 1930-as szabályozási térképén is ez az utca elnevezése. Az előbb felsorolt tények ismeretében kitartok azon álláspontom mellett, hogy a Csapókertben található utcát nem Jánosi Zoltánról nevezték el.

Jókai utca

(Ásvai) Jókai Mórt (Komárom, 1825 – Budapest, 1904) elsősorban a 19. század meghatározó romantikus stílusú regényírójaként és a Márciusi Ifjak egyikeként

¹² Lehoczky Tivadar: A vásáros-naményi Eötvös-család. Turul, 1894. 2. 89–95.

¹³ Zoltai Lajos: Báró Eötvös József családjának debreceni származása. Debrecen, 1937. Tóth P. é.n. 88. Balogh L. 2007. 112.; MNL HBML IV. 1403/a. 53/1898. bkgy. Az Árok utca korábban a város északi határmezsgyéjét jelentő védőárok mentén jött létre.

¹⁴ Nábrádi szerk. 1984. 163., Balogh, 207. 177., Tóth, é. n. 139. Az 1907-re keltezett legkorábbi forrást nem leltem fel.

tartja számon a közvélemény. Az 1846-ban ügyvédi oklevelet szerzett és publicistaként, szerkesztőként (Pesti Hírlap, Vasárnapi Újság, A Hon, Nemzet, Magyar Nemzet, stb.) is ismert „nagy magyar mesemondóról” azt már azonban talán kevesebben tudják, hogy 1861 és 1896 között országgyűlési képviselőként is tevékenykedett. Az 1861-es és 1865-ös választáson Siklós, 1869-ben Budapest-Terézváros, 1872-ben a dárdai kerület, 1875-ben Budapest-Józsefváros, 1878-ban az erdélyi Erzsébetváros, 1881-ben Illyefalva, majd 1884-ben és 1887-ben Kassa, 1892-ben pedig Oravica mandátumával került a Képviselőházba. Az 1865-ös országgyűlésen a Határozati Párt, később 1875-ig a Balközép, majd ezt követően két évtizeden át a kormányon lévő Szabadelvű Párt padsoraiban foglalt helyet.¹⁵

Jókai 1849 telén az országgyűléssel együtt Debrecenbe költözött és itt alapította meg és kezdte szerkeszteni a törvényhozás mérsékelt vagy békepárti hátországát jelentő Esti Lapok című napilapot.¹⁶ Ezt követően április közepéig maradt a városban. 1849 után műveiben több alkalommal megjelent Debrecen, mint a cselekmények helyszíne, de szorosabb kapcsolatban nem állt a várossal. A város 1893. április 19-én díszpolgárai sorába iktatta az író-politikust,¹⁷ és az országos szokásnak eleget téve, már az első utcanévadási hullámban, 1898-ban közterületet nevezett el Jókai Mórról.¹⁸ Tehát a nagy tekintélyű író még életében érte ez a megtiszteltetés. A Jókai utca a Mesterfalva és a Belváros határán található, a korábbi Kis-Hatvan utcából alakították ki. Érdekes, hogy 1929-ben rövid időre egy másik közterületet is elneveztek Jókai Mórról, amely a Péterfia utca folytatásában volt található és később Magoss György tér, majd Bem tér nevet kapta.¹⁹

Klapka György utca

Az akkor még 30. életévét sem betöltött Klapka György (Temesvár, 1820 – Budapest, 1892) az 1848-49-es szabadságharc időszakában rövid idő alatt a főhadnagyi rendfokozattól a katonai ranglétra csúcsát jelentő tábornoki karba jutott el, 1849 májusában országgyűlési képviselő és a honvédelmi miniszter helyettese lett, a küzdelem végén pedig Komárom várnak parancsnokaként szerzett nagy elismerést. Az önkényuralom idején Törökországban, Olaszországban, később Svájcban élt. 1859-ben Kossuth Lajossal és Teleki Lászlóval együtt a Magyar Nemzeti Igazgatóság tagja lett és vezető részt vállalt az olaszországi Magyar Légión megszervezésében, 1864-ben pedig felállította a Klapka-légiót, amely a

¹⁵ Országgyűlési Almanach 1892–1897. Szerk. Sturm Albert. Budapest, 1892. 244–245.

¹⁶ Zsigmond Ferenc: Jókai és Debrecen. Debrecen, 1925. 10.

¹⁷ Gazdag, 1992. 67.

¹⁸ MNL HBML IV. 1403/a. 53/1899. bkgy.

¹⁹ Debrecen város birtokkataszttere 1924–1950. Szerk. Papp József. (A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei, 23.) Debrecen, 1997. 109.

magyar fegyveres függetlenségi harc megszervezését tűzte ki céljául. Az 1867-es kiegyezést követően hazatért és az illavai kerület, később Temesvár mandátumát megszerezve a Deák-párt színeiben országgyűlési képviselő lett. Az 1870-es évek elején visszavonult a politikai élettől.²⁰

Klapka György nem tartozott azok közé a politikusok közé, akik szoros kapcsolatban álltak Debrecennel. Igaz ez a szabadságharc időszakára, és a későbbiekre is. Ennek ellenére, az országos népszerűség hatására a városvezetés 1861. február 6-án Klapka számára is díszpolgári címet adományozott.²¹ Az utca 1908-ban kapta a nevét az akkor rendezett, és utcákra osztott Sámsonkert városrészben.²²

Lónyai utca

Nagylónyai és vásárosnaményi Lónyai Menyhért gróf (Nagylónya, 1822 – Budapest, 1884) a kiegyezési tárgyalások egyik résztvevőjeként, és a dualizmus korai időszakának meghatározó politikusaként él a köztudatban. Első országgyűlési mandátumát 1843-ban szerezte, amikor Bereg vármegye követe lett az Alsóházban. Ekkor a reformer ellenzék kompromisszumra törekvő jobbszárnyához tartozott. Az 1848-as első népképviselői országgyűlésben ugyancsak Bereg vármegyéjét képviselte, majd a Szemere-kormány pénzügyi államtitkára lett. Részt vett az 1861-es és 1865-ös országgyűlésen, majd a kiegyezést követően pályája magasan felfelé ívelt. Az első időszakban a Felirati Párt, később a Deák-párt támogatásával szerzett mandátumot. Részt vett a kormányzati munkában is, 1867 és 1870 között az Andrássy-kormány pénzügyminisztere volt, majd 1870–71-ben az Osztrák-Magyar Monarchia közös pénzügyminisztere, 1871–72-ben pedig magyar miniszterelnök lett. Az ellenzék addig szokatlan heveséggel és korrupciós vádakkal támadta meg pénzügyi politikáját, amelynek következtében lemondott. Ezt követően 1881-ig tagja maradt a Képviselőháznak. Előbb a Deák-pártban maradva, majd annak jobbszárnyára szorulva politizált, 1875-től pedig pártonkívüliként tevékenykedett, de egyre közelebb jutott a jobboldali ellenzék csoportjához. Hosszú képviselői pályája alatt négy alkalommal (1861, 1865, 1869, 1881) Beregszász, egy-egy alkalommal (1872, 1878) pedig Pozsony és Zenta mandátumával szerzett képviselői helyet. Lónyai 1871-től haláláig a Magyar Tudományos Akadémia elnökeként is tevékenykedett, de tudományos tevékenységében is inkább a politikai aktualitású témákat részesítette előnyben.²³

²⁰ Hermann Róbert: Klapka György. In. 1848–49-es Országgyűlési almanach. 450–453.

²¹ Gazdag, 1992. 67.

²² Balogh, 2007. 218., Debrecen város birtokkatasztere. 112.

²³ Lásd bővebben Cieger András: Lónyai Menyhért 1822–1884. Budapest, 2008.

Lónyai Menyhért nem ápolt kapcsolatot Debrecen városával. Birtokai, bár az ország szerteágazó vidékein feküdtek és súlyponti területük a nem túl távoli Bereg vármegyében volt, éppen Debrecen térségét kerülték el. Kormányzati tevékenységének, majd ellenzéki nézetének nem volt számottevő híve a városban, az ellene felhozott korrupciós vád pedig, függetlenül annak valóságtartalmától, vitathatóvá teszi az utca elnevezés indokoltságát, miközben a korszak más miniszterelnökeiről nincs utca elnevezve Debrecenben. Az utca elnevezésére 1910-ben került sor, amikor napirenden volt a Homokert városrész utcáinak kialakítása. A Lónyai utca névadásával párhuzamosan Bánffy Dezső korábbi kormányfőről és országgyűlési képviselőről is neveztek el utcát a közelben, azonban annak nevét egy későbbi átalakításkor megváltoztatták.²⁴

Mikszáth Kálmán utca

Mikszáth Kálmán (Szklabonya, 1847 – Budapest, 1910) neve és munkássága, bár legtöbbünk számára ismert, mégsem szokás feltétlenül összekötni a politikával. Pedig a népszerű és elismert író több évtizeden keresztül országgyűlési képviselőként is tevékenykedett. Írói, újságírói és szerkesztői pályája (Ország-Világ, Budapesti Hírlap, Pesti Hírlap, Országos Hírlap, stb.) az 1870-es évek végén kezdett felfelé ívelni. Politikai szerepe 1887-es képviselővé választásával vette kezdetét, és 1910-es haláláig tagja maradt a törvényhozásnak. Az első ciklusban Illyefalva, majd öt cikluson keresztül Fogaras, az utolsó alkalommal pedig Máramarosziget mandátumát megszerezve jutott képviselőséghez. Mindvégig a kiegyezés alapján álló táborban foglalt helyet, 1887 és 1906 között a Szabadelvű Párt híveként, azt követően páronkívüliként, majd az Alkotmánypárt tagjaként politizált, végül pedig a Nemzeti Munkapárt tagja lett.²⁵

Mikszáth Kálmán esetében valószínű, hogy általános írói népszerűsége okán nyert elnevezést a nevét viselő debreceni utca, hiszen személyes kötődése a városhoz nem indokolta ezt. Az utca elnevezésére 1927-ben került sor. A Mikszáth Kálmán utca a Sestakert városrészben található.²⁶

²⁴ Balogh, 2007. 247.; MNL HBML Debrecen sz. kir. város belsőségének (régii belsőség és szőlőskertek) betűsoros névjegyzéke, 1910. (M. kir. országos kataszteri felmérés. Hajdú vármegye. I.) Debrecen, 1910. (továbbiakban 1910-es címtár); MNL HBML IV. 1403/a. 316/1935. bkgy.; A Bánffy Dezső utcára vonatkozóan: Balogh, 2007. 42.; MNL HBML XXIII. 101./a. Debrecen Megyei Jogú Városi Tanács határozata (továbbiakban: MNL HBML XXIII. 101./a. T. sz. hat.) 12/1972 (II.25.) T. sz. hat.

²⁵ Sturm-féle Országgyűlési almanach 1906–1911. Szerk. Fabro Henrik – Ujlaki József. Budapest, 1906. 175–176.

²⁶ Balogh, 2007. 271.; MNL HBML IV. 1403/a. 723/1927. bkgy.

Szabó Kálmán utca

Szabó Kálmán (Debrecen, 1841 – Debrecen, 1909) debreceni kereskedőcsaládban született, és helyi közéleti pályája kifutásaként lett tagja a törvényhozásnak. Országgyűlési tevékenységében is mindvégig a városi érdekek képviselőjének számított. A család elsősorban terménykereskedéssel és malomipari vállalkozásaival emelkedett a város legtehetősebb virilistáinak sorába. Szabó Kálmán az István Gőzmalom Rt. elnökiigazgatójaként tíz éven át volt a debreceni Kereskedelmi- és Iparkamara elnöke.²⁷ Politikai kötődését tekintve a 19–20. század fordulójáig a Szabadelvű Párt támogatója volt, majd Bánffy Dezső követőinek táborához csatlakozva az Új Párt híve lett. Az 1905-ös parlamenti választásokon a párt színeiben nyert mandátumot, az 1906-os választásokat követően pedig a Függetlenségi és 48-as Párt képviselője lett. Mindkét alkalommal a város 3-as számú választókerületében szerzett többséget.²⁸

A Homokkertben található utcanévadására 1909-ben, vagy 1910-ben, röviddel Szabó Kálmán 1909-es halálát követően került sor.²⁹

Teleki utca

Az utca széki Teleki László grófról (Pest, 1811 – Pest, 1861) kapta az elnevezését, aki 1837 után több alkalommal követként volt tagja a törvényhozás Alsótáblájának. Az 1848-as forradalmat megelőzően az Ellenzéki Kör elnöke, majd szabadságharc idején ismét a törvényhozás tagja lett, miközben egy új pártot, a Radical Pártot is létrehozta. 1848 őszétől párizsi követként támogatta a magyar kormányzat tevékenységét. 1859-ben Kossuth Lajossal és Klapka Györggyel megalakította a Magyar Nemzeti Igazgatóságot. 1860/61 fordulóján érkezett vissza Magyarországra, ahol előbb letartóztatták, majd az 1861-es Országgyűlésen Abony képviselőként vett részt a Képviselőház munkájában, és az osztrák-magyar megegyezés ellenében fellépő Határozati Párt vezetője lett. Teleki az uralkodónak szánt válaszról szóló parlamenti vita előestélyén öngyilkosságot követett el, ezáltal hosszú időn keresztül az ellenzéki politika és a függetlenség szimbolikus alakjának számított.

A Teleki utca elnevezése azonban, mivel az nem tartalmaz keresztnévet, utalhat a Teleki család egy másik tagjaira, így széki gróf Teleki Pálra (Budapest, 1879. november 1. – Budapest, 1941. április 3.) is, akinek a politikai pályája a 19–20. század fordulóján indult, majd 1920. július 14-től 1921. április 14-ig ezt követően pedig 1939. április 16-tól 1941. április 3-ig volt Magyarország miniszterelnöke. A dualizmus korban az 1905-ös és az 1906-os választásokon szerzett

²⁷ Szendrei Á. 2003. 542.

²⁸ Országgyűlési almanach, 1906–1911. 221. A debreceni 3-as számú országgyűlési választókerület a Cegléd és a Varga utcák által határolt területet jelölte.

²⁹ Balogh 2007. 361.; 1910-es címtár.

mandátumot, mindkét alkalommal a nagysomkúti választókerületet képviselte a törvényhozásban, előbb a Szabadelvű Párt, majd az Országos Alkotmánypárt padsoraiban foglalt helyet.

Debrecenben több utca is viselte a Teleki elnevezést. Az első Teleki utcát (1898 után Szent Anna utca) 1861-ben keresztelték el, a politikus halálának évében.³⁰ A mai Teleki utca 1898-ban kapta az elnevezését és a Wesselényi-lakótelepen található.³¹

Thaly Kálmán utca

Thaly Kálmán (Csép, 1839 – Zablát, 1909) országgyűlési képviselőként az ellenzéki Függetlenségi és 48-as Párt színeiben 1878-tól haláláig tevékenykedett. Ezt megelőzően 1860 és 1864 között a Pesti Napló munkatársa volt, 1864 és 1869 között a pesti evangélikus gimnáziumban tanított, majd 1869-től a Honvédelmi Minisztérium titkára volt. 1878-ban a budapesti Ferencváros választotta képviselővé, 1882. május 10-én rendezett pótválasztás óta pedig mindvégig a debreceni 1. sz. választókerület képviselője volt.³² Az ellenzék meghatározó alakjaként működött a törvényhozásban, a frakció egyik vezéréként tevékenykedett. A Függetlenségi és 48-as Párt alelnöke is volt. Ismert volt történészként is, elsősorban a kuruc korszakkal foglalkozott, amelyet erős romantikus színezéssel ábrázolt. A Magyar Történelmi Társulat egyik alapítójaként, 1867 és 1875 között a Századok című történelmi folyóirat is szerkesztője volt. Nevéhez kapcsolódik Rákóczi fejedelem és más bujdosók hamvainak a hazahozatala (1906 októberében). A Magyar Tudományos Akadémia 1864-ben választotta levelező, 1880-ban rendes tagjává, 1904-ben pedig a Bölcséleti-, Társadalmi- és Történelmi Tudományok Osztályának az elnökévé választották.³³

Thaly Kálmán és Debrecen kapcsolata az országgyűlési képviselőválasztással kezdett megerősödni. Thaly kivívta a város függetlenségi szellemű választóinak rokonszenvét, 1903-ban díszpolgár lett.³⁴ Népszerűségéhez minden bizonnyal hozzájárultak az általa tett alapítványi-támogatások, amelyeket a tervezett debreceni református egyetem keretében működő orvosi, bölcséleti, hittani és jogi

³⁰MNL HBML IV. 1403/a. 3380/1861. bkgy.; Balogh, 2007. 395. Teleki László 1861. február 7-én Deák Ferencsel, Klapka Györggyel és másokkal együtt Debrecen díszpolgára is lett. Gazdag, 1992. 67.

³¹ MNL HBML IV. 1403/a. 53/1899. bkgy. Balogh, 2007. 396

³² Debrecen 1. sz. választókerülete a Péterfia és a Csapó utcák által határolt területen helyezkedett el.

³³ MÉL, Thaly Kálmán

³⁴ Gazdag, 1992. 67.

oktatás ösztöndíjaira adományozott 10–10 ezer, összesen 40 ezer korona értékben.³⁵

A Thaly Kálmán utcát 1907-ben, a politikus 25 éves képviselői jubileumán nevezték el, a Bethlen utcát és a Péterfia utát összekötő korábbi Kasza utca átkezelésével.³⁶ Az utca a Belvárosban található.

*

A két részes elemzés első írásában tizenhárom közterületi elnevezést dolgoztam fel, és tíz esetben állapítottam meg, hogy a szóban forgó utca vagy tér valóban a dualizmus kor egyik országgyűlési képviselőjének a nevét viseli. Két utca (Bethlen és Teleki) esetében, mivel ott csak a vezetéknev van használatban, másodlagos kapcsolat mutatható ki, egy esetben pedig (Jánosi utca) az elnevezés mások által megállapított eredetét elvettem.

A tematikai körbe tartozó, jelenleg feldolgozott tíz közterületi névadás mindegyike az 1945-öt megelőző időszakra datálható. Érdekes azonban áttekinteni, hogy a 19. század vége és a II. világháború vége között eltelt fél évszázadban milyen szakaszokra bonthatók ezek a névadások. Voltak-e köztér-elnevezési koncepciók ezekkel a közterületekkel kapcsolatban?

A vizsgált elnevezéseket érintő első névadási hullám 1898-ban zajlott le, amikor városszerte több hagyományos utcanevet változtattak meg. Ekkor – a most vizsgáltak közül – a Baross Gábor, a Jókai és az Eötvös utcák kapták meg azóta is használt neveiket. Mindhárom esetben korábbi utcák átkezeléséről beszélhetünk. Az utcaneveket adó személyek pályáját pedig egyértelműen országos elismertség és általános nemzeti megbecsülés övezte. Politikai tevékenységük a kormánypárthoz kapcsolódott. Elmondható azonban az is, hogy bár mindannyian parlamenti képviselők is voltak, munkásságukban és népszerűségükben nem ez játszotta a legfontosabb szerepet, vagyis nem klasszikus politikai pályát futottak be.

A második névadási hullám időszakát – közpolitikai szempontokat is figyelembe véve – a századforduló és 1918 közé teszem, amikor Thaly Kálmánról (1907), Klapka Györgyről (1908), Lónyai Menyhértről (1910) és Szabó Kálmánról (1910) nevezték el utcát a városban. A Thaly Kálmán utca kivételével ezek az utcák nem új nevet kaptak, hanem újonnan lettek kialakítva. A második hullámban szereplő személyek pályája – Klapka kivételével – klasszikus politikai pályaként értelmezhető. Ezt annak ellenére is ki lehet jelteni, hogy politikai tevékenységük szintje nem volt azonos, hiszen nem csak „egyszerű” országgyűlési képviselő van köztük, hanem olyan is, aki ezzel párhuzamosan miniszter-

³⁵ A Város, 1907. június 1. 1.

³⁶ Uo., Balogh, 2007. 398.

ként, vagy miniszterelnökként is tevékenykedett. Ebben az időszakban a névadó személyek politikai kötődése is változatosabb képet mutatott. Kormánypárti képviselők mellett (Klapka, Lónyai) a helyi közéletben fontos szerepet betöltő ellenzéki képviselőkről (Szabó Kálmán, Thaly) is neveztek el utcákat.

A közterületi névadás harmadik hulláma 1918 és 1945 közé tehető. Ekkor újonnan kialakított utcák kaptak ebbe a sorba illő elnevezéseket (Besze János, 1927; Mikszáth Kálmán, 1927; Benedek Elek, 1930). A névadó személyek közül Mikszáth és Benedek Elek nem sorolható a klasszikus pályát befutó politikusok közé. Besze Jánost pedig – noha népszerűsége egyértelműen politikai tevékenységéhez kapcsolható –, függetlenségi és parasztpárti szemlélete emeli ki az átlagos sorból.

Vilma királynő utca Debrecenben? A holland királynő emlékezete és egy meg nem valósult utcanévadás

Bozzay Réka

néderlandista, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem

Hollandia királynője Wilhelmina, vagy ahogy a korabeli magyar közbeszédben nevezték, Vilma, 1938 őszén ünnepelte uralkodásának 40 éves jubileumát, melynek alkalmából Hollandiában majdnem két hétig tartó nagyszabású ünnepsorozatot rendeztek. A magyar sajtó is nagy figyelmet szentelt a hollandiai eseményeknek, ugyanis Vilma királynőt Magyarországon is komoly megbecsülés övezte. Bár a királynő a konkrét szervezési feladatokból természetesen nem vette ki részét, mégis teljes szívvel támogatta az első világháború után megindult gyermekmentő akciót, melynek keretében több ezer magyar gyermek tölthetett el legalább fél évet holland nevelőszülőknél.¹ Az akció, mely 1920 és 1926 között zajlott, nem múlt el nyomtalanul a magyar nép emlékezetében. Hollandia királynője iránti tisztelete és megbecsülése jeléül még a gyermekmentő akció idején, 1923-ban egy festett üvegablakot ajándékozott a királynőnek. Az apropót Vilma királynő 25 éves jubileuma jelentette, a képen a fríz népviseletbe öltözött királynő öleli magához a neki virágot hozó mezítlásos magyar gyermekeket. A képen feltűnik még a gályarabszabadító Michiel de Ruyter admirális, illetve a holland követeket fogadó II. Rákóczi Ferenc is.²

A gyermekmentő akciót követően sem lanyhult az érdeklődés Hollandia iránt, a protestáns magyar körök továbbra is igyekeztek jó kapcsolatot ápolni a hollandiai hittestvérekkel. Járt Magyarországon Hollandia volt, majd később újból megválasztott miniszterelnöke, Henrik Colijn, hogy részt vegyen a holland támogatással létrehozott, Hollandia trónörökösnejéről, Juliannáról elnevezett

¹ MEZŐSI Kamilla, A hollandiai magyar gyermeküdtetés az 1920-as években, *Honismeret*, 29(2001), 78–92. MOLNÁR Anna – PUSZTAI Gábor, Kindertreinen, *Acta Neerlandica Bijdragen tot de Neerlandistiek Debrecen*, 6(2008), 143–175, HERMÁN M. János, Miskotte, a magyar gyermekek holland pártfogója, *Studia Doctorum Theologiae Protestantis*, 3(2012), 365–381.

² RÉTHELYI Orsolya, „Légy reménységgel: Nézz Hollandiára./ Nézz királynéjára! Nem vagy többé árva.” Vilma királynő 1923-as trónjubileuma és a 'Magyar ablak' a holland királyi palotában. In *Németalföldi emlékek Magyarországon - Magyar holland kapcsolatok*, szerk. BÁRÁNY Attila – FAZAKAS Gergely Tamás – PUSZTAI Gábor-Takács Miklós, Debrecen, Egyetemi Kiadó, 2017, 122–143.

iskola megnyitóján,³ továbbá, hogy előadásokat tartson mind a fővárosban, mind nagyobb vidéki városokban.⁴ A protestáns felsőfokú iskolák számos holland származású professzornak és közéleti embernek adományoztak díszdoktori címet, ezzel is erősítve az évszázados magyar-holland kapcsolatokat. Különösen fontos szerepet játszott ebben a debreceni egyetem, amely három alkalommal (1925, 1929, 1938) tüntetett ki holland politikusokat és egyetemi oktatókat – köztük több professzort – a magyarságért kifejtett tevékenységük elismerésé-
képpen.⁵

Vilma királynő 1938-as jubileuma újabb jó alkalmat kínált a megemlékezés-
re. A magyar sajtó képekkel illusztrálva részletesen beszámolt a hollandiai ün-
nepségsorozatról.⁶ Augusztus 29-én katonai díszszemlét tartottak, majd a király-
nő családjával együtt szeptember 5-én bevonult Amszterdamba, szeptember 6-
án, az évforduló napján a miniszterelnök, Henrik Colijn méltatta az uralkodónőt,
este pedig a holland ifjúság felvonuláson fejezte ki hódolatát Wilhelmina előtt.
Az ünnepek a rákövetkező napokon repülőbemutatókkal folytatódtak. Szept-
ember 8-án díszelőadást rendeztek a Városi Színházban, 9-én pedig az amszter-
dami egyetemen a gazdaságtudományok tiszteletbeli doktorává avatták a király-
nőt, majd ezt követően este tűzijátékot rendeztek az Amstel folyón. Szeptember
10-én dalosünnepet tartottak, az ünnepségsorozatot pedig történelmi menet zár-
ta.⁷ A világ vezető államférfiai köszöntötték az uralkodónőt jubileuma alkalmá-

³ Felavatták az első budapesti református elemi iskolát, *Néptanítók Lapja*, 1926, 35–36. sz., 20. (A korabeli sajtóban általában nem tüntették fel az újságcikkek szerzőinek a nevét. Tanulmányunkban eltekintünk az sz.n. – azaz szerző nélkül – kitételétől.)

⁴ Colijn, volt holland miniszterelnök előadása, *Budapesti Hírlap*, 1926. szeptember 12.; Cím nélkül, *Debreceni Protestáns Lap*, 1926. szeptember 18., 398.

⁵ BOZZAY Réka, Holland díszdoktorok a debreceni egyetemen, *Gerundium*, 1(2019), 63–91.

⁶ Negyven esztendő a trónon, *Friss Újság*, 1938. augusztus 31., 3.; A holland királynő jubileuma, *Friss Újság*, 1938. szept. 2., 5.; Ósrégi flotta a rotterdami kikötőben, *Friss Újság*, 1938. szept. 15., 7; NEMES Mihály, Németalföld királynéjának jubileumán, *Kis Újság*, 1938. szeptember 4., 9.; Hollandia ünnepe, *Magyar Lapok*, 1938. szeptember 3., 4.; Cím nélkül, *Magyar Lapok*, 1938. szeptember 4., 10.; Vilma, Hollandia királynője, *Magyar Lapok*, 1938. szeptember 7., 8.; Cím nélkül, *Magyar Lapok*, 1938. szeptember 11., 4.; Cím nélkül, *Nemzeti Újság*, 1938. szeptember 8., 16.; A katonai díszszemléről tudósított egy képpel a *Nemzeti Újság*, 1938. szeptember 4., 1. n.; Cím nélkül, *Új Idők*, 1938. szeptember 25., 454.

⁷ Vilma hollandi királynő 40 év óta uralkodik, *Nemzeti Újság*, 1938. augusztus 14., 12.; Vilma királynő az amszterdami egyetem díszdoktora, *Nemzeti Újság*, 1938. szeptember 10., 9.; Ragyogó pompával ünnepli Hollandia Vilma királynő uralkodásának 40. évfordulóját, *Pesti Napló*, 1938. szeptember 1., 4.; Ünnepi hét lesz Amszterdamban Vilma királynő jubileuma alkalmából, *Pesti Napló*, 1938. szeptember 4., 7.; Ünnepe-

ból, így Magyarország kormányzója, Horthy Miklós is, akinek Wilhelmina köszönő táviratot küldött.⁸

Magyarországon is tartottak megemlékezést a jubileumról. 1938. szeptember 11-én az Erekyés Országzászló Nagybizottság rendezett ünnepséget az Országzászlónál, hogy a „magyarság hálóját lerója a magyar gyermekek nagy pártfogójával szemben.” Az ünnepségen jelen volt a holland királyi követség és konzulátus nevében Arno ügyvivő, Fledderus főkonzul, a vendégek között volt J. de Winde holland ny. altengernagy, W. H. Heeris ezredes, illetve további holland, angol, francia és német előkelőségek. A Hollandiában járt gyerekeket egy külön csoport képviselte. A főváros részéről dr. Felkay Ferenc tanácsnok jelent meg, és Csiky Gábor kormányfőtanácsossal együtt tartott ünnepi beszédet. Végezetül a Margit körüti elemi iskola két tanulója mondott köszöntőt a magyar gyerekek nevében, és két mezei virágokból font koszorút nyújtottak át a holland követség főkonzulátusi képviselőinek.⁹ A megemlékezésben részt vett a magyar rádió is, szeptember 6-án ünnepi estét rendezett, melyet Somogyváry Gyula köszöntő szavai nyitottak meg, majd Lies de Leeuw holland operaénekesnő adott elő holland népdalokat.¹⁰

A megemlékezéseken arról is szó esett, hogyan járult hozzá a királynő a magyar gyermekek megmentéséhez. A magyar sajtó már a hollandiai ünnepségsorozat idején részletes híradásokban számolt be az uralkodónőnek a gyermekmentő akcióban játszott szerepéről,¹¹ sőt a királynő családi viszonyairól, magyar

ségek Vilma királynő tiszteletére, *Újság*, 1938. szeptember 4., 17.; Vilma királynő diadalmi bevonulása Amszterdamba, *Újság*, 1938. szeptember 6., 2.

⁸ A holland királynő köszönő távirata a kormányzónak, *Friss Újság*, 1938. szept. 3., 5.

⁹ Vilma királynő ünneplése a budapesti Országzászlónál, *Magyar Nemzet*, 1938. szeptember 13.; 9. Erről az eseményről több más napilap is beszámolt: A tervezett ünnepségről: Társadalmi megnyilatkozás Vilma holland királynő köszöntésére az Országzászlónál, *Pesti Hírlap*, 1938. szeptember 8., 15. és a lezajlott ünnepségről: Vilma holland királynő ünneplése Budapesten, *Dunántúl*, 1938. szeptember 13., 7.; Vilma hollandi királynő ünneplése az országzászlónál, *Friss Újság*, 1938. szeptember 13., 6.; Vilma hollandi királynő ünneplése az országzászlónál, *Kis Újság*, 1938. szeptember 13., 5.; Vilma hollandi királynő ünneplése az országzászlónál, *Magyarország*, 1938. szeptember 13., 15.; Vilma holland királynő ünneplése az Országzászlónál, *Nemzeti Újság*, 1938. szeptember 13., 9. Az újság legutolsó lapján Felkay Ferencről képet is közölnek, amint beszédet mond az ünnepségen.; Vilma holland királynő ünnepe, *Népszava*, 1938. szeptember 13., 8.; Vilma hollandi királynő ünneplése az Országzászlónál, *Pesti Hírlap*, 1938. szeptember 13., 18.; Vilma királynőt ünnepelték az Országzászlónál, *Újság*, 1938. szeptember 13., 4.

¹⁰ Vilma királynő-ünnepet rendez a rádió, *Esti Kurír*, 1938. augusztus 18., 4.

¹¹ Vilma királynő, *Budapesti Hírlap*, 1938. augusztus 31., 1.; Vilma királynő, *Kis Újság*, 1938. augusztus 31., 1., K. E., Vilma holland királynő, *Nemzeti Újság*, 1938. augusztus 31., 5-6.; Vilma hollandi királynő, *Nemzeti Újság*, 1938. szeptember 4., 1., Vilma

rokonságáról is tudósítottak.¹² A magyar sajtó figyelmét az sem kerülte el, hogy a királynő tiszteletére Hollandiában film készült.¹³ Az uralkodó jubileuma ihlette meg a kor egyik legnagyobb magyar íróját, Márai Sándort, aki a Pesti Hírlapban írt a hollandokról, akiket dolgozó, szorgalmas, kicsit maguknak való, mély keresztény öntudattal rendelkező emberekként jellemezte. Talán a háború előszelét megérezve írta Márai, hogy mennyit fektettek be a hollandok a hadsereg fejlesztésébe, és az otthoni frontba, amit a nemzeti összetartás frontjaként jellemezte.¹⁴

A királynő jubileuma adta az apropót a róla való különleges megemlékezésre is a magyar sajtóban. Már a magyarországi jubileumi megemlékezések kezdete előtt a Városok Lapja 1938. augusztus 15-i számában dr. Széll Sándor főszolgabíró, heraldikai író magyar és holland nyelven írt cikkében a következő javaslatot tette: „*A mostani jubileummal kapcsolatban felmerül a gondolat, nem kelle-ne-e nagyobb városaink egy-egy szebb utcáját vagy terét a hollandi királynőről elnevezni (Wilhelmina-út, Wilhelmina-tér).*”¹⁵ Széll írásában javaslatát történelmi kontextusba helyezte. Megemlítette, hogy II. Géza királyunk idején már érkeztek a mai Zuid-Holland (Dél-Holland) tartományból telepések Erdélybe, majd 800 évvel később a hollandok segítették meg a bajban lévő magyarokat. A szerző megemlékezett továbbá Michiel de Ruyter admirálisról is, aki a gályákra juttatott magyar protestáns lelkészeket szabadította ki. Széll a cikkében elvetette, hogy az újonnan átnevezendő utcák a Vilma királynő nevet kapják, ahogy az korábban Budapesten történt, mivel a magyaros forma az idegenek számára érthetetlen lenne.¹⁶ A cikkben említett út egyébként nem más volt, mint a Vilma királynő út, mely a VI. kerületi Terézváros és a VII. kerületi Erzsébetváros határán húzódott, korábbi nevén Városligeti fasorként volt ismert. Ezt az utcát a gyermekmentő akció miatt Budapest város lakossága 1920-ban a holland uralkodónőről nevezte el, és egészen 1940-ig viselte ezt a nevet.¹⁷ Széll Sándor javaslatát néhány héttel később ismertette a Pesti Napló is,¹⁸ sőt a hollandiai ünnepek idején, az ottani sajtó is foglalkozott vele.¹⁹

királynő 40 éves uralkodása, *Népszava*, 1938. augusztus 25., 8.; Augusztus 31-én ünnepli Hollandia Vilma királynő trónra lépésének 40. évfordulóját, *Új Nemzedék*, 1938. augusztus 31., 3.

¹² Vilma királynő, kit uralkodói jubileumán most ünnepel a németalföldi nép, *Újság*, 1938. szeptember 4., 25.

¹³ A királynő jubiláris filmje, *Pesti Hírlap*, 1938. szeptember 11., 34.;

¹⁴ MÁRAI Sándor, Hollandul, *Pesti Hírlap*, 1938. szeptember 18., 7.

¹⁵ Dr. SZÉLL Sándor, Wilhelmina Regina 1898–1938, *Városok Lapja*, 1938. augusztus 15., 409–410.

¹⁶ Uo.

¹⁷ *Budapesti utcanevek*, Szerk. RÁDAY Mihály, Budapest, Corvina, 2013, 626.

¹⁸ Wilhelmina Regina, *Pesti Napló*, 1938. szeptember 3., 11.

¹⁹ Het regeringsjubileum. Een persstem uit Hongarije, *De Maasbode*, 1938. szeptember 6., 3.; Een Hongaarsche stem, *De Tijd*, 1938. szeptember 8., 2. október 18.

Széll Sándor cikkét egy levél kíséretében 1938. október 12-én elküldte a debreceni egyetem rektorához, melyben azt javasolta, hogy a kollégium 400 éves évfordulója alkalmából Debrecenben nevezzenek el utcát a holland királynőről.²⁰ Nem volt véletlen, hogy éppen Széll tette ezt a javaslatot, mivel jelentős hollandiai kapcsolatokkal rendelkezett, hiszen hosszú éveken keresztül a rotterdami konzulátus titkára volt.²¹ Hazatérve Magyarországra 1936. január 1-től az angol-holland Shell Kőolaj Rt. Reklám-osztálya foglalkoztatta,²² ugyanitt 1942-ben társasági tisztviselőként cégjegyzési jogosultságot szerzett.²³ Széll szabadidejében városok történetét dolgozta fel, heraldikai kutatásokat végzett,²⁴ kiterjedt levelezést folytatott magyarországi városokkal címerek és zászlók használatával kapcsolatban,²⁵ emellett holland nyelvkönyvet is írt.²⁶ Valószínűleg 1944-ben hunyt el, felesége, kisjókai Szakál Erzsébet ezután Hollandiába emigrált a gye-

²⁰ Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (továbbiakban TtREL) II.2.a Tanárkari jegyzőkönyvek 23.d. 1938. október 18., 91. sz.

²¹ 1926. május 14-én regisztrálták Rotterdamban a konzulátus munkatársaként. A hollandiai adatok szerint korábban Antwerpenben lakott. Stadsarchief Rotterdam, 494-03 Archief van de Gemeentesecretarie Rotterdam, afdeling Bevolking: bevolkingsboekhouding van Rotterdam en geannexeerde gemeenten, Inv. Nummer 851-467. Gezinskaarten Rotterdam 1880-1940, pagina 502206. https://www.archieven.nl/nl/zoeken?mivast=0&mizig=100&miadt=184&milang=nl&mizk_alle=S%C3%A9ndor%20OR%20Sz%C3%A9ll&miview=tbl (hozzáférés dátuma 2019. április 11.). A városi címjegyzékben 1931-ig fordul elő a neve. Stadsarchief Rotterdam 3023-72. Adresboeken Rotterdam, 1928, 520, 1658, 2703.; 3023-73 Adresboeken Rotterdam, 1929, 535, 1661, 2735., 3023-74 Adresboeken Rotterdam, 1930, 548, 1678., 3023-75 Adresboeken Rotterdam, 1931, 558, 2605. A konzulátus iratai szerint 1932-ben még a konzulátuson dolgozott. Magyar Nemzeti Levéltár, Magyar Országos Levéltára (továbbiakban MNL-MOL), Külügyminisztérium Levéltára, Külügyi Szervek K 651 Rotterdami tb. Főkonzulátus b, Ügyviteli segédkönyv, 2. k. 1932. Névmutató.

²² MNL-MOL, Shell Kőolaj Rt. Ügyvezető Igazgatóság Z 519. 2. cs. 7. tétel. A vezérigazgatóság részére készült pro-memoriák, feljegyzések, kimutatások 1941–1942, Gehaltserhöhung senior Angestellten, 1940. december 1.

²³ MNL-MOL, Shell Kőolaj Rt. Közgyűlés és Igazgatóság Z 1175, 1. d. 1. cs. 1. tétel. Közgyűlési jegyzőkönyvek (1936–1948), 1942. július 4. jegyzőkönyv.

²⁴ Pl. *Nagyvárad, Szent László Városa*, Budapest, Officina, 1940., *Városaink neve címeire és lobogóira: történeti és heraldikai tanulmány*, Budapest, Vármegyei Szociográfia Hivatala, 1941.

²⁵ L. BALOGH Béni-PERAGOVICS Ferenc, Az esztergomi zászló, *Levéltári Szemle*, (58)2008, 3. sz., 63–72.

²⁶ *Holland nyelvtan és társalgó*, Budapest, Lingua, (é.n.)

reikkel, ahol Van Assendorf, hilversumi bíró felesége lett.²⁷ Holland kapcsolatainak köszönhetően az 1947-ben indult újabb magyar gyermekmentő akció egyik szervezője,²⁸ majd Kisjókai Erzsébet néven a hollandiai magyar emigráció egyik jeles írója lett.²⁹

Széll Sándor javaslatát a rektor mind a négy karnak megküldte véleményezésre. A hittudományi kar a szoros magyar-holland egyházi kapcsolatoknak köszönhetően támogatta a javaslatot.³⁰ A bölcsészettudományi karról Tankó Béla kérte ki a debreceni mérnöki és műszaki hivatal szakembereinek véleményét, hogy melyik utcát lehetne a holland királynőről átnevezni. 1938. december 12-én a kari tanácson a következőket jegyezték fel: „(...) a Vilma királynő nevééről elnevezendő útnak a jelenlegi Vilmos császár útnak a Simonyi úttól jobbra eső részét van szerencsém ajánlani (a régi Erdősört), míg a körút baloldali, az egyetem felől eső részéből az egyetem mellett a Klebelsberg, – a további részből a Tisza István útrészek lennének elhatárolandók a műszaki osztály terve szerint.”³¹

Az ügyről Csúry Bálint prodékán referált az egyetemi tanácsnak 1939 februárjában.

„Tekintetes Egyetemi Tanács!

Dr. Széll Sándor tb. Főszolgabíró, budapesti lakos a múlt év okt. 12-én a Rector Úr Ómagnificentiájához elküldte a Városok Lapjában megjelent cikkét. Ebben azt javasolja, hogy Vilma holland királynőről Debrecenben utca neveztessek el. Ő Magnificentiája erre vonatkozólag megkérdezte a Karokat s a beérkezett véleményes jelentéseket 477/1938-39. etsz. alatt nekem küldte meg referálás végett.

Az Orvostudományi Kar 1939. január 18-i V. rendes ülésén foglalkozott a kérdéssel, de az utca elnevezése ügyében nem kívánt javaslatot tenni.

A Jog- és Államtudományi Kar 1938. nov. 24-én tartott rendes ülésén az indítványt tudomásul vette s a maga részéről e kérdésben állást foglalni nem látta szükségesnek.

²⁷ Kisjókai Szakál Erzsébet egy hollandiai interjúban mesélte el, hogyan kerültek Hollandiába. De Hongaarse schrijfster nodigde de troonpretendend uit, *De Telegraaf*, 1961. február 3., 2.

²⁸ HORVÁTH Erzsébet, „Egymás terhét hordozzátok. Hollandiai gyermekmentő akció. In: *Debrecenről Amszterdamig. Magyarország és Németalföld kapcsolata*, Szerk. PUSZTAI Gábor, BOZZAY Réka, Debrecen, Néderlandisztika Tanszék, 2010, 362.

²⁹ Kortárs Magyar Írók 1945–1997. Szerk. F. ALMÁSI Éva, Budapest, Enciklopédia, 1998–2000, URL hozzáférés: <http://mek.oszk.hu/00000/00019/html/k/i006762.htm> Hozzáférés dátuma 2019. április 11.

³⁰ TtREL) II.2.a. Tanárkari jegyzőkönyvek 23.d. 1938. október 18., 91. sz.

³¹ Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára [továbbiakban MNL-HBML] VIII. 8.b. Bölcsészettudományi Kar Dékáni Hivatal iratai, 29. d. 1938–1939, 38. sz.

A kérdésben csak a Hittudományi és Bölcsészettudományi kar foglalt állást.

A Református Hittudományi Kar 1938. okt. 18-án tartott III. rendes ülésén a felvetett gondolatokról rokonszenvvel értesült s a maga részéről örülni fog annak, ha az illetékesek a megfelelő megoldást meg fogják találni.

A Bölcsészettudományi Kar 1938. november 24-én tartott III. rendes ülésén hozzájárult a referens: dr. Tankó Béla javaslatához. Dr. Tankó Béla a városi mérnöki és műszaki hivatallal egyetértőleg azt javasolta, hogy a jelenlegi Vilmos császár útnak a Simonyi úttól jobbra eső része, a régi Erdősor neveztesse el Vilma királynő nevével.

Ezek alapján javaslom a következőt:

1., A magyarság régi barátja: a nemes holland nép iránti tisztelet és hála jeléül fogadja el a Tanács a Bölcsészettudományi Kar megindokolt határozatát s pártolja azt a javaslatot, mely a régi Erdősort óhajtja Vilma királynőről elnevezni.

2., Az utca ne a tőlünk idegen s a magyar nép előtt teljesen ismeretlen Wilhelmina királynőről legyen elnevezve, mint a gondolat első fölvetője akarja, hanem az egész magyarság előtt jól ismert és rokonszenvesen ismert Vilma királynőről, mint ahogy a Vilmos császár utat sem Wilhelm császárról nevezte el annak idején Debrecen városa.

Fogadja a Tekintetes Egyetemi Tanács kiváló tiszteletem nyilvánítását. Debrecen, 1939. február 15. Dr. Csúry Bálint s.k. egyetemi tanár, prodékán.”³²

Annak, hogy Debrecenben a holland királynőről utcát nevezzenek el, volt egy másik szála is. Néhány héttel Széll Sándor cikkének megjelenése után, 1938. szeptember 4-én, a Tiszántúli Független Újságban Maizner János hírlapíró hasonló kezdeményezést tett. *Uccát Vilma királynőről* című cikkében leírta, hogy Hollandia és Magyarország között évszázados kapcsolatok léteznek, említi a gályarabszabadító Ruyter admirálist, a hollandiai egyetemeken tanuló magyar peregrinusokat, a hollandok támogatta gyermekmentő akciót, illetve az elmúlt évek fontos történéseit, holland újságírók látogatását Debrecenben, a Nyári Egyetemen tanuló magyar diákokat, illetve a Kollégium 400 éves jubileuma alkalmából avatandó holland díszdoktorokat. Ez utóbbi esemény, és a holland királynő uralkodásának jubileuma alkalmából sok száz egykori diák és sok ezer debreceni református nevében kérte a debreceni városi vezetőket, hogy utcát vagy teret nevezzenek el Vilma királynőről.³³ A cikk sehol sem hivatkozik Széll Sándor javaslatára, mivel azonban nagyon hasonló gondolatokat fogalmaz meg, feltételezhetjük, hogy Maizner ismerte Széll cikkét, és az ott elindított kezdeményezést támogatta, noha a polgármesterhez küldött leveléből úgy tűnik, mintha ez saját ötlete lenne: „(...) lapunk a 'Tiszántúli Független Újság' hasábján egy

³² MNL-HBML VIII.1/a. *Egyetemi Tanácsi jegyzőkönyv*, 18. k. 1938-39.

³³ [Maizner János], *Uccát Vilma királynőről*, *Tiszántúli Független Újság*, 1938. szeptember 4., 9.

mozgalmat indítottam el abban az irányban, hogy Debrecen város bölcs és általam is nagyraértékelt vezetői Ófelsége Vilma királynő, Hollandia királynőjéről a város belterületén utcát nevezzenek el. Hírlapi akció mellett írásban is ezen az úton kérem Méltóságod szíves intézkedését, hogy még a Holland [sic!] miniszterelnöknek debreceni díszdoktorrá való avatását megelőzően Debrecenben Vilma királynőről utca neveztessek el.”³⁴

Az egyetemen keresztül induló kezdeményezés, és a Tiszántúli Független Újság hasábjain tett javaslat az ügy eldöntésében legilletékesebb embernél, dr. Kölcsey Sándornál, Debrecen szabad királyi város polgármesterénél ért össze. Az egyetem rektora megküldte a karok által tett javaslatot, azzal a kéréssel, hogy jelölje ki a polgármester, melyik utcát lehetne átnevezni.³⁵ Az ügyben lassan haladt a döntéshozatal. Hollandiában már lezajlottak a jubileumi ünnepek, az 1938-as kollégiumi jubileumot is el kellett halasztani, majd végleg elnapolni, így talán a holland uralkodónőről való utca elnevezés sem tartozott a szoroson vett városi prioritások közé. A polgármester megbízásából az ügygel foglalkozó Zádor Gyula felkérte a Déry Múzeum igazgatóját, Sőregi Jánost, hogy tegyen javaslatot arra vonatkozóan, melyik utcát lehetne Vilma királynőről elnevezni. Mindeközben az egyetem Klebelsberg Kunó egykori vallás- és közoktatásügyi miniszterrel is szeretett volna utcát elneveztetni. A Vilma királynő és a Klebelsberg utca a Vilmos császár körút (a mai Nagyerdei körút) különböző szakaszait érintette volna, így a múzeumigazgató válaszában a két ügyet össze is kapcsolta:

„Tisztelettel és hálával emlegetjük mindenkor a nemes hollandokat és jubiláló királynéjukat, azonban nem tartom multhatatlanul szükségesnek, hogy Debrecenben utcát nevezzünk el Vilma királynőről.

Egy királynőről nem éppen illik valamely mellékutcát elnevezni, a szorosabb értelemben vett belvárosban pedig az eddig kialakult történelmi vonatkozású uccaneveket [sic!] meg kell őrizni, sőt az idegen vonatkozásúakat lehetőleg magyar vonatkozásúvá kell tenni. Inkább Budapest hivatott arra, hogy külföldi előkelőség megtisztelése céljából utcáit elkeresztelje, vidéki város csak másodsorban jöhet tekintetbe.

Ha azonban mégis ragaszkodunk ahhoz, hogy Vilma királynő-utca legyen Debrecenben, legcélszerűbbnek tartanám, ha a Klebelsberg-utca elnevezéssel kapcsolatban adott javaslatomat vennék figyelembe: osztassék a Vilmos Császár körút 4 szakaszra; egy szakasz viselhetné az eredeti nevet, egy szakasz, az egyetem előtti, a Klebelsberg nevet és a harmadik szakaszt lehetne ez alkalomból

³⁴ MNL-HBML IV.B. 1406/b Debrecen város Polgármesteri Hivatalának iratai. Általános közigazgatási iratok 192. d. 1939:4314-5159, 4614/39. sz. irat

³⁵ Uo. 192. d. 1939:4314-5159, 4614/39: 23908. sz. irat, 1939. május 12.

*Vilma királynő-körútnak nevezni. Talán éppen az a szakasz volna a legmegfelelőbb, mely a Simonyi úttól jobbra kezdődik.”*³⁶

Az ügy további folytatása innentől kezdve kissé zavaros. 1938. december 13-án az a határozat született, hogy az irattár 1939. november 15-én az iratokat terjessze be.³⁷ 1939. május 25-én dr. Vida Szűcs Imre műszaki tanácsos határozata szerint az utca elnevezésével kapcsolatos iktatmányt és mellékletét, illetve a 38571/1938.VII. számú ügyiratokkal együtt folyó év november 15-én be kellett terjeszteni.³⁸ Az irattárnok – 23908/1939. számmal – utca elnevezését Vilma királynőről be is terjesztette, és mert a hivatkozott határozat ellen az iktatókönyvek szerint fellebbezés nem történt, az jogerőre emelkedett.³⁹ Tényleges lépések az utca átnevezésével kapcsolatban azonban továbbra sem történtek. 1940. február 5-én a polgármester megbízottjának aláírásával a Vilma királynőről és gróf Klebelsberg Kunóról elnevezendő utcával kapcsolatban az a határozat született, hogy az iratokat további intézkedésig irattárba kell helyezni és erről a műszaki ügyosztályt értesíteni kell.⁴⁰

Sajnos ezek után az utca átnevezésével kapcsolatos hírek megszakadnak, további iratok az ügyben nem kerültek elő. A Vilmos császár körút kijelölt szakaszát végül nem nevezték el Vilma királynőről, legalábbis Debrecen város utcanevkataszterében⁴¹ erre utaló nyom nincs. Nyilván a városnak a háborúban az utcanevek megváltoztatásánál komolyabb problémákkal kellett megküzdenie, a háború után pedig Debrecenben az új politikai berendezkedésben ideológiai alapon történt az utcanevadás, és jelentős változások történtek az utcák átnevezésében is főleg 1945 és 1956 között.⁴² A szovjet berendezkedést kiépítő Magyarországon pedig már nem volt arra lehetőség, hogy egy nyugat-európai uralkodónőről Debrecenben utcát nevezzenek el.

³⁶ MNL-HBML VIII. 700. A Debreceni Déri Múzeum iratai (1902–1970). Iktatott iratok 27. d. 463/938. sz.

³⁷ MNL-HBML IV.B. 1406/b Debrecen város Polgármesteri Hivatalának iratai. Általános közigazgatási iratok 192. d. 1939:4314-5159, 4614/39: 38571/1938 VII.

³⁸ Uo. 192. d. 1939:4314-5159, 4614/39:23908/1939. VII.

³⁹ Uo. 192. d. 1939:4314-5159, 4614/39: 53178

⁴⁰ Uo. 192. d. 1939:4314-5159, 4614/39: 53178, 53194/1939 VII

⁴¹ BALOGH László, *Debrecen város utcanevkatasztere*, Debrecen, 2007. (A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei, 30.)

⁴² BALOGH László, *Debrecen utcaneveinek változása a kezdetektől napjainkig*. In: *Debrecen város utcanevkatasztere*, Debrecen, 2007. (A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei, 30.), 16.

KÁNTUS ÉS EMLÉKEZET

A debreceni Főiskolai Énekkar 1861 és 1924 közé eső hat évtizedének története az emlékezhelyek tükrében (1. rész)

Kovács Gergely

középiskolai tanár, Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma

Bevezető

A Debreceni Református Kollégium falai és intézményegységei kiemelt emlékezhelyként hordozzák magukban a folyamatosan bennük élő múlt jeleit. A Kollégium kórusa, a Kántus 280 éves történetével nemcsak a tagintézmények, hanem a pedagógiai és történelmi korszakok közötti kapcsolatot és folytonosságot biztosítja. Ebben a tanulmányban az énekkarhoz kötődő emlékezhelyek bemutatásával szeretném érzékeltetni az 1861 és 1924 közé eső hat évtized jellegzetességeit, hangsúlyozva, hogy egy alapvetően művészeti jellegű diákegyesület milyen fontos szerepet tölthet be egy pedagógiai célú intézmény mindennapi életében, elsősorban az emlékezet megőrzésének formális aktusaiban. Mivel a kiválasztott időszakban semmilyen hivatalos vagy ünnepélyes rendezvény nem volt elképzelhető a Kántus nélkül, ezért az énekkar a Kollégium számára különös jelentőséggel bíró hagyományörzés megtestesítőjévé vált. Jan Assmann megállapítása szerint „az emlékezetnek helyszínekre van szüksége, és térbeliesítésre hajlik” (Assmann 1999, 40.), de a fizikai helyek mellett az emlékezés különböző rituáléiban legalább ennyire erősen megjelennek a Kollégiumhoz közelebbről vagy távolabbról kapcsolódó hagyományok. A múlt ugyanis „kulturális konstrukció és reprodukció eredményeként születik,” és „a múlt társadalmi rekonstrukciója mindig csoporthoz kötött folytonossági fikció.” (Uo., 88–89.)

A Kántus ma ismert története az 1739-es nagy pestisjárvány idejére vezethető vissza, amikor Maróthi György, a 24 éves polihisztor professzor nyugat-európai tanulmányútról hazatérve pedagógiai újításai mellett bevezette a diákokat a négyzólamú harmóniás éneklés művészetébe, hogy a temetési szolgálatokat ebben a nálunk még forradalmian új stílusban lássák el. Az énekkar következő 120 évről alig maradtak fenn feljegyzések. Az iskolai törvények egyes rendelkezései és a fegyelmi ügyek iratai mellett csak néhány személyes visszaemlékezés utal arra, hogy a Kántus virágzott, és olyan hagyományokat éltetett, mint például a Csokonai-kultusz.

Az elsődleges forrásként felhasznált énekari jegyzőkönyvek, illetve ezek alapján az énekkar egyik legfontosabb, az emlékezet megőrzéséhez szorosan

kapcsolódó feladatának, a temetéseknek e jegyzőkönyvben fennmaradt emlékeit mutatom be.

A kiválasztott korszak az utókor távlatából egységesnek tűnik, bár kezdetét és végét jelentős politikai változások jellemezték, melyek természetesen befolyásolták az autonómiájához továbbra is ragaszkodó Kollégium életét. Az 1860-as évek eleje a politikai nyomás fokozatos és meg-megtorpanó enyhülésének kezdete volt Magyarországon. Januárban összehívták az országgyűlést, és megtörtént a tisztújítás Debrecen vezetésében is. Az óvatos politikai változásokhoz képest – vagy éppen azokat pótolandó – jelentősek voltak a kulturális célú befektetések. 1860 márciusában a városi közgyűlés állandó színház építéséről határozott, amelyhez telket is találtak a Cegléd (ma Kossuth) utcán. Az építkezés befejezéséig, 1865-ig is működött ideiglenes színpad a Péterfia utca elején. Többszöri kísérlet után elfogadták a Csokonai-szobor tervét, és létrejött az „emlékert-társulat”, mely a Nagytemplom és a Kollégium közötti elhanyagolt térség kicsinosítását tűzte ki céljául. A cenzúra megszűnése olyan új hírlapok indítását eredményezte, melyek egy része szórakoztató népszerűségként igyekezett olvasókat nevelni a korábban ehhez nem szokott tömegben, a jelentősebb újságok azonban igen élénk politikai érdeklődést elégítettek ki. (ifj. Barta 1997, 31–32.) A városi napilapokban a Kollégiummal kapcsolatos hírek mindig helyet kaptak. A nyilvános rendezvényekről, szóló tudósításokban gyakran az elhangzott beszédeket is közölték.

A vizsgált korszak végének évtizedére a világháború nyomta rá a bélyegét, amelyben több kollégiumi tanár és negyven teológus diák is részt vett, és melynek sebesültjeivel az itt maradó diákok is találkoztak, mivel a kollégiumban hadikórházat rendeztek be. A háborút követő megpróbáltatások, a Tanácsköztársaság, a román megszállás hónapjai, a trianoni békeszerződés traumája, valamint a jelentős infláció is erősen meghatározták a diákság életét.

A Kántus jegyzőkönyvei 1861 és 1924 között

A kollégiumi Kántus 280 éves történetének 1861 és 1924 közé eső korszaka jól dokumentált és egységes. Az 1739-től diákegyesületként működő énekkar csak 1847-ben kapott hivatalos keretet, amikor Zákány József, a pedagógia professzora önálló alapszabállyal a kiváló és elismert egyházzenesz, Szotyori Nagy Károly gondjaira bízta annak működését. A felmerülő igényeknek megfelelően folyamatosan újrafogalmazott szabályzat meghatározta a tisztségviselők megválasztásának és hatáskörének kereteit, valamint a tagok kötelességeit és kiváltságait. Az egyleti életről sajnos semmit nem tudunk a következő másfél évtizedből, mivel nem vezettek jegyzőkönyvet. Csak 1861. november 17-től kezdve jegyezték fel a Főiskolai Énekkar életének eseményeit.

A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárában őrzött hét kántusjegyzőkönyv¹ az énekkar történetére a legfontosabb történeti forrás. A jegyzőkönyvek is tanúskodnak arról, hogy a jegyzők – az egyleti élet fejlődéséből és személyiségükből eredő eltérésekkel – egyre tudatosabban törekedtek arra, hogy az utókor pontos képet alkothasson országszerte nagyra tartott énekkarukról. Az emlékezhely fogalmának kidolgozója, Pierre Nora szavaival „[a]z önmagát megerősítő és az önmaga történelmét megteremtő szándék elválaszthatatlanul egybeolvad” (Nora 2009, 301.) a kántusjegyzőkönyvek bejegyzéseiben. Ilyen értelemben a Főiskolai Énekkar megőrzött jegyzőkönyvei emlékezhelyként kötik össze a korszak későbbi kutatóját a bennük megőrzött múlt eseményeivel.

Az első jegyzőkönyvben megtalálhatók „az éneklő kart illető jogszabályok”, melyeket ceruzás javítások, módosítások egészítenek ki. Csiky Kálmán, az első jegyző beírta az énekkar tagjainak teljes névsorát is, iskolai tagozatuk és a kórusban töltött éveik számával együtt. A névsor azért figyelemreméltó, mert a 19 teológus-, 2 jogász-, 23 bölcsészhallgató és 2 praeparandista (tanítóképzős) mellett nemcsak tíz gimnazista neve szerepel a férfiszólamokban, hanem 16 fiatalabb gimnazistáé is, szopránként feltüntetve. Habár a Kántus történetének ismeretői az 1847-es alapszabálytól kezdve már egyértelműen férfikarként említik a kórust, melynek hivatalos elnevezése is fiatal férfiakat sugall, a névsor alapján az akkor hatosztályos gimnázium alsó négy osztályából kikerült fiatalabb, magas hangú fiúk is részt vehettek egyes szerepléseken, valószínűleg a rendszeres oratóriumi istentiszteleti szolgálatokban. Erre utalnak a kimutatás énekdarabjainak jegyzékében szereplő címek is, ugyanis a templomi darabok között arányában több a vegyeskari darab, mint a zsolnárok, halotti énekek vagy a világi dalok között. A jegyzőkönyv indítása egybeesett a kizárólagosan férfikarrá válás idejével, ami szintén indokolja a kutatásban kijelölt korszakhatár kezdőpontját.

Jellegéből adódóan egyértelműen kiemelkedett az énekkar a többi főiskolai egylet közül. A rendszeres közös munka és az éneklés esztétikai, lelki többlete, valamint a visszacsatolásként elkönyvelt közönségsiker táplálta a kántorok önértékét. Ahogyan Szele György jegyző megfogalmazta: „kétségtelen bizonyossággal áll előttünk, hogy az énekkar működése volt mindenkor az iskolai élet legkedvesebb nyilvánulása, s a mi e társulatot oly kedvessé s népszerűvé tette, az bizonyára a szépnak s nemesnek elődeink kebelében lángoló érzete, lelkes buzgósága és ügyszeretete volt.” (Jkv. 1875–1891, 7.) Többször utaltak arra is a jegyzőkönyvben, hogy „főiskolánknak e legrégebb egyesülete” (Uo., 279.) a

¹ Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, TREL II.24. c 1–7 jelzetek alatt. A hét jegyzőkönyv 100 tanév eseményeit tartalmazza 1861 ősze és 1962 tavasza között. A fondhoz egy dosszié is tartozik (8. számmal jelölve), melyben az alapszabályok és egyéb iratok találhatók. Az 1962-től 1981-ig vezetett jegyzőkönyv még nem került be a levéltárba.

többit jóval megelőzve jött létre, bár a 19. század utolsó évtizedéig nem volt a tagságnak semmilyen pontos történeti ismerete és tudata.

A második – 1875 őszétől 1891 nyaráig vezetett – jegyzőkönyv elején a jegyző, Szele György megpróbálta összegyűjteni a kórus múltjára vonatkozó adatokat az egyesület választmányának megbízásából,² sikertelenül: „nagyon kevés az, a mit az énekkarnak nemcsak legrégebb, de közelebbi múltjáról is írhatok. E sikertelenségnek oka pedig nem más, mint a források hiánya.” (Uo., 1.) Felmerült tehát az igény az egylet múltjának megismerésére, de a levéltárban és az anyakönyvtárban jegyzőkönyvet keresve csalódnia kellett a kutatónak: „e legnépszerűbb társulat ezt tenni csaknem a legújabb korig elmulasztotta.” (Uo.)

A későbbi jegyzők egyre tudatosabban végezték feladatukat, egyre pontosabb és alaposabb bejegyzéseket hagyva az utókorra. Nagy Gyula jegyző például 1898-ban ezzel a mondattal zárja az év bejegyzéseit: „Ennyi az, mivel elébbre vihettém az énekkar történetét ez évben.” (Uo., 185.) A pontosságnak gyakorlati haszna is volt. Ugyanebben a jegyzőkönyvben az 1877-től 1924-ig – vagyis először tartósan – praesesként, az énekkar elnökeként működő Mácsai Sándor karnagy – utólag, 1878. szeptember 15-én –, az 1870/71-es tanévnél a lap aljára bejegyezte ironikusan megfogalmazott rosszállását a dokumentum hiányos vezetésével kapcsolatban.³ Bejegyzéséből jól látszik, hogy a jegyzőkönyvek a közelmúlt adatainak felelevenítésére is szolgáltak.

Az énekkar jegyzőkönyvének legszigorúbb ellenőre és ellenjegyzője Balogh Ferenc teológiai professzor, egyháztörténész volt, aki 1880 októberétől 1898 novemberéig töltötte be a felügyelő tanári posztot, illetve rendszeresen láttamozta és gyakran megrovó vagy dicsérő megjegyzésekkel látta el a tanév végén a jegyzőkönyvet.⁴ Apróbetűs, következetesen szigorú pedagógust sejtető mondatai mögül kicseng az a történeti tudatosság, amellyel megírta a Kollégium első

² „Jegyző megbizatik az énekkar történetét – a mennyire lehet – megírni, s az új jegyzőkönyvbe elől bevezetni.” (Jkv. 1875–1891, 14.)

³ „Megróvást érdemelnek az olyan egyének, kik hivatásuknak csak részben felelnek meg. Imé, most nekem bizonyos célok miatt szükséges volna a temetések pontos kimutatása, s hogy most nem tudok boldogulni, épen ez évbeni jegyzőnek köszönhetem. A dátumok csak akárhogy vannak felrakva, pedig egy oly régi egylet mint e főiskolai énekkar, bizonyára megérdemelhetett volna még egy Szél György úrtól is annyi figyelmet, hogy kötelességének megfeleljen.” (Jkv. 1861–1875, 127–8.)

⁴ 1888: „A hiányzó részek kipótlása ha nem lehet, sajnos hézagot hagy az utókor történetében.” (Jkv. 1875–1891, 285.); 1890: „Az ez évi jegyző [Csánky Benjámint] érézettel bír a [. . .] megörökítés iránt, szorgalma dicséretet érdemel.” (Uo., 352.); 1891: „Szomorú év! A főjegyző Jánosy Zoltán 4 th puztán hagyta a jegyzőkönyvet, midőn év végével értesültem, magam hívtam fel a pótlásra, az ígéret beváltatlan maradt. Költői pontatlanság!” (Uo., 355.); 1894: „végigolvastam, nincs benne kellő pontosság s történeti hűség.” (Jkv. 1891–1906, 80.); 1895: „A jegyző [Paulai Viktor] iránt az utókor elismerése nem marad el.” (Uo., 113.)

összefoglaló történetét, közölve természetesen a Kántus első adatait is. Ilyen értelemben Balogh Ferenc tette meg az első lépést a Kántus történeti tudatának kialakításához, az énekkar múltjának kutatása pedig legtisztábban az ő személyén és felügyelő tanári pontosságán keresztül kapcsolódik a jegyzőkönyvekhez. A gyakran évente cserélődő jegyzők nemcsak feljegyezték az események, a közgyűlések, választmányi gyűlések, temetések, megemlékezések és multságok adatait, hanem egyben szerkesztették is azokat, kihagytak vagy kiemeltek, sőt olykor kommentáltak is részleteket.

A jegyzőkönyvi bejegyzések éves sorrendje a kijelölt mintát követve alig változott az évtizedek alatt. Minden tanév elején külön oldalon jelölték a lap közepén az évszámot, a következő oldalakon pedig a tagság névsorát átlátható táblázatba rendezve, melyben olykor – például az 1868/69-es tanév elején – a születési helyet is feljegyezték. A táblázatos formába szerkesztett névsorban szinte mindig megjelent a tagok évfolyama és tagozata (teológiai-, jogász- vagy bölcsészhallgató, illetve gimnazista) mellett az énekkarban eltöltött évek száma (pl. 3- ad éves kántor). A tanév közben történt esetleges változások mellett (kilépett vagy eltávozott) az első évtizedekben láthatóan más kézírással a már végzett hallgatók későbbi sorsára vonatkozó megjegyzések is olvashatók, legtöbbször a foglalkozás, a szolgálati hely, vagy ha az illető meghalt. Ezt követték az alakuló és a későbbi közgyűlések és a választmányi ülések jegyzőkönyvi bejegyzései, majd a tanév fellépései és temetési szolgálatai kronológiai rendben.

Kegyelet és emlékezet – a Kántus temetési szolgálatai

Az emlékezet fenntartásának, megőrzésének aktusai közül a halállal kapcsolatos mozzanatok határozták meg legerősebben a Kántus tevékenységét, melynek állandó feladata volt a temetési szolgálatok ellátása. A temetési stóla jelentős anyagi támogatást biztosított az énekeseknek, mivel a temetések presztízsét, az elhunyt vagyoni és társadalmi helyzetét tükröző reprezentációra is igen nagy volt az igény. A debreceni temetési szolgálatokat a lelkészek mellett hagyományosan a Kollégium diákjai látták el, a szertartások megszervezése a Kollégium szeniorának feladata volt. Az egyéb városi temetéseken a kisebb diákok vagy a tanítóképzősök szolgáltak énekléssel. A Kollégium elhunyt diákjait, tanárait és azok közeli hozzátartozóit mindig a Kántus kísérte, az alapszabályban meghatározott keretek között. A város és az egyházközség jelentős személyiségei mellett a jómódú cívisek is igénybe vehették ezt a szolgálatot, természetesen megfelelő – a szabályzatban meghatározott – ellenszolgáltatás fejében. „Mert Debrecenben nem akadt olyan kofa, aki, mikor halála órája elérkezett, ne úgy végrendelkezett volna: »végső akaratom pedig az, hogy a kollégium kántusa énekeljen sírom felett...«” (Ország-Világ 1935, 5.) Az emlékezet megőrzésének és a társadalmi-vagyoni helyzet reprezentálásának eszközeként a Kántus tagjai a mecenatúra

egyik legközvetlenebb változatának támogatását élvezték. A jómódú civisek pedig nem sajnáltak temetésük pompájára áldozni.

A 19. század utolsó évtizedeiben 63 forint volt a Kántus temetési tiszteletdíja, 1900-tól, amikor (az egyébként 1892-től bevezetett) koronával számoltak, 120 korona, melynek elosztására kialakították a megfelelő számítási módokat. A jegyzőkönyv az arányokról csak egyszer ír, az 1904. szeptember 30-iki választmányi gyűlés kapcsán, melyen felvetették, hogy az „aránytalan, méltánytalan, és sok tekintetben megbotránkoztató stóla-rendszer” helyett „hozzanak méltányosabb, arányosabb stóla-rendszert”, mert „a rendes tagok elenyészően csekély, hitvány stólát kapnak.” (Jkv. 1891–1906, 340.)⁵ A világháború utáni pénzromlás miatt igyekeztek inflációkövetővé tenni a stóla mértékét is. 1920. november 16-án az egyházkerület rendkívüli intézőbizottságától kértek engedélyt a stóla 750 koronára emeléséhez (Jkv. 1906–1924, 322.), majd egy bő évvel később, 1921. december 9-én a karnagy terjesztette a választmány elé a temetési stóla emelésének kérdését, az addigi 1000 koronáról 1500 koronára, mivel a többi dalárda 1500 koronát vagy azt meghaladó összeget kapott. A karnagy ebből 140, a protokántorok 42, a többi énekes legalább 14 koronára számíthatott. A kertségi temetésekért ettől fogva 2000, a vidéki temetésekért pedig 3000 korona járt a Kántusnak. (Uo., 345.) 1924 áprilisától pedig a Városi Dalárda által megállapított stólához igazodtak. (Uo., 380.)

Évente átlagosan 10 temetési szolgálatot végzett az énekkar, a legkevesebb 6, a legtöbb 16 volt, és jellemző módon a legsűrűbben januárban és februárban jártak a város különböző temetőibe énekelni.

A temetési szolgálatok nem váltak üres rutinná, alkalmanként mégis előfordult, hogy a szokottnál mélyebben megérintette az énekeseket a gyászolók viselkedése. 1874 januárjában ifj. Rácz György helybeli kereskedő végbúcsújánál olvasható a bejegyzés: „A legijesztőbb alakban nyilatkozó fájdalom alatt megtört özvegy megrázó példáját láttuk... Énekkarunk is nem a jutalomért működők szokásos hideg szabályosságával, hanem a szív igaz bánatával, szomorú meghatottságával sirá el gyászdalait.” (Jkv. 1861–1875, 157.) 1903. június 11-én Márk Pál nyugalmazott főiskolai tanár, egykori kántus-praeses temetésén is meghatód-

⁵ Nagy Sándor a lap alján – a kántustörténeti monográfia anyaggyűjtésének idején, 1937. augusztus 13-i bejegyzésében kék tintával ismertette az ekkor kialakított számítási módszert, mely az ő idejében (1906 és 1910 között) volt gyakorlatban. Ez alapján a 120 korona egyharmada a Kántus pénztárát illette, 20 koronát kapott Mácsai Sándor karnagy, 24 koronát a jegyző, aki szervezési feladatokat is ellátott, a többi három protokántor 6–6 koronát, a maradék 36 koronát 3600 filléreként számolva osztották el a többi 14 énekes között az évek száma alapján 30–30 fillérrel emelkedve. Így egy ötödéves kántor – aki öt éve énekelt a kórusban – 2 korona 76 fillért kapott, egy elsőéves pedig 1 korona 56 fillért. Az aránytalanság így is megmaradt, de egyfajta progresszív ösztöndíjprogramként bátorította a tagokat a tisztségek betöltésére.

tak: „Szomorú funkciók teljesítése közben rendkívüli ihlet szállt meg valamennyiünket.” (Jkv. 1875–1906, 313.) Fegyelmi kihágás alig akadt a temetéseken. Komoly fegyelmező erő volt az anyagi juttatás elmaradása. Az ingyenes temetésekről elmaradókat 1877-ben öt legény elvesztésével büntették, azaz az ünnepi legációk hely választásánál öttel hátrébb került a vétkes a névsorban, így kevésbé előnyös anyagi juttatást biztosító gyülekezethez mehetett a következő sátoros ünnep alkalmával.

A temetések között évente általában egyszer-kétszer előfordult, hogy egy környékbeli településre hívták a Kántust: például Nagykállóba (1867), Kisújszállásra (1867 majd 1868), Hajdúszoboszlóra (1868), Túrkevére (1870), Ér-Peérbe (ma Szilágypér, 1872), Újfehértóra (1878). A mai visszafogott temetési szertartások és a temetést követő szokások ismeretében még megbotránkoztatónak is tűnhet, ha elolvassuk a jegyzők által őszintén leírt eseményeket az 1860-as és 70-es évekből.

1867. március 22-én péntek délután Nagykállóba volt hivatalos az énekkar 16 tagja néhai tekintetes Kobilicz Károly 59 évesen elhunyt gyógyszerész temetésére, ahová Újfehértóig vasúton, majd szekéren utaztak. Ott az esti énekgyakorlat után a város nevezetességeit tekintették meg, majd korán nyugodni tértek, hogy „daczára a kísértésnek, mit az öblös boros üvegek gyakoroltak reá, lehetőleg megőrizze a hangját.” (Jkv. 1861–1875, 73.) Másnap a temetés estéjén a halottas háznál „néhány városi tisztviselő s orvos társaságában kedélyesen söröztük az időt XI óráig.” (Uo.) Másnap pedig felszólították az elnököt, hogy maradjanak még azon a napon, és bár a bor miatt berekedtek, énekeljenek a vasárnap délelőtti istentiszteleten, majd a református egyház (gyülekezet) javára tartandó zenei estélyen is működjenek közre. Így csak hétfő délelőtt utaztak haza. Az 1867. június 20-ai szolgálatot egyenesen „temetési kirándulás”-nak nevezte a jegyző, ahová 24 taggal utaztak Illésy János országgyűlési képviselő, 1848-as kormánybiztos, egyházkerületi főgondnok temetésére. Itt a temetés után a városházán százterítékes ebéd várta a résztvevőket. Nem csoda, hogy az „ebéd alatt és után a kedélyek neki vidámodván, s különben a szomorú háztól jó távol lévén egész estig vígan mulattunk, dalolgattunk”, nagy tetszést aratva, és csak a közelgő szigorlatok miatt nem maradtak tovább. (Uo., 77.) 1868. július 11-én Kisújszálláson „a megszorodott felek kívánságára egypár népdalt is elzengénk,” és a nagy számú jelenlévőkkel együtt „a trombita harsogásánál tánczra kerekedtünk a derült ég boltja alatt, s folyt a multság szinte esti 10 óráig,” amikor hazavonatoztak. (Uo., 89.)

A bejegyzések stílusán nem a dicsekvés üt át, inkább egyfajta rácsodálkozás arra a világiasságot és puritanizmust vegyítő kisvárosi dzsenti-életmódra, amelyben helye van a szertartásosság hagyományos formáinak és a halotti tor feszültségoldó mulatozásának is. A kisvárosi értelmiségnek emellett valószínűleg igénye is lehetett a szellemi központból érkező fiatal diákok által hozott vál-

tozatosságra is, miközben a diákok – leendő lelkészek, jogászok, tanítók – is köthettek új ismeretségeket. A nagyobb távlat már megértőbbé tesz minket, de 1938-as kismonográfiájában Nagy Sándor elítélte e magatartást: „a mai ember már nem tudhatja fejszoválas nélkül olvasni” a vaskos tréfák és diákos csínyek leírását. (Nagy 1938, 70.)

Nem volt persze mindig könnyű és könnyed az utazás, de az ifjú kedély nem ismert leküzdhetetlen nehézséget. 1872. január 10-én a néhai Közép-Szolnok megyei alispán, Tarczali Károly temetésére hívták a Kántust táviratilag az Érmellékre, ahová 24-en utaztak a hajnali vonattal, majd Érmihályfalvától szekéren, ám közben az idő „szibériai fergeteggé változott át.” A hóvihár alatt „a jókedv nem csökkent, mivel hatalmasan élesztettük azt nem éppen üres kulacsainkkal” „folytonos élcelődés” közben, „kin fedezzük fel legelőbb a fagyás jeleit.” A zord idő miatt a halottszállítás is késett, így a temetés „csak 12-én ment végbe.” „A temetést követő estvét huzamos dalolás s poharazás közben töltöttük el.” (Jkv. 1861–1875, 133.) Ráadásul a hazaúton is akadozott a vasúti közlekedés, így az érmihályfalvi állomáson „egy kínos éjet kelle eltöltenünk,” „ölelgetve jó érmellékivel bélelt kulacsainkat.” (Uo., 134.) Ezekből a temetéseket követő jó kedélyű együttléteket bemutató, és a szokásos temetési bejegyzéseknél jóval hosszabb és részletesebb beszámolókból az is tükröződik, hogy a jegyző tudatosan az énekkari élet részének tekintette a könnyedebb időtöltést is. Éppen e legutóbbi eset kapcsán azonban a legendaképzés egy esete is előfordul. A jegyzőkönyv még csak nem is utal rá, azonban az emlékezet formálódásának egyik jellegzetes eleme fűződik az érmihályfalvai várakozáshoz. A nacionalista *Magyarság* című napilap névtelen szerzője 1929-ben a Kollégium legendái között említi ezt a felismerhető kalandot, kiegészítve azzal a történettel, hogy a várakozó diákok a resti konyhájáról szerzett mindenféle edényekkel a fejükön gúnyoltak ki egy németes divat szerint felöltözött cilinderes urat, aki úgy elszégyellte magát, hogy kiinalt. (Vasárnap 1929, 1.)

A kegyeletes alkalmakhoz kötődő szabadabb viselkedés háttérében az 1860-as és 70-es évek liberális vallásossága is állhat, mely a század végére szigorúbb puritán formákat öltött. Éppen az Érmellékhez kapcsolódik az az 1904. október 1-jéről beszámoló bejegyzés is, melyben az érsemjéni temetés után a 32 évvel azelőttinél sokkal visszafogottabban viselkedtek a fiatalok: „Érmihályfalván várt a jó uzsonna, ahol enni és inni valóval jól ellátva magunkat a délesti vonattal szerencsésen hazaérkeztünk. Dicséretére legyen mondva a fiuknak, hogy úgy a karban, mint a társaságban jól viselték magukat.” (Jkv. 1891–1906, 341.) Olyan eset is előfordult, amikor az eredetileg más ünnepi alkalomra érkezett Kántus váratlanul kapott temetési feladatot. 1882. december 9-én Nyíregyházára utazott 22 „kis kantista, a kis kántus jelvényeivel”, árvalányhaj bokkrétával, szalaggal és zászlósan, jókedvűen és fesztelen kedéllyel az építendő kálvinista torony javára rendezett hangversenyre. A nyíregyházi „utcák ablakai megtöltek mosolygó

üdvözlő arcokkal, majd az esti koncert után táncoltak „lelkessült animozitással kivilágos kivirradtig.” Másnap azonban egy helybéli fiatal lány temetésére kérték fel őket, amit természetesen elvállaltak.

A hetvenes években feléledő dalárdamozgalom a kisebb települések énekkarait is fellendítette, valószínűleg ezért szorult vissza a század végére ez a fajta meghívásos temetés. Ekkoriban inkább már csak a Kollégiumhoz szorosan kötődő családok hívták vidéki temetésre a Kántust. 1878 tavaszán így szolgáltak Újfehértón, egy diáktárs búcsúztatásán.⁶ (Jkv. 1875–1891, 63.)

A Kollégium elhunyt tanulóinak és tanárainak végső tisztességét általában teljes létszámmal és stóla nélkül végezte a kórus Debrecenben. A jegyzőkönyvi bejegyzésekben mindig megörökítették, ha a pályatárs valamiben kiemelkedő vagy „szüleinek egyedüli reménye” volt, természetesen csak jókat írtak róluk. Megrázó élmény lehetett iskolatársukat temetni, különösen, ha baleset áldozata lett, vagy ha önkézével vetett véget életének.

A jegyzőkönyv egyik legszívbemarkolóbb története Diószegi Lászlóé, akit 1867 októberében nevezett ki a „Nt. Tiszt. s Tek. Tanárkar” praesesnek, az énekkar elnökének, amely tisztség egybeesett a karnagyi teendővel is. „Az Énekkarnak nincs ugyan joga a Praeses választásába befolyjni, de ez alkalommal miután meg tudtuk, hogy a zenéhez egy általában nem is értő egyének közől óhajt a tanárkar praesesnek kinevezni – elég határozottan nyilvánítá saját óhaját, s miután ez figyelembe vétetett: lehetetlen mély hálánkat ki nem fejezni a Nt. s Tek. Tanárkar iránt.” (Jkv. 1861–1875, 79.) Az általa irányított két tanévre esett az egyik legjelentősebb esemény is: az 1868 szeptemberében Debrecenben rendezett Országos Dalverseny, melyen a 64 férfikar ezer énekesének együttléte és együttes éneklése feledhetetlen emlékeket hagyott a jelenlévőkben. 1869 őszén, az új tanévben aztán „[k]ét éven át köz tiszteletben s szeretetben állott s hivatalát lelkiismeretes pontossággal s úgy szeretettel vitt karvezetőnk Diószegi László” (Uo., 105–6.) elvégezvén iskoláit, megkezdte segédlelkészi szolgálatát, s átadta feladatát a következő praesesnek, búcsúajándékként egy új jegyzőkönyvet hagyva hátra.⁷ (Jkv. 1875–1891, 7.)

⁶ „Többször hangoztatott óhaja volt már a cantusnak, vajha vidéki temetésre kellene mennünk – s íme eljött az idő – mennünk kellett Újfehértóra. De fájdalom! Öröm helyet bánat fogta el lelkünket – sírva távoztunk el – meghatottan végeztük szomorú kötelességünket, mert egyik derék szépe reményekre jogosító akadémiai pályatársunk – Szabó Ferenc 3. jh-nak – mellbetegségben kiszenvedett tetemeit kelle... öröknyugalomba tennünk.”

⁷ A folio formátumú keményfedeles könyv címlapjára mélynyomással, aranyozott betűkkel fel van írva: A Debreceni REF. FŐISK. ÉNEKKAR JEGYZŐKÖNYVE 1869. A feliratot később tollal kiegészítették a valós használat évszámaival: 1875–1891.

Három évvel később azonban újra találkozunk Diószegi László nevével, ki nek „az Énekkar fényes polcra emelésében tett buzgó fáradozása” még elevenen élt a kórustagok egy részének emlékezetében. Hajdúhadházi segédlelkészként nagyváradai barátját látogatta meg, és hazafelé indulva balesetben elvesztette jobb kezét, majd elkeseredésében öngyilkos lett.⁸ (Jkv. 1861–1875, 144.)

A 19. század utolsó harmadának eseményeit olvasva az egyik legmegdöbbentőbb jelenség a diákok maihoz képest magas halandósági rátája, és a diáköngyilkosságok nagy száma. Az első betudható a gyengébb közegészségügyi állapotoknak és a védőoltások hiányának, a második mögött azonban társadalmi tényezők állnak. 1868 novembere és 1899 áprilisa közötti harminc évben hat öngyilkost kísért temetőbe a Kántus a kollégium diákjai közül, akiknek fele gimnazista volt. Az imént bemutatott baleset mellett Galgóczy Sándor 6. osztályos gimnazistáé is különösen tragikus, aki 1868 novemberében másfél hétig szenvedett szerencsétlen öngyilkossági kísérlete után, mert a golyó „szívének csak kis részét s tüdejét sértette meg.” (Uo., 99.) Szabó János másodéves joghallgató pedig 1899 áprilisában néhány évvel korábbi öngyilkossági kísérletének következtében hunyt el, amikor a bent maradt golyó „tolult agyára.” (Jkv. 1891–1906, 205.)

A temetések énekes szolgálata anyagi alapot biztosított a diákok életéhez, miközben többrétegű közösségi igényt elégítettek ki. Nemcsak az itt maradókat vigasztalták, hanem az elhunyt társadalmi helyzetét is jelezték, hiszen a Kollégium szűken értelmezett körein kívül a kántusos temetést csak a legmódosabbak engedhették meg maguknak. „A közösség saját identitását igazolja a maga számára azzal, hogy emlékeiben kötődik halottaihoz.” (Assmann 1999, 63.) A kölcsönös jótétemények egyik fontos hozadéka pedig – paradox módon – éppen az életben maradás és az életben tartás volt: az énekkar és tagjai abból éltek, hogy mások emlékét életben tartották. „Az ember addig él, ameddig felemlegetik a nevét” – idézi Jan Assmann az egyiptomi szólást. (Uo.)

Felhasznált irodalom és források

A debreceni Cantus. In Ország–Világ, 56./38. (1935. december 25.) 5.

A debreceni kollégium legendáiból. In Vasárnap. A Magyarság melléklete (1929. november 3.)

A Debreceni Ref. Főiskolai Énekkar Jegyzőkönyve 1861 (Jkv. 1861–1875), Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, TREL II-24c 1.

⁸ „...a N. Váradai vasúti indóházánál – a már mozgásba jött vagonok kerekei által – jobb kezétől megfosztatván – a Bihar megyei kórházba vitetett, hol már jegyese s barátai örömeire annyira javulásnak indult, hogy pár hét múlva elhagyandó volt a kórház; Azonban, az annyira várt, szeretett ifjú helyett a lesújtó hír jött hogy: pisztolylyal véget vetett életének.” (Jkv. 1861–1875, 144.)

- A Debreceni Ref. Főisk. Énekkar Jegyzőkönyve 1869 (Jkv. 1875–1891) Uo. II-24c 2.*
- A Debreceni Ref. Főiskolai Énekkar Jegyzőkönyve 1891–1906 (Jkv. 1891–1906), Uo. II-24c 3.*
- A Debreceni Ref. Főiskolai Énekkar Jegyzőkönyve 1906–1924 (Jkv. 1906–1924), Uo. II-24c 4.*
- Assmann, Jan, 1999. *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a magaskultúrákban.* Budapest, Atlantisz.
- Ifj. Barta János, 1997. *Debrecen az abszolutizmus korában.* In *Debrecen története 1849–1919.* (Szerk.) Gunst Péter, Debrecen, 9–40.
- Nagy Sándor, 1938. *A Debreceni Református Főiskolai Énekkar (Kántus) 1739–1938.* Hajdúhadház, Kállay János Könyvnyomdája és Lapkiadó Vállalata.
- Nora, Pierre, 2009. *A megemlékezés kora.* In *Emlékezet és történelem között: válogatott tanulmányok.* Budapest, Napvilág, 298–326.

Czigányok a 16–17. századi Debreczenben

Szabóné Kármán Judit

romológus, nevelésszociológus, egyetemi docens,
Debreceni Református Hittudományi Egyetem

Az első cigány árusok, piacozók, jövendőmondók, lókupecsek megjelenéséről Debreczenben nem állnak rendelkezésünkre adatok. Bizonyos azonban, hogy a 14. század végén, a 15. század elején a Magyar Királyság területére Havasalföld, Moldva, s a Balkán, Szerbia, az Oszmán-Török Birodalom felől folyamatosan bevándorló cigány kompániák már a 15. században gyakran megfordultak a városban, sőt, néhány család le is telepedhetett. Erre minden okuk és lehetőségük megvolt. A késő középkorban – a cigányok hazánkba érkezésének idején – ugyanis Debrecen virágzó város volt. A 13. században még faluként (*villa Debreczun*)¹ említett település a 14. század elején már fontos árucserhely, hús falu központja, volt tanácsa (bírái, esküdtjei), jelentős számban hospesei, kereskedői. A gyarapodó, mind népességének számában, mind gazdaságában növekvő települést 1361-ben Nagy Lajos az ország mezővárosai közé emelte, ezzel további lehetőségeket biztosítva fejlődésének. A 15. századtól vásártartási engedélyének köszönhetően helyi, országos és nemzetközi vásárokat tarthatott, 1405-ben Zsigmond évi két alkalomra országos vásártartási jogot adott Debrecen városának, 1411-ben pedig olyan jogot a debreceni kereskedőknek, hogy áruik után sehol az országban ne kelljen vámot fizetniük.² E kiváltságoknak köszönhetően a város tovább gazdagodott, az egyházi adókimutatások szerint a 15. századi Debrecen módos, fejlett város volt. Lakossága a 14–15. században hetnyolcezer főt számlált, ami birtokosai rendeleteinek köszönhetően folyamatosan gyarapodott. A 15. század elején Debrecen az ország egyik leggazdagabb birtokosának, Brankovics Györgynek a tulajdonában volt, majd annak hűtlensége

¹ „*Teco filius Thomae de villa Debreczun...*” („*A Debrecen falusi Tamás fia Teco...*”) In: Váradi Regestrum, 1235.

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Varadi-varadi-jegyzokonyv-regestrum-varadinense-1208-1235-2/textus-90/testimonia-regestri-varadiensis-ordine-chronologico-digesta-D6/annus-1235571/?list=eyJmaWx0ZXJzJjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0tPTllfVmFyYWRpXzliX X0sICJxdWVyeSI6ICJEZjYzXp1biJ9> (Letöltés: 2019.08.06.)

² Szendrey István: Debrecen, a mezőváros. In: Szendrey István szerk.: Debrecen története I. 1693-ig. Debrecen Megyei Városi Tanács VB. Művelődési Osztálya, Debrecen, 1984. 207.

miatt az elkobzott város 1445-ben adományként Hunyadi Jánosé lett. Hunyadi halála után özvegye, Szilágyi Erzsébet bírva a vagyon felett, 1479-ben elrendelte, hogy *Debrecen városába, s onnan bárhová, bárki szabadon költözködhet.*³ Olyan rendeletek, s a városnak adott privilégiumok is születtek, melyek megakadályozták, hogy a Debrecenbe beköltözött jobbágyokat földesuraik erőszakkal, vagy a jog által visszavegyék. 1407-ben Garai nádor rendelte el, hogy *a földesurával szemben tartozásait lerovó jobbágyot visszatartani, vagy Debrecen-től visszakövetelni senki ne merészelje.* Ezt megerősítette János Zsigmond 1563-ban: *ha valaki debreceni lakos, többé vissza nem követelhető.*⁴ Báthori Zsigmond 1590-ben, majd Bocskai István 1605-ben, megtiltotta, hogy *a Debrecenben telepedett jobbágyot onnan bárki kivihesse.* A várost e kiváltságában a soron következő fejedelmek, uralkodók is megtartották. A népesség beáramlását Debrecen városa ily módon biztosította, de híres piacai, vásárai révén is messzi földről vonzotta magához az iparosokat, kereskedőket. A 15. századi források szerint a városban posztómetszők, szabók, takácsok, gombkötők, kötélverők, fésűsök, mészárosok, hentesek, molnárok, ötvösök, kovácsok, lakatgyártók, csiszárok, késesek és még számos mesterség művelői látták el portékáikkal a lakosokat, s a vásárokra érkezőket. Egyre jelentősebb a szarvasmarha-tenyésztés, s a jószágkereskedelem – a debreceni tózsérek még Bécsbe és Morvaországba is hajtották marháikat⁵ –, a lókereskedés. A vásártartási kiváltságok a következő századokban tovább bővültek. 1508. évi kiváltságlevelében II. Ulászló már *évi hét országos vásárt* engedélyezett a városnak (mindegyik két-két hétig tartott!), I. Lipót pedig 1691-ben elrendelte, hogy *a debreceni vásárookra igyekvőket sem terheli vám.* 1555-ben a város ugyan behódolt a töröknek, de a debreceni vezetők diplomáciai ügyessége – súlyos adóterhet vállalva – megakadályozta a város török megszállását, Debrecen „csupán” szultáni khász (kincstári) birtok lett, ami csaknem 140 éves adózásra, élelem – és egyéb szolgáltatások biztosítására kötelezte a várost. A 16. század közepére Debrecen már a vármegye székhelyénél, Váradnál háromszor nagyobb település volt, 1552-ben 1216 portát írtak össze benne. A város jólétét Debrecen első krónikása, Bartha Boldizsár a 17. században ekképp magyarázta: *„Ez mezőbenn épült, erős kerítés nélkül való, tsak engedelmességhez ragaszkodó Debreczen nevű városhoz, édes lakó hazámhoz és helyemhez, sokszor Isten még az idegenekből is jóakarókat szelidített. Ezt sokszor sok Keresztyén Királyoknak kebelében oltalmazta; a miképen sok szép erős régi es mostani Privilégiomi, Donatiók, Protectionálisok, ezeknek sokszori confirmálási*

³ i.m. 209.

⁴ i.m. 208.

⁵ Bársony István: *A város kereskedelme 1693-ig.* In: Szendrey István szerk.: *Debrecen története I. 1693-ig.* Debrecen Megyei Városi Tanács VB. Művelődési Osztálya, Debrecen, 1984., 362–365.

[megerősítései] *(kik mint eddig Isten gondviselése által megmaradtanak és vagynak) erről bizonyságok.*"⁶

A 15–16. századi fejlett, ipara és kereskedelme révén egyre növekvő „szabadalmas mezőváros”, tárt kapukkal várva minden betelepülni, s adni-venni kívánó piacozó, vásározó „áros” népséget, érthetően kívánatos cél lehetett a mozgó, szolgáltató-kereskedő cigány népnek. A városban való korai megjelenésüket a távolság nem akadályozta, hisz az elsőként a történelmi Magyarország területére bevándorló cigányok – Moldva, Havasalföld felől érkezve – a Debrecenből nem oly nagy távolságra levő Erdélyben (Kolozs, Doboka, Hunyad vármegyékben) telepedtek le. Mai ismereteink szerint az első, bizonyítottan a mai cigányok őseinek megjelenéséről hírt adó dokumentum⁷ egy 1455. januárban készült oklevél, melyben Hunyadi János besztercei ispán (kinek ekkor tulajdona Debrecen) engedélyezi, hogy négy cigány – név szerint *Karachon, Mihály, Péter és Miklós* – a Barcsay (Barchali) testvérek birtokain, mint jobbágyok letelepedjenek.⁸ A korabeli okmányból kiderül, nemcsak a *Barchali birtokon* való letelepedésüket hagyta jóvá, de – ellentétben a környező országok cigányüldöző gyakorlatával (Európa többi országában ekkor már ellenük irányuló rendeleteket adtak ki) – még védelmükről is rendelkezett, sőt, szabad vándorlásukat és letelepedésüket is biztosította. „*Mi, Hunyadi János besztercei ispán emlékezetül ajánljuk a jelen oklevelünk által, hogy mi nemes Barchali Péter és Tamás szolgálatainak a tekintetéből a királyi felség személyében megengedtük és engedélyeztük azt, hogy ők négy cigányt, tudniillik Karachon-t, Mihályt, Pétert és Miklóst, bárhol a birtokaikon, ahol akarják, jobbágyok gyanánt tarthassanak és tudjanak tartani. Erre tekintettel nektek, a bármilyen állású valamennyi embernek a jelen oklevél által erősen megparancsoljuk, hogy az előbb említett cigányokat soha, semmikor és semmilyen módon se merészeljetez akadályozni és háborgatni, hanem engedjétez meg, hogy bárhol az előbb említett nemesek birtokain és bárhol másutt, ahol akarnának, megmaradjanak és tartózkodjanak. Másként nem cselekedvén, a jelen oklevelet, miután elolvastátok, adjátok vissza annak, aki bemutatja. Kelt Temesvárott, a Szent Antal hitvalló ünnepe utáni legközelebbi szombaton (június*

⁶ Barta Boldi'sar: *Rövid Chronica, Avagy Oly Beszélgetés, Melly A' Közelebb Elmúlt Száz Esztendők Alatt Debreczenben Esett Emlékezetesebb Dolgokról, Tűz Miatt Való Romlásokról, Sok Rendbéli károkról, változásokról [...] 1664-dik Esztendőben.*, Debreczen, 1666., 7–8. <https://www.scribd.com/document/400054842/Bartha-Boldizsar-Rovid-Kronika-1664> (Letöltés: 2019. 09.09.)

⁷ A magyarországi cigányok megjelenéséről szóló forrásokkal kapcsolatban részletesen Szabóné Kármán Judit: *A magyarországi cigányság I. (Cigányok és romák)*, Semmelweis Kiadó, Budapest, 2016., 83–88.

⁸ Nagy Pál: *A magyarországi cigányok története a rendi társadalom korában.* Tanítóképző Főiskola, Kaposvár, 1998., 55.

14-én), az *Úr 1455. esztendejében*.⁹ Megtelepedésük sikeres volt, a cigányok és leszármazottaik huzamos ideig ott éltek, amit bizonyít egy ötven év múlva készült oklevél, melyben II. Ulászló a Barcsay utódoknak megerősíti a cigány jobbagyaik feletti jogaikat.

A kérdésre, hogy miért fogadták, s igyekeztek az uralkodók, fejedelmek, földbirtokosok letelepíteni e furcsa, idegen, vándorló népet, arra a válasza a mesterségeikben, általuk nyújtott szolgáltatásokban, a korabeli sajátos feudális berendezkedésben kell keresnünk. Jelenlétükről, tevékenységükről, a társadalomban betöltött szerepükről a 15. század második felétől kezdődően bőséges forrásanyag áll rendelkezésünkre, elsőként Erdély településeiből, hol sokan közülük fémművesként, kovácsmesterként, lócsiszárként dolgoztak, de hóhérok, gyepmesterek, küldöncök is voltak közöttük. Szebenben – korabeli feljegyzések szerint – cigány gyermekek városi munkákat is végeztek (megbontott kamrák zsindeleiből a szegek kihúzását bízták rájuk). 1476-ban cigányok Nagyszebenben végeztek erődítési munkákat, a Vöröstoronyi-szorosban dolgoztak, s ez idő alatt Hunyadi Mátyás pártfogása alatt álltak,¹⁰ hogy a vajdák ne tudják adóztatással terhelni őket. Mint az a kiváltságlevélben olvasható: „*Mivel a dolog úgy van, hogy a szebeni székben lakozó cigányok, vagyis egyiptomiak – akik tudniillik Szeben városunk védelmének az érdekében bizonyos munkák végzésére vannak kötelezve – régtől fogva és mindig, mint tudjuk, a szabadság előjogának örvendenek, hogy senki a mondott részek vajdái vagy alvajdái¹¹ közül, de az ő familiárisaik közül sem háborgathatta és zaklathatta semmilyen módon ama cigányokat és semmilyen fizetéseket vagy adókat sem csikarhattak ki tőlük: ennél fogva mi azon cigányokat ilyesfajta régi szabadságaikban és előjogaikban sértetlenül megőrizni kívánván [...] elrendeljük és megparancsoljuk [...] legyetek kötelesek megengedni és megengedtetni, hogy békességesen és háborítatlanul megmaradjanak szabadságaikban és szokásaikban.*”¹² 1500-ban Temesváron ágyút öntöttek a várban, 1514-ben részt vettek Dózsa György kivégzésénél, a vaskorona készítésében,¹³ a kolozsvári számadáskönyvek pedig 1550-től jegyzik a fá-

⁹ Tóth Péter: *A magyarországi cigányság története a feudalizmus korában*. Bölcsész Konzorcium, Miskolc, 2006., 30.

¹⁰ Nagy Pál: „*Fáraó népe*” *A magyarországi cigányok korai története (14–17. század)*, PTE BTK, Pécs, 2004., 20.

¹¹ A forrás az Erdélyt kormányzó főméltóságokra utal (és nem a cigányvajdákra).

¹² Tóth Péter i.m. 30.

¹³ Szerémi György (1490–1548) emlékiratait *Epistola de perditione Regni Hungarorum* (Emlékirat Magyarország romlásáról) címen 1545 és 1547 között vetette papírra. Új kiadása: Bori Imre: *Szerémi György emlékirataiból*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1996. http://adattar.vmmi.org/fejezetek/765/01_szeremi_gyorgy_emlekirataibol.pdf (Letöltés:2019.09.05.) 34.

*raóknak*¹⁴ a kutyapécérségért kifizetett összegeket; „*a cigányok ebet öltek, fizetem nekik 59 ebtől 1 forintot; másnap mingyárt ebet öltek a cigányok, 34 ebet [...] 60 dénár.*”¹⁵ 1585-ben Kolozsvárott a Házsongárdi temető léckerítését készítették, s a szegkovácsoláson túl javító, reparáló tevékenységük is jelentős volt, a betakarításoknál, aratásnál, mezei munkáknál nélkülözhetetlenek voltak: „*a cigányok voltak odaki az rétre [...] ötöd napig kaszájokat és kalapácsokat az kinek eltörött csinálták meg.*” A kovácsoknak ötnapi munkájukért 85 dénárt fizettek (1597. évi feljegyzés). A 15. század végén már Erdélyen kívül is, az ország szinte egész területén megjelentek, számos feljegyzés fennmaradt cigány fegyverkovácsokról, ágyúöntőkről, zenészekről, lókupecekről. A krónikák szerint 1489-ben Mátyás király feleségét, Beatrix királynét Csepel szigeten *cigány zenészek* mulattatták lantszerű hangszereiken.¹⁶ 1496-ban II. Ulászló menlevelet állított ki *Bolgár Tamás vajdának és a vele utazó huszonöt sátor cigánynak*, akiket Zsigmond pécsi püspök kérésére – puszkagolyók és egyéb hadi szerszámok gyártása végett – útra bocsátott.¹⁷ Az Erdély-szerte, majd az ország számos részén foglalkoztatott cigányokról szóló feljegyzések alapján biztosan állíthatjuk, hogy cigányok a 15. században Debreczenben is megjelenhettek, piacszerzés, munkaszerzés céljából megfordulhattak a városban. Ismert, hogy a török csapatokkal is nagy számban érkeztek cigányok a történelmi Magyarország területére,¹⁸ s bár Debreczen elkerülte a török megszállást, nincs kizárva, hogy a törökök által *kiptiknek* (koptoknak) nevezett cigányok¹⁹ a várost felkeresték.

¹⁴ A cigányok egyik korabeli megnevezése. Másutt *egyiptomiakként* is szerepelnek. Mindkét elnevezés abból fakad, hogy valós eredetüket nem ismerve, Egyiptomból elvándoroltaknak tartották őket.

¹⁵ Kiss András: *Források és adatok a kolozsvári cigányok 16–19. századi történetéhez.* In: Kántor Lajos – Kovács Kiss Gyöngy szerk.: *Kulcsok Kolozsvárhoz. A föl nem adható város.* Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, Mozaik Kiadó, Szeged, 2000., 93–101.

¹⁶ Sárosi Bálint: *Kié a cigányzene?* A szerzőnek, Liszt Ferenc születésének 200. évfordulója alkalmából az MTA Felolvasótermében 2011. május 5-én elhangzott előadása.

http://old.mta.hu/data/cikk/12/74/74/cikk_127474/Sarosi_Balint_kIE_A_CIGANY_ZENE_%28%29.pdf (Letöltés: 2019.09.05.)

¹⁷ Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István: *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986., 76.

¹⁸ Az Oszmán Birodalom hadseregében önálló félkatonai szervezetet (*dzseámeteket*) is alkottak. E cigányok főképp, mint kovácsok, fegyverművesek, seborvosok, zenészek érkeztek a csapatokkal, de arra is van adatunk, hogy a 16. század második felében a török helyőrségek megerősítésére telepítettek be cigányokat.

¹⁹ A török vilajetekben (tartományokban), a hadseregben, közigazgatásban nagy szükség volt a cigányok munkájára, fémművesek, tűzmesterek, golyóöntők, szegkovácsok, kardkovácsok, puszkakészítők, fegyvercsiszárok voltak, emellett kereskedtek, zenei

Mai ismereteink szerint a legkorábbi, cigányokat említő, Debrecenhez köthető dokumentum az 1567. évi debreceni zsinat egyik cikke. A Méliusz Juhász Péter által vezetett – a II. Helvét Hitvallást elfogadó, a református egyház első törvényeit megszabó, az istentiszteleti liturgia szabályait megfogalmazó –, 1567. február 24–26. között Debrecenben megtartott zsinat egyértelműen meghatározza az egyház cigányokhoz való viszonyát, ez alapján pedig valószínű, hogy a debreceni, s a környékbeli lelkészeknek voltak tapasztalataik a cigányságot illetően. Ezt alátámasztja egy 1552. évi Bihar vármegyei adóösszeírás is, melynek elemzői szerint a városhoz közeli településeken (Hajdúszováton, Tépén) élő, pauper (nyomorgó) jobbágyok között cigányok is voltak.²⁰

A zsinat XLV. – *Minden kor és nemzetbeli embereket, kik az egyháznak felajánltnak, be kell venni* – cikke így ír: „*Hogy minden korbéli embereket, kisdedeket, nagyobbakat, kik még nincsenek megkeresztelve, minden teremtményeket, azaz minden embereket, minden korból tanítani és megkeresztelni kell, az írás parancsolja. Mát.18. Azért mi is az egyháznak ajánlkozó, a tudományt és vallást bevevőket, a kik nem ebek és nem malacok, tanítani és megkeresztelni tartozunk. Márk 16. A cigányokat és hasonló hitehagyókat, kik az igaz vallás alapja nélkül szűkölködnek, nem kell bocsátani a keresztségre és az urvacsorához. A kik pedig megvetik az isten igéjét és a keresztyén vallás alapját, s az isten beszédét hallani sem akarják, azoknak a keresztség és urvacsora sákramentomát sem szolgáltatjuk ki, minők sok cigányok és hasonló hittagadók. 'Ne adjátok azt a mi szent az ebeknek.'* Ezeknek összeesketésétől is eltiltjuk a lelkészeket.”²¹

A legelső forrás, ami már egyértelműen a helyi cigányokat érinti, egy, a város magisztrátusa által 1667-ben kiadott – kupeckedésüket szabályozó – statútum: „*Az cigányok vásárok felől végeztetett, hogy hétfőn napestig, kedden tizenkét óráig ne legyen szabad az cigányoknak lovakat árulni, lovuknak elvétele poénája [büntetése] alatt; sem venni és másoknak elejekben kimenni.*”²² A kupecsek mellett a városban „hagyományos” mesterségeiket űző kovácsok, házalók, vályogvetők, teknővájók, szőnyeg-és edénykereskedők, sintérek, hóhérok, pecérek is – hasonlóan a többi városokhoz – letelepedhettek. A cigánykovácsok 17. századi jelenlétéről a városi magisztrátus jegyzőkönyvei tanúskodnak, 1670-től ugyanis rendeletekben szabályozták, hogy miféle munkákat végezhetnek: „*Az*

szolgáltatást nyújtottak, de hóhérok és kínváltók is voltak, csakúgy, mint az ország más területein.

²⁰ Gyergyói Sándor: *Kirekesztéstől a beilleszkedésig. I. kötet*, Mozaik Kiadói Iroda, Budapest, 1990., 55.

²¹ Kiss Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Magyarországi Protestáns Egylet, Budapest, 1881., 584.

²² Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen szerk.: *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye*. III. kötet. A tiszántúli törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye – Magyarországi Jogtörténeti Emlékek 3., Budapest, 1892., 670., 692.

*czigányok műve vasvilla, békó, vátó, rostély. kolomp, doromb, fűrő, fogó, nyárs, iszkába, lécszeg, kapa, ásó, zszindelyszeg, zabola. Szántó vasat is czéh mester hírével megcsinálhatják.*²³ A rendeletekből kitűnik, hogy bár szabályozta a város a működésüket (a kovács-céhek piacának védelmében), de igényt is tartott a munkájukra. Kovács iszkába (lapos fejű szög), cigányfűrő (speciális ácsszerszám), kolompok, csengők, rézfokosok, patkók, patkószeg, s különféle eszközök kerültek ki a kezeik alól, edények, rézüstök foltozásával, szekér- és ekevasalással is foglalkoztak, ellátták a helyieket áruikkal, de árultak a piacokon, vásárokon is. Egyes források szerint Debreczenben a cigánykovácsok és a kolompárok egy Dobó nevű mester vezetésével önálló „kovácsló” céhet is alapítottak.²⁴

A 17. században a városban már nemcsak szegény, hanem némi vagyonnal bíró cigányok is laktak, erre egy 1681. évi magisztrátusi határozatból is következtetünk: „*Boldogfalvában az czigány fundussát,*²⁵ *itt lakós, árát letévén, elveheti.*”²⁶

A debreceni cigányoknak a török hódoltság idején egészen sajátos helyzete volt. A korabeli iratokból kiderül, hogy a váradi pasa egy török „vajdát” helyezett föléljük. E „cigányok urának” nevezett előljáró időről-időre megjelent a városban, külön sarcot szedett tőlük, s különböző szolgáltatásokat követelt. A Debreceni Diárium²⁷ bejegyzései között olvashatjuk időnkénti felbukkanását, követeléseit, a városatyák felháborodását, amit jelenléte váltott ki, s a jogorvoslás érdekében tett lépéseiket is. 1681. április 17-én a krónikás a város cigány hóhérával történeteket jegyezte fel: „*A cigányok ura is az Basa emberével itt benn lévén, Czigány András (uj hóhér) feleségét megkapván, fogságban teszi, kinek is kiszérésében sokat fáradoznak az uraimék; kér a cigányok ura rajt fl. 300 id est háromszáz forintokat; végre sok érette tött fáradozások után ez esztendőbeli dolga, adaja eligazíttatván, in fl. 13. elbocsátják, igérvén, hogy ennek utána csak az rendes és személy szerént való adót fizesse.*”²⁸ 1683. február 18-án újabb feljegyzés került a naplóba: „*Érkezik városunkba a cigányok török ura 25 magával.*” Úgy tűnik, ekkor hosszabb tartózkodásra rendezkedett be – ami súlyos

23 i.m. 681.

24 Habsburg József főherceg: *Czigány nyelvtan, Románo csibakero sziklaribe*, MTA, Budapest, 1888.

25 Fundus = házhely, telek

26 Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen szerk.: i.m. 3., 687.

27 Debrecen szabad királyi város közlevéltárában 23. sz. alatt a magisztrátusi jegyzőkönyvek között talált napló a város 1680–1685 közötti eseményeit tartalmazza. Feldolgozását Csűrös Ferenc végezte el, s jelentette meg a Magyar Történelmi Társaságban 1910-ben.

28 Dr. Csűrös Ferenc: *A Debreceni Diárium – Második Közlemény*. Magyar Történelmi Társaság, Budapest, 1910., 233.

terheket (ajándékokat, teljes ellátás biztosítását neki és kíséretének, abrakot lovaknak...) rótt a városra –, mert egy február 20-i bejegyzés szerint a magisztrátus küldöttséget menesztett Váradra, hogy panaszt tegyenek a pasánál: „*Szűcs György és Nagyházi János uramék expediáltatnak Váradra az benn lévő cigányok urának itt való quartélyozását megpanaszolni.*” A napló szerint a törökök február 22-én elhagyták a várost: „*A benn lévő törökök elmennek.*” A pasától visszaérkező küldöttek már nem is találják őket: „*Aznap érkeznek Szűcs György uramék haza, referálván, hogy a Pasa haragutt a törököknek bejövetelekért, levelet is adott, hogy mindjárt kimenjenek, de benn nem érte őket.*” (1683. február 22.) Alig két hónap múlva azonban már a pasa követeléseivel jönnek a törökök: „*Érkezik városunkban a Várad Pasa csauza circiter 30 magával, hozván a cigányokra parancsolatot, melyben a Pasa tőlök tábort pénzt 400 forintot és 1000 lóra való patkót szegestül (kíván).*” (1683. ápr. 16.) E források különösen értékesek témánk szempontjából, hisz hiteles képet adnak a korabeli cigányságról, helyükről, szerepükről a városban, s nem utolsósorban a magisztrátus hozzájuk való viszonyáról. Megtudhatjuk, hogy – sok más városhoz hasonlóan – Debrecenben is cigányok láttak el hóhércmesterséget, hogy megbecsült kovácsmunkát végeztek, hisz a török pasa is igényt tartott munkáikra, hogy adót fizettek a város mellett a töröknek is, hogy a város vezetése egyöntetűen kiállt a cigányok mellett, hisz a hóhér feleségének „kiszerezése” mellett sokat fáradoztak, a cigányok ura visszaélései miatt pedig még a pasához is elmentek panaszra. A törököknek fizetendő adó összegéből pedig arra is következtethetünk, hogy nem kevés cigány lakhatott ekkor már a városban. Egy 1672-ben készült dokumentum pedig arra utal, hogy a Várad és a Piac utcán laktak a helyi cigányok vezetői, a Sigó, Péter és Jani nevű vajdák.²⁹

A 17. század végén a városi magisztrátus jegyzőkönyvében már csak egy 1689. évi rendelet olvasható a cigányokra vonatkozóan: „*Az cigányoknak törvénytételre való autoritásuk és lóval való kereskedések a modo in posterum penitus tollátatik, hogy a város határán, sem belül, sem kívül lovakat vehessenek és azt árulhassák, meg nem engedtetik, az nálók található lovak elvétele alatt. Ha az városon akarnak lakni, a kóh mellett dolgozzanak. Az aránt reájok való vigyázás és ezen végezésnek executiója committátatik az vásár inspectoriának.*”³⁰ A statútum egyrészt megtiltja a cigányoknak a lóval való kereskedést, másrészt biztosítja számukra a városban való letelepedést, a munkavégzést. Minden bizonnyal ez egy, az újonnan – a 17. század végén a történelmi Magyarország területére nagy létszámban – érkező cigány csoportokra vonatkozó jogszabály.

A városban ekkorra a másfél – egy évszázada megjelent első cigányok ősei már letelepedtek, beilleszkedtek. Egy 18. század eleji összeírás, s az anyakönyvi

²⁹ Gyergyói Sándor: i.m. 55.

³⁰ Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen szerk.: i.m. 692.

adatok szerint 1703-ban közel hat-hét cigány család leszármazottai éltek Debrecenben, kiknek a neve, lakhelye, foglalkozásuk és az általuk fizetett adó összege is fennmaradt. *Hattya vajda a Mester utcában 3.06 Ft, István vajda a Péterfia utcában 3,06 Ft, Mihály vajda a Varga utcában 1 Ft, Péter vajda a Mester utcában 8,16 Ft, Tóthné cigányasszony a Várad utcában 1 ft adót fizetett.*³¹ Foglalkozásuk szerint volt közöttük gulyás, csordás, kocsis, háztetőköltő.

Egyéb adatok nem maradtak fenn a korabeli, városban élő cigányokról, ám néhány más forrásból lényeges információkhoz juthatunk. Egy fontos, oktatástörténeti szempontból kiemelkedő munkában – a *Magyar Oskola* című könyvben – például írni-olvasni tanuló, tudó cigányokról olvashatunk: „*Némelly Czigányok is vannak, kik e' tanulásnak édesdedvén szépen olvasnak, némellyek írnak is.*”³² A szerző, Szőnyi Nagy István népevelő református lelkésztől feljegyezték, hogy nagy buzgósággal írt, prédikált, és oktatott főleg idősebbeket, könyvének teljes címe is ezt sugallja: *Magyar Oskola, mellynek mesterségével az okos és serény Tanító, kiváltképen az idősbeket, írás olvasásra XII órák alatt megtaníthatja.* E dokumentum szerint oskolájában cigányok is tanultak! S mivel életéről tudjuk, hogy 1671-ben Tornáról kellett családjával menekülnie, majd ezt követően Debrecenben több alkalommal is töltött be lelkészi hivatalt, nem zárható ki, hogy cigányok oktatását a városban is végezte, s itt szerzett tapasztalatait felhasználta évtizedekkel később kiadott könyvében. Egy másik szerző – *Augustini ab Hortis Sámuel* szepesszombati evangélikus lelkész – írásából azt is megtudjuk, hogy a 17. század végi – 18. század eleji Debrecenben már nemcsak szegény, de jómódú, tehetős, a társadalomba teljesen beilleszkedett, megbecsült cigányok is éltek:

*”Megesett azonban törvényesen, szabályosan és tisztas rendben is ilyesmi, különösen Bihar megyében, Debrecen környékén, ahol a cigányok igen erkölcsösek és olykor igen jómódúak is, hogy magyar nemzetiségű menyecskék szüleik beleegyezésével mentek cigányemberhez feleségül.”*³³

A 16–17. századi dokumentumokból azt látjuk, hogy a város nem foglalkozott megkülönböztetett figyelemmel a beérkező, betelepülő cigányokkal. Többi lakosához hasonló módon helyet adott nekik, szabályozta működésüket, de nem avatkozott be közösségük életébe, feszültségek nem terhelték a város és cigányai

³¹ Gyergyói Sándor: i.m. 55.

³² Szőnyi Nagy István: *Magyar Oskola, mellynek mesterségével az okos és serény Tanító, kiváltképen az idősbeket, írás olvasásra XII órák alatt megtaníthatja.* Kolozsvár, 1695.

³³ *Augustini ab Hortis Sámuel: A magyarországi cigányok mai állapotáról, különös szokásairól és életmódjáról, valamint egyéb tulajdonságairól és körülményeiről.* Anzeigen, Bécs, 1775–1776. Összegyűjtötte, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Deáky Zita és Nagy Pál, ford. Magyar László András. Györffy István Néprajzi Egyesület Budapest-Gödöllő 2009. 175.

viszonyát. Különös figyelmet érdemel, hogy a cigányokat nem különítették el – más települések gyakorlatától eltérően –, hanem gazdagok és szegények, cívisek, cigányok közösen alkották egy-egy utca közösségét.

A következő évszázadokban³⁴ tovább gazdagodott Debrecen és cigányainak közös története, tudunk cigányul értő és beszélő debreceni szenátorról,³⁵ céhekbe tanoncként befogadott cigány gyermekekről, a 19. században a Kollégium falai közül kikerült tudós cigány diákról, ismert, hogy Kossuth kedvenc muzsikusát, a város szülöttét, a híres cigányprímás Boka Károlyt miképp emelte az előljáróság a város polgárai közé, tudjuk, hogy a 19. században a helyi cigányok külön reál-tanoda felállítását kérték gyermekeik sikeres előmenetele érdekében, hogy az Aranybika freskóin a híres debreceni muzsikus dinasztia, a Magyariak zenészeit örökítették meg, s sokak előtt ismert a nagy port felvert debreceni incidens, a „felségsértés hegedűszóval” esete.

Debrecen, s benne élő cigányainak 16–17. századi története arra példa, miképpen fogadhatja be egy város az idegeneket – lehetőségek biztosításával, megkülönböztetés nélkül, az együttélés szabályainak felállításával, az előljárók példamutató magatartása által –, s hogyan lehet mindezek következtében békeségben együtt élni.

³⁴ A tárgyaló évszázadok után a 19. század második felétől azonban már komoly gondot okoztak a városba nagy számban – Moldva és Havasalföld rabszolgáiból felszabadult – érkező új „másféle”, másképp viselkedő cigány kompániák. *„A romániai rabszolga-felszabadítás után meglepik Debrecen várost a cigányok és oláhok. A fő Bíró Úr propanálja, hogy a Szilágyságból és Erdély országból ide koldulni ki jött számos oláhok; már annyira megtelepedtek, hogy a Privátusok Házai és javai már miattok bátorságba sincsenek...”* Debrecen, 1876. szept.9.

³⁵ 1747-ben a köztisztviselői állás Szentgyörgyi Péter szenátor a tárgyalásokon fordította a cigányok vallomásait. HBML. IV. A. 1018. e. 6. k. 280. (1747. ápr. 29.)

Állapotkép az evészavarokról 40 éve írták le a *bulimia nervosát*

Szabó Pál

orvos, pszichiáter, neurológus, pszichológus, ny. egyetemi docens
Debreceni Egyetem

A táplálkozásnak egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak az egészség megőrzésében, a betegségek kialakulásában és megelőzésében. Ezt jelzi, hogy a Debreceni Egyetemen 2009-ben táplálkozástudomány mesterszakon indítottak képzést, és 2017-ben létre jött a Táplálkozás- és Élelmiszertudományi Doktori Iskola. A táplálkozás iránt a szakmai fórumok mellett a közösségi és bulvár médiában is nagy érdeklődés mutatkozik.

A táplálék biztosítja a szervezet számára szükséges anyagokat és a működéshez szükséges energiát. A mennyiségi és minőségi szempontból kielégítő táplálkozást bonyolult szabályozó rendszerek teszik lehetővé. A táplálékfelvételre azonban az élettani tényezők sokasága mellett számos egyéb – pszichológiai és szociokulturális – tényező hat (Túry és Szabó, 2000; Túry, 2015; Wansink, 2014). Ha a táplálkozás révén a szervezetbe jutott anyagok mennyisége vagy minősége nem megfelelő, annak számos következménye lehet, különböző betegségek, vagy akár halál is.

A táplálékfelvételt befolyásoló biológiai tényezők

Kézenfekvőnek tűnik, hogy az *éhség* az evés legalapvetőbb oka. Azonban többnyire mégsem emiatt eszünk. Kísérleti úton vizsgálták, hogyan befolyásolja a *gyomortelődés* mértéke a táplálékfelvételt (felfújható ballonok a gyomorban, gyomortartalom leszívása, előterhelés standard ételekkel).

Insulin-injekcióval előidézett alacsony *vércukorszint* a táplálékfelvétel fokozásával jár, a szőlőcukor-infúzió hatása ezzel ellentétes. Ezen alapul a táplálékfelvétel szabályozásának *glükosztatis* (cukoralapú) elmélete. A *testhőmérséklet* is hat a táplálékfelvételre.

A gyomortelődés, a vércukorszint és hőmérséklet hatása *rövidtávon* valósul meg. A táplálékfelvétel *hosszútávú* szabályozásának elmélete szerint a szervezet energiatartalékainak a mennyiségétől függ a táplálékfelvétel. Ezt *liposztatis* (zsíralapú) szabályozásnak nevezzük. Míg a szénhidráttraktárok korlátozottak, a zsírszövet hatalmas tartalékot tárol. 1993-ban azonosították azt a zsírszövet termelte peptidet, a leptint, amely az agynak jelzi a szervezet zsírtartalmát. A *leptin*

(görögül: leptos = sovány) csökkenti a táplálékfelvételt és fokozza az energialeadást. 1999 óta ismert a *ghrelin*, az üres gyomorban termelődő peptidhormon, amely a hipotalamuszban hatva fokozza a táplálékfelvételt (Túry és Szabó, 2000; Túry és mtsai, 2012).

A táplálkozásélettan történetéhez hozzátartozik a „jóllakottsági központ” és az „éhségközpont” elmélete. A hipotalamusz ventromediális és laterális magva egymással ellentétes módon befolyásolja a táplálékfelvételt és a testsúlyt.

Az 1970-es években született *stabilizációs pont (set point) hipotézis* szerint a szervezet regulációs rendszerei egy adott testsúly megszerzésére, megőrzésére vagy visszanyerésére törekednek. Emiatt futnak zátonyra a fogyókúrák.

Az elhízás és az evészavarok kialakulásáért *genetikai tényezők* is felelősek. Ezt igazolják az ikrek, vérrokonok, örökbefogadottak vizsgálata, az öröklődő elhízás-szindrómák és az evészavarok állatmodelljei (Túry és Szabó, 2000; Túry és mtsai, 2012).

Az éhséget, táplálékfelvételt és testsúlyt *hormonok* és *neurotranszmitterek* sokasága befolyásolja. A pajzsmirigy kóros működése fogyáshoz vagy elhízáshoz vezet. A mellékvesekéreg kortizol hormonjának magas szintje jellegzetes elhízáshoz vezet (Cushing-szindróma). A nemi hormonok is hatnak a test súlyára és összetételre. *Orexigén* hatásúak (a táplálékfelvételt fokozó) a hasnyálmirigy polipeptidjei, a neuropeptid Y (NPY) és a peptid YY (PYY), míg a kolecisztokinin *anorexigén* hatású (a táplálékfelvételt gátló). A táplálékfelvételt és a testsúlyt a neurotranszmitterek közül a négy monoaminerg rendszer befolyásolja a legkifejezettebben (Túry és Szabó, 2000; Túry és mtsai, 2012).

A zsírszövet nemcsak energiaraktár, hanem endokrin és immunszervnek is tekinthető. A zsírszövet által termelt anyagoknak, az adipokineknek (latin: adipositas = kövérség; adipocytá = zsírsejt) sokféle hormonális, metabolikus és immunológiai hatása van.

A táplálékfelvételnek kronobiológiai vonatkozásai vannak, így az elhízás a bioritmusainkkal is összefügg.

A táplálékfelvételre és testsúlyra az *élvezeti szerek* és *gyógyszerek* is hatnak. A dohányzás és a koffein étvágycsökkentő. Az alkohol nagy kalóriatartalma mellett csökkenti a viselkedés kontrollját az evéssel kapcsolatban. A gyógyszerek közül elsősorban a központi idegrendszerre ható gyógyszereknek (hangulatjavítók, antipszichotikumok) van testsúlynövelő mellékhatása. Emiatt ezek szedését gyakran abbahagyják a betegek.

A táplálékfelvételt befolyásoló pszichológiai tényezők

Fontos szerepet játszanak a táplálkozásban a környezeti, pszichológiai és szociokulturális tényezők. Pl. csak az esetek egyötödében eszünk azért, mert éhesek vagyunk. Ehelyett sokan az órájuk szerint esznek.

Csak kevéssé érzékeljük a testünkől származó, táplálékhiányra utaló jelzéseket. Inkább *külső kulcsingerek* (az ún. incentivek) hatnak ránk: az étel íze, illata, látványa (pl. reklám) vagy az evésről szóló ínycsiklandó történetek, az észlelt idő (Szabó, 2007).

Az *érzelmek* is hatnak a táplálékfelvételre. Szinte mindegyik érzelem vezethet evéshez, túlevéshez (*emocionális evés*). Vannak, akik a félelem, szorongás, unalom, csalódottság, szorongás vagy lehangoltság érzését csillapítják étellel, vagy a haragjukat töltik ki az ételen. Valóban csökken a fáradság érzése evés hatására, ahogyan a feszültség, ingerlékenység, szomorúság is, a boldogság érzése pedig fokozódhat. Ugyanakkor a karcsúságideál elterjedtsége miatt az evéshez lelkiismeret-furdalás, szégyen, bűntudat társulhat.

Stressz hatására az emberek nagy részénél csökken a táplálékfelvétel, másoknál azonban fokozódik. Egyetemistáink többsége evési viselkedése megváltozásáról számolt be a vizsgaidőszakban. Kísérleti helyzetben bármilyen eredetű izgalomfokozódás növeli a táplálékfelvételt. Ez magyarázza a televízió elhízásban játszott szerepét (Szabó, 2007).

A *társas hatások* (társas facilitáció, társas gátlás, társas összehasonlítás) jelentősen befolyásolják az evést. Emellett a társ modellként, megerősítőként vagy stresszorként is működhet.

A *testkép* jelentősége megnőtt az elmúlt néhány évtizedben. Testképen az egyén saját testével kapcsolatos pszichológiai élményeit és attitűdjeit értjük, valamint azt a módot, ahogyan ezek az élmények szerveződnek. A testkép jelentős mértékben meghatározza az önértékelést és az énképet, amely hat viselkedésünkre, közérzetünkre. A testkép zavara kiemelt szerepet játszik az evészavarok kialakulásában (Túry és Szabó, 2000; Szabó, 2007).

Az olyan elemi érzékszervi ingerek mellett, mint az étel látványa, illata, íze, sok egyéb tényező is befolyásolja, hogy miből mennyit eszünk. Az adag nagysága mellett a teríték is számít, ahogyan az étel, ital színe, elnevezése, márkája, láthatósága, ismerősége, elérhetősége is (Wansink, 2014). Mindezekkel él a reklám, élelmiszermarketing, de ezen ismeretek az elhízás elleni küzdelemben is alkalmazhatók.

Az evészavarok

Az evészavarok pszichiátriai betegségek. Olyan tünetcsoportok, amelyek középpontjában a táplálékfelvétel és a testsúly rendellenessége, illetve az ezekkel kapcsolatos viselkedéses és pszichológiai tünetek állnak. Az evészavarok jelentőségét nagy és növekvő gyakoriságuk, a hozzájuk társuló sokféle orvosi szövődmény és pszichiátriai betegség, valamint a krónikussá válás veszélye adja (Túry és Pászthy, 2008; Túry és Szabó, 2000). Az evészavarok a legnagyobb mortalitással járó pszichiátriai betegségek: az anorexia nervosa halálozása a betegség kezdetétől számítva 10 éven belül 8%, 20 éven belül 20%. Az evészavarral

küszködő személyek egészségi állapota és életminősége meglehetősen rossz, és a sokféle testi szövődmény és pszichiátriai komorbiditás miatt a kezelés meglehetősen költséges.

Az evészavarok rövid története

Az evészavarok közül a legkorábban leírtakat és legismertebbeket, az anorexia nervosát (AN) és a bulimia nervosát (BN) „klasszikus” evészavaroknak tekintjük.

Az AN-t az angol Gull és a francia Lasègue egymástól függetlenül írta le 1873-ban. A betegség tüneteit Richard Morton már 1689-ben pontosan leírta „ideges (f)elemésztődés” (nervous consumption) néven, erről azonban megfigyeltek. A BN-t Russell ismertette 1979-ben, mint az AN ominózus változatát (Russell, 1979). Az elmúlt 20–30 évben több újabb evészavart is leírtak, mint pl. 1992-ben a falászavart (binge eating disorder), 1993-ban az izomdiszmorfiát, 1997-ben az orthorexia nervosát, 2000-ben a testzsírfóbiát (testépítő típusú evészavar), 2005-ben a purgáló zavart (purging disorder) (Túry és Pászthy, 2008; Túry, 2015). Ezek mellett egyéb evészavarokat is számon tartanak, mint pl. a pregorexiát, fatorexiát, drunkorexiát, exorexiát, brideorexiát, amelyekről inkább a laikus és bulvársajtóban lehet olvasni, míg tudományos szakirodalma alig van ezeknek az újkeletű evészavaroknak.

Az evészavarok és az obezitás között etiológiai és tünettani szempontból nagy az átfedés, így újabban az elhízást is evészavarként vagy az evészavarokkal együtt tárgyalják.

Anorexia nervosa

Az AN legfeltűnőbb tünete a nagymértékű soványság, az alacsony testsúly, amit szándékosan ér el a beteg. A súlyhiány 20–40 kilogramm is lehet (pl. 170 cm mellett 30 kg súlyú valaki). Az alacsony testsúlyt a beteg elhízástól való félelme magyarázza. Testképzavara miatt az anorexiás beteg saját testét, alakját irreálisan észleli, még soványként is kövérnek érzi magát. Az alak és testsúly túlzott szerepet játszanak az önértékelésben. A havi vérzés gyakran hónapokra kimarad. Az AN tünetei röviden: súlyhiány, súlyfóbia, testképzavar. Az AN két típusát különböztetik aszerint, hogy a súlyhiány milyen módon valósul meg: a *restriktív* altípusba tartozó betegek csak diétázással, koplalással és/vagy fokozott mozgással csökkentik súlyukat, míg az ún. *falás/tisztulás* (másképpen: purgáló vagy bulimiás) altípusban a testsúlycsökkentés drasztikusabb formáit is (önhánytatás, hashajtók, vízajtók, fogyasztó gyógyszerek szedése, beöntés) alkalmazza a beteg, és/vagy falásrohamai is vannak.

AN-ban a testi működések is károsodnak. A havi vérzés hiánya mellett gyakori a bőr szárazsága és egyéb bőrgyógyászati problémák, a hajhullás, a lassú

pulzus, az alacsony vérnyomás, csonttrikulás, fogászati és emésztési problémák (Túry és Szabó, 2000).

Az anorexiás beteg személyiségére a perfekcionizmus, a teljesítményorientáció, a túlkontrolláltság, a kényszeresség, a dac és a depresszióra való hajlam jellemző. Az érzelmek felismerése és kifejezése károsodott, a szexualitás kerülése is jellemző (Túry és Szabó, 2000; Túry, 2015).

Az AN jellegzetesen serdülőkorú (14–18 éves) lányoknál kezdődik, a betegek 90–95%-a nő. Serdülő lányoknál a prevalencia 0,5–1%, a zavar részleges, ún. szubklinikai formája azonban kb. 5%-os gyakorisággal fordul elő serdülő nőknél.

Az anorexiás betegek nincs betegségtudata. Vészesen lesoványodva is hiperaktív, és intenzíven sportol, hogy csökkentse a súlyát. Jellegzetesen csak akkor kér segítséget, amikor a testi tünetek vagy a kísérő pszichiátriai betegség tünetei erre kényszerítik.

Bulimia nervosa

A BN-t 1979-ben írta le Russell, mint az AN “ominózus” formáját (Russell, 1979; Túry és Szabó, 2000). A BN vezértünete a falásroham, ami nagy mennyiségű (több ezer kilokalória) táplálék elfogyasztását jelenti viszonylag rövid idő (általában két óra) alatt. A falásroham fogalma több félreértésre ad alkalmat. Ez nem egyszerűen nagyevést, lakomát vagy jóízű, kiadós falatozást jelent. A bulimiás személy nem az éhség vagy fokozott étvágy miatt eszik, hanem kontroll nélkül, mintegy kényszeresen fal, általában nagy kalóriatartalmú, könnyen emészthető ételeket, elsősorban szénhidrátokat. A falásrohambot kellemetlen érzések kísérik: büntudat, szégyenérzet, lelkiismeret-furdalás, szorongás, depresszió. Lényeges, hogy a falásroham egyedül, titokban zajlik. A falásrohamnak az vet véget, hogy a beteg hasa megfájdul, rosszullet vagy önhánytatás következik, vagy elalszik az egyén, elfogy az étel, vagy egy másik személy megjelenése miatt ér véget a falás.

Bulimiában is előfordulnak az AN-ra is jellemző, a testsúly csökkentését, a hízás megelőzését célzó módszerek: diétázás, koplalás, fokozott testmozgás, önhánytatás, hashajtók, vízhajtók, fogyasztó gyógyszerek szedése, beöntés. Ezek alkalmazása miatt a bulimiás személyek általában normális testsúllyal rendelkeznek. Az AN és BN pszichológiai jellegzetességeiben is van hasonlóság: mindkét zavarra jellemző a testképzavar, a testtel való elégedetlenség, illetve az alak és/vagy a testsúly jelentőségének az eltúlzása. Személyiségjegyeket tekintve viszont lényeges különbség az, hogy míg az anorexiás személy túlkontrollált, addig a bulimiásnál az impulzuskontroll zavara gyakori, ami gyakorlatilag az élet minden területén megnyilvánulhat, nemcsak az evésben. Ahogyan az anorexiást, a bulimiás személyt is számtalan testi szövődmény fenyegeti. Mind a falásrohamnak, mind a testsúlycsökkentő manipulációknak, mind pedig a gyógy-

szer szedésnek megvannak a kockázatai. Szinte minden szerv károsodhat. Halálos kimenetelű lehet a nyelőcső- vagy gyomorrepedés, a hirtelen szívhalál és a hasnyálmirigy gyulladás (Túry és Szabó, 2000).

Falászavar

A falászavar (binge eating disorder) megegyezik a bulimiával abban, hogy a falásrohamok jelentik a legfontosabb tünetet, ezeket azonban nem követik az AN-nál és BN-nál már említett testsúlycsökkentő manőverek, így a falászavar gyakran elhízással jár együtt (Túry és Szabó, 2000; Túry, 2015).

A falászavar a leggyakoribb és a legdemokratikusabbnak tekinthető evészavar. A klasszikus evészavarokkal szemben egészen más népességi csoportot érint: mindkét nemnél körülbelül azonos gyakorisággal fordul elő, és többnyire a középkorú és idősebb felnőttek érintettek, de gyermek- és serdülőkorúaknál is jelentkezhet. A falászavar gyakorisága az általános népességben 1–3% (a nőknél 4, a férfiaknál 2%).

Purgáló zavar

A purgáló zavar (purging disorder) jellegzetessége, hogy az AN-ban és BN-ban is gyakran jelentkező, a testsúlygyarapodást megakadályozó viselkedések (például önhánytatás, hashajtók, beöntés vagy vízajtók alkalmazása) anélkül jelentkeznek ismételten, hogy nagyobb mennyiségű táplálékot elfogyasztott volna az érintett személy, aki kórosan észleli a testsúlyát vagy alakját. A purgáló epizódok hetente legalább egyszer jelentkeznek egy minimum három hónapig tartó időszak alatt.

Orthorexia nervosa

Az orthorexia nervosát (ON) 1997-ben írta le egy abban érintett orvos, Steve Bratman. A szóösszetétel a görög ortho (helyes, egyenes) és orexis (étvágy) szavakból áll, és magyarul az egészségesétel-függőség nevet kapta. Az AN-val és BN-val szemben ON-ban nem az elfogyasztott táplálék mennyisége kóros, hanem az elfogyasztott táplálék minősége a megszállottság tárgya.

Az ON-val rendelkezők túlzott jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy mit esznek. Szinte fóbiájuk van az általuk tisztátalannak, egészségtelennek, veszélyesnek, sőt, mérgezőnek minősített ételektől, ezeket kerülik, és kényszeresen ragaszkodnak az „egészséges” ételekhez. Igen sok időt és energiát fordítanak arra, hogy a táplálékokkal kapcsolatban információt szerezzenek, megtervezzék étkezéseiket, beszerezzék és elkészítsék maguknak az optimális táplálékot. Emiatt háttérbe szorul a tanulás, munka, sőt a társas kapcsolatok is leépülnek. Paradox módon az orthorexiás egyén hiedelmei teljesen tévesek és károsak lehetnek, így az egyén egészsége komoly veszélybe kerülhet. Testsúlycsökkenés, akár

alultápláltság, az izomtömeg csökkenése, vitamin- és tápanyaghiány, az ebből fakadó hiánybetegségek, emésztési zavar, vérnyomás-csökkenés, gyakori szédülés, rossz közérzet, ingerlékenység jelentkezhethet (Túry és Pászthy, 2008).

Gyermekkori evészavarok

A csecsemő- és gyermekkorban jelentkező, jellegzetes evészavarok (pica, szelektív evés, elkerülő/restriktív táplálék felvételi zavar) is fontosak gyakoriságuk, kockázataik, következményeik miatt (Túry és Pászthy, 2008), azonban ezek ismertetése meghaladja a jelen áttekintés kereteit. Figyelemre méltó, hogy ezen zavarok mellett a korábban megtárgyalt zavarok (AN, BN, falászavar) is egyre korábban – akár már óvodáskorúaknál is – jelentkeznek.

Pszichiátriai komorbiditás evészavarokban

Az evészavarokhoz gyakran társulnak más pszichiátriai betegségek, pl. hangulat-zavarok (depresszió), szorongásos zavarok (pánikbetegség, szociális fóbia, generalizált szorongás), kényszerbetegség, addikciók és személyiségzavarok. Az AN és BN magas halálozásához az átlagosnál gyakoribb öngyilkossági kísérletek is hozzájárulnak (Túry és Szabó, 2000; Túry, 2015).

Etiológia

Az evészavarok összetett jelenségek, kialakulásukban, fennmaradásukban és gyógyulásukban számos biológiai, pszichológiai és szociokulturális tényező játszik szerepet (Szabó, 2015). Megértésükhöz *biopszichoszociális* megközelítés szükséges (Túry, 2015). Elkülönítünk prediszponáló (hajlamosító), precipitáló (kiváltó) és betegségfenntartó tényezőket. Ezek az egyén, a család és a kultúra szintjén hatnak.

Az evészavarokat kultúrafüggő, kultúrához kötött kórképeknek tekintik, mivel különböző kultúrákban, különböző etnikai és társadalmi csoportokban, továbbá nemek szerint igen nagy különbségek vannak a morbiditási adatokban. Néhány évtizede úgy gondolták, hogy a fehérbőrű nyugati nők problémái az evészavarok, ezt foglalták össze a “3 W” betűvel (Western, White, women). Ez a felfogás már nem tartható, hiszen egyre több vizsgálati eredmény jelzi, hogy az evészavarok jelen vannak színesbőrűek, kelet-európaiak és férfiak körében is, és – a korábbi feltevésekkel szemben – egyre gyakrabban fordulnak elő az idősebb korosztályokban, illetve kevésbé iskolázott, gazdasági szempontból hátrányosabb rétegekben (Túry és Szabó, 2000; Túry, 2015).

Fokozott kockázattal rendelkeznek azok, akik foglalkozásuk vagy tevékenységük révén jobban ki vannak téve a karcsúságideál hatásának, vagy akiknek különösen fontos a külső megjelenés vagy a testsúly (manökenek, modellek, táncosok, balett művészek, tornászlányok, esztétikai vagy súlycsoportos sportot űző személyek, szépségiparban dolgozók) (Lukács-Márton és Szabó, 2013). A cukorbetegség és a homoszexuális férfiak között is gyakrabban jelentkeznek evészavarok (Túry és Szabó, 2000; Túry, 2015).

Az evészavarok kialakulásában fontos szerepet játszik az, hogyan vélekedik az egyén a táplálkozással, testsúllyal és külső megjelenéssel kapcsolatban. Minderre nagy hatással van mindaz, ami a családban, az iskolában és a média részéről éri az egyént (Ludányi és Szabó, 2017; Szabó, 2015).

Az evészavarok kutatásának és ellátásának hazai helyzete

Az evészavarok kutatása hazánkban a DOTE Ideg- és Elmeklinikáján kezdődött epidemiológiai vizsgálatokkal. Az 1980-as évek második felében középiskolásokot, majd egyetemistákat vizsgáltunk, később pedig az általános populációban és speciális csoportokban is gyűjtöttünk adatokat (Szabó, 2015; Túry és Szabó, 2000). Az eredményekből számos szakdolgozatot írtak orvostanhallgatók és pszichológus-hallgatók. Országszerte 24 értekezést (2 kandidátúra és 22 PhD) írtak és védtek meg az evészavarok témaköréről (MTA, SE Mentális egészség-tudományok Doktori Iskola, DE Humán Tudományok Doktori Iskola, PTE Pszichológia Doktori Iskola), négyen külföldről (Németország, Románia, Törökország) jöttek ide, hogy eredményeikkel doktori fokozatot szerezzenek. Nemzetközi kooperációban is kutattunk. Doktori hallgatóink több mint 20 díjat nyertek előadásaikkal és poszttereikkal hazai és külföldi kongresszusokon.

2005-ben megalakult a Magyar Pszichiátriai Társaság Evészavar Szekciója. 2006-ban megszerveztük az I. Magyar Evészavar Kongresszust. A kétévente tartott kongresszusnak 2014-ben a Debreceni Egyetem (DE) adott otthont. Az evészavarokról szóló kurzusok népszerűek voltak a DE pszichológia alapszakos és táplálkozástudomány mesterszakos hallgatói körében. Sajnos ezeket a kurzusokat felszámolták az elmúlt 2 évben, továbbá a hasonló témájú doktori kurzus is szünetel pár éve.

A fekvőbetegeket ellátó első evészavar-részleg Miskolcon a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Kórház I. Pszichiátriai Osztályán jött létre Túry Ferenc vezetésével. 15 év után megszűnt. Jelenleg az egész országban csak az Országos Pszichiátriai és Addiktológiai Intézetnek van evészavar-részlege felnőttek számára. A DE Kenézy Gyula Egyetemi Kórház Pszichiátriai Osztályán létesült evészavar-szakrendelés évekkal ezelőtt megszűnt.

Az evészavarok terápiája, a megelőzés lehetőségei

Az evészavarok kezeléséről magyarul is rendelkezésre állnak a legfrissebb irányelvek és ajánlások (Túry, 2015). Mivel ezen zavarok háttérében biológiai, pszichológiai és szociokulturális tényezők sokasága áll, a terápiának is multidimenzionálisnak és multimodálisnak kell lennie. Optimális esetben a kezelés pszichiátert, belgyógyászt, klinikai szakpszichológust, dietetikust, mozgásterapeutát és szociális szakembert tartalmazó terápiás teamben valósul meg. Ilyen munkacsoport hazai viszonyok között csak nagyon kevés helyen áll rendelkezésre, és az evészavaros betegek túlnyomó része ellátatlan marad.

A gyakori szomatikus szövődmények és a pszichiátriai komorbiditás miatt ritkán nélkülözhető a *gyógyszeres kezelés*. Mivel az evészavarok kialakulásában a leglényegesebb a pszichológiai tényezők szerepe, a kezelés központjában is a *pszichoterápia* áll. A számos terápiás modalitás közül a kognitív viselkedésterápiát és a családterápiát emelhetjük ki. Fontosak ezek mellett a csoportterápiák, mozgásterápiák, művészetterápiák, a modern információtechnológiai módszerek, a telemedicina, a pszichoedukáció és az önségítés (Túry, 2015).

Mivel nagy szakadék tátong az ellátásra szoruló betegek és a hazai ellátó kapacitás között, lényeges az *evészavarok megelőzése*. Ennek számos terepe van: az egészségügy rendszere mellett a közoktatási intézmények, a szociális ellátás rendszere és a média. A sikeres evészavar prevenciós programok az önértékelés, az énkép és a testkép fejlesztését, a saját testtel való elégedettség növelését, a karcúságideállal való azonosulás csökkentését és a médiaüzenetek internalizálásának mérséklését, a *médiatudatosság* kialakítását tűzik ki célul (Ludányi és Szabó, 2017; Túry, 2015).

Akadályok, nehézségek az evészavarok kezelésében

Különlegesen nehéz az evészavarok kezelése. A zavarok egyes tünetei okozzák az első nehézséget: pl. az AN-ban vagy az ON-ban hiányzik a betegségtudat és betegségbelátás, így a gyógyulás iránti motiváció is. A társas környezet, a család, a kortárs csoport, az iskola és a média (pl. a reklámok és a közösségi média) inkább elősegíti az evészavarok kialakulását, minthogy védőhálóként a megelőzést segítené.

Mindenkinek van felelőssége, feladata az evészavarok megelőzésében. Így mindenkinek – laikusoknak és szakembereknek – egyaránt szól az alábbi pszichoedukációs célzatú anyag.

Kilenc igazság az evészavarokról

1. Sok evészavaros személy egészségesnek látszik, mégis extrém módon beteg lehet.
2. A családok nem hibáztatandók, s a betegek és a segítők legjobb szövetségesei lehetnek a kezelésben.

3. Az evészavar diagnózisa egészségi krízist jelent, amely akadályozza a szokásos személyes és családi működést.
4. Az evészavarok nem önként választott zavarok, hanem biológiailag megalapozott súlyos betegségek.
5. Az evészavarok minden nemű, korú, etnikumú, testalkatú és testsúlyú, szexuális orientációjú, valamint szocioökonómiai státusú személyt érinthetnek.
6. Az evészavarok mind az öngyilkosság, mind az orvosi szövődmények fokozott kockázatával járnak.
7. A gének és a környezet fontos szerepet játszik az evészavarok kialakulásában.
8. A gének önmagukban nem jósolják meg, hogy kinek lesz evészavara.
9. Lehetséges az evészavarból való teljes felépülés. A korai felismerés és beavatkozás fontos.

Összefoglalás

A szerző áttekinti az evészavarok helyzetét abból az alkalomból, hogy éppen 40 éve írták le a bulimia nervosát, mint új betegséget, és 30 éve jelentek meg az első magyar nyelvű közlemények erről a betegségről. 1979-ig az akkor már több mint 100 éve ismert anorexia nervosa volt az egyetlen evészavar. Ma az anorexia nervosa és bulimia nervosa mellett már a falászavar (binge eating disorder) is benne van a pszichiátria nemzetközileg elfogadott betegségsztyalizási rendszerében, a DSM-5-ben. Az evészavarok közé tartozik az izomdiszorfia (inverz anorexia nervosa), az orthorexia nervosa, a testzsírfebiia, a purgáló zavar is, ahogyan az elsősorban gyermekkorban jelentkező pica, szelektív evés, elkerülő/restriktív táplálékfelvételi zavar, valamint azok a zavarok, amelyeknek szinte alig van tudományos irodalmuk, de a laikus és bulvársajtóban már megjelentek (pregorexia, fatorexia, drunkorexia, exorexia, brideorexia). Az evészavarok jelentőségét az adja, hogy gyakoriak, általában fiatal korban kezdődnek, sokféle testi szövődmény kockázatával járnak, különböző pszichiátriai betegségek társulnak hozzájuk, és időnként tartósan fennállnak. A pszichiátriai betegségek közül az anorexia nervosa mortalitása a legnagyobb. Az evészavarok kialakulását, fennmaradását és gyógyulását számos biológiai, pszichológiai és szociokulturális tényező befolyásolja. A komplex etiológia miatt a kezelés teammunkában a leghatékonyabb. Azonban nagy szakadék tátong a betegek nagy száma és az ellátó kapacitás között. Így a legcélszerűbb ezen zavarok megelőzése az egészségügyi dolgozók mellett a pedagógusok, a szociális terület, a sport és a média szakembereinek bevonásával. Ebben nagy szerepe van a pszichoedukációnak, a telemedicinális módszereknek és a közösségi médiának is.

Irodalomjegyzék

- Ludányi Balázs, Szabó Pál (2017): Evészavarok és az iskola: kockázati tényező vagy a megelőzés terepe? *Magyar Pedagógia* 117. 73–93.
- Lukács-Márton Réka, Szabó Pál (2013): Egészségi állapot, testkép- és evészavarok a szépségiparban dolgozók körében. *Orvosi Hetilap*, 154. 665–670.
- Russell, G. F. M. (1979): Bulimia nervosa: an ominous variant of anorexia nervosa. *Psychological Medicine*, 9. 429–448.
- Szabó Pál (2007): Az evészavarok: anorexia nervosa és bulimia nervosa. *Debreceni Disputa*, 7. 82–87.
- Szabó Pál (2015): Evészavarok és életminőség: kockázati tényezők és protektív faktorok, szociodemográfiai és pszichológiai korrelátumok. In: Kondé Zoltán (szerk.): *Tanulmányok az Általános Pszichológiai Tanszék fennállásának 30. évfordulójára*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 34–60. old.
- Túry Ferenc (2015): Evészavarok. In: Füredi János és Németh Attila (szerk.): *A pszichiátria magyar kézikönyve*. Medicina Könyvkiadó, Budapest. 326–333.
- Túry Ferenc, Gáti Ágnes, Mezei Ágnes, Szabó Pál (2012): A táplálékfelvétel és zavarai – genetikai és biológiai mechanizmusok. In: *Gének, gondolkodás, személyiség. Bevezetés a humán viselkedésgenetikába* (szerk.: Bereczkei Tamás). Akadémiai Kiadó, Budapest, 305–325. old.
- Túry Ferenc, Pászthy Bea (2008, szerk.): *Evészavarok és testképzavarok*. Pro Die, Budapest.
- Túry Ferenc, Szabó Pál (2000): *A táplálkozási magatartás zavarai: az anorexia nervosa és a bulimia nervosa*. Medicina Könyvkiadó, Budapest.
- Wansink, B. (2014): *Evés és nélkül: miért eszünk többet, mint hisszük?* HVG Kiadó, Budapest

Közösségben jobb sportolni! **A debreceni Campus Sportfesztivál résztvevőinek vizsgálata***

Fenyves Veronika – Bácsné Bába Éva*** – Nagy Adrián Szilárd****
közgazdász, **egyetemi docens, ***egyetemi tanár
Debreceni Egyetem

Magyarországon évente 3–6 ezer fesztivált rendeznek, ugyanis a 21. században a kulturális áruk közül ezek a rendezvények igazán piacképesnek tűnnek. Ezt bizonyítja, hogy éves szinten a fesztiválok 5-6 millió látogatóval büszkélkedhetnek (Benedek-Stark, 2007).

A fesztiválok egyik típusát a nyári, nagy tömegeket megmozgató zenei fesztiválok képezik. Ezek a rendezvények jellegükből adódóan elsősorban a fiatalabb korosztályok igényeinek kielégítésére törekednek. Ennek a korosztálynak egyik speciális szegmensét a felsőoktatásban tanulók képezik. A magyarországi könnyűzenei fesztiválok közül mindössze kettő fókuszál célközönségként a felsőoktatási hallgatókra (Bácsné, 2014). Ezek közül az egyik a Debrecenben 2008 óta megrendezésre kerülő Campus Fesztivál, amely látogatói bázisának jelentős részét a felsőoktatási intézmények hallgatói adják.

A Campus Fesztivál kísérőrendezvényeként kerül megrendezésre a Campus Sportfesztivál, melynek főszervezője a Debreceni Egyetem. A Campus Sportfesztivál 2008 óta évente megrendezett sportrendezvény a magyarországi és határon túli felsőoktatási intézmények hallgatói számára. A Campus Sportfesztivál célja a sport és a sportolás népszerűsítése, olyan közösségi esemény megteremtése, ahol a magyarországi, és határon túli felsőoktatási intézmények hallgatói, szurkolói és versenyzői kapcsolatot tudnak egymással építeni. Az államilag elismert diplomát adó felsőoktatási intézmények képviselőiben azok a hallgatók vehetnek részt, akik legalább négy féléves, oklevelet adó képzésben, illetve iskolarendszerű képzésben vesznek részt a verseny időpontjában, továbbá akik a nevező felsőoktatási intézményben a végbizonyítványukat a rendezvényt megelőző évben szerezték. A Sportfesztivál a Campus Fesztivál kapcsolt rendezvénye, mely összeköti a sportot és a szórakozást.

Az első két évben magyarországi felsőoktatási hallgatók részvételével zajlott, majd 2010-ben egy HURO (Magyarország-Románia Határon Átnyúló Együttműködési Program) pályázat segítségével 500 határon túli felsőoktatási hallgató

* A publikáció elkészítését az EFOP-3.6.2-16-2017-00003 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

is részt vehetett a sporteseményen. 2010-ben Szatmárnémetiben, Nagyváradon, Temesváron és Aradon található felsőoktatási intézményekben tanuló hallgatók jártak Debrecenben és nyolc sportágban (tenisz, váltófutás, női kosárlabda, lábtenisz, labdarúgás, férfi kosárlabda, asztalitenisz, strandröplabda) mérhették össze az erejüket a közel 1200 főt megmozgató eseményen. A 2010. évi rendezvény óta minden évben van határon túli résztvevője az eseménynek. Az évek alatt Romániából kolozsvári, temesvári, nagyvárad, székelyudvarhelyi és sepsiszentgyörgyi, Ukrajnából beregszászi, Szlovákiából pedig komáromi intézmények képviseltetik magukat. A rendezvény kedvelt a magyarországi felsőoktatási intézmények körében is. Évente közel húsz magyarországi és közel tíz határon túli felsőoktatási intézményből nagyságrendileg 1000 felsőoktatási hallgató vesz részt a Campus Sportfesztiválon.

A rendezvény szervezői 2017-ben elérkezettnek látták az időt, hogy készítsenek egy szükségletfelmérő kérdőívet, amelyben felméri a felsőoktatási hallgatók véleményét és igényét a sportfesztiválokról, a szabadidősportokról. Jelen tanulmány a mintában részt vevő felsőoktatási hallgatók sportolási szokásaival összefüggő kérdéseket dolgozza fel nemek szerinti összehasonlításban. Az életkor szerinti vizsgálat nem releváns jelen minta esetében, mert a kérdőívet kitöltők jellemzően nappali tagozatos felsőoktatási hallgatók voltak, életkoruk 18-26 év volt. Az egyes vizsgálati tényezők (sportfesztivál kezdeményezés értékelése, a sportfesztivál jelentőségének okai, a sportolási tevékenység hanyagolásának az oka, a sport és a rendezvény motiváció) esetében az országok közötti szignifikáns eltéréseket vizsgáljuk.

A fesztiválok szerepe az ifjúság életében

Magyarországon a '90-es évektől ment végbe az az ifjúsági korszakváltás, amely a fejlett nyugati országokban az '50-es évek végén, '60-as évek elején indult meg és a nyolcvanas évekre fejeződött be. Az ifjúsági korszakváltás jellemzője az oktatási expanzió – az, hogy a fiatalok egyre szélesebb csoportja egyre nagyobb számban kerül be a közép- és felsőoktatásba. Az oktatási expanzió közel két évtizede alatt jelentősen meghosszabbodott az ifjúsági életszakasz, a fiatalok egyre korábban kezdtek önállósodni – már a tinédzser éveik elején, s váltak fogyasztóvá – miközben egyre később váltak a szó valódi értelmében felnőtté, azaz álltak munkába és alapítottak családot. A képzési idő meghosszabbodása révén a kereső tevékenység kényszerétől relatíve mentesített iskolai ifjúsági életszakasz jön létre, amelyben tág tere nyílik a személyes időfelhasználásnak és a személyes aktivitásoknak (Gábor, 2015).

A fiatalok iskoláztatásának kiterjedésével egy időben csökkent a család és iskola, általában véve a felnőtt-társadalom ellenőrző szerepe, viszont egyre nagyobb befolyásoló szerephez jutott a média és a fogyasztói ipar. Ez a változás a fesztiválok ifjúságának kialakulásához vezetett. A fesztiválok ifjúságának kiala-

kulása a fogyasztási státusz differenciálódásával és a kommunikációs státusz teljes megváltozásával járt együtt. Ez összefügg az életkor szerinti összetétel kiszélesedésével és a fiatalok életvitelének megváltozásával (Gábor, 2015).

A fiatalok kulturális igényeinek kielégítésére világszerte elterjedtek a fesztivál jellegű rendezvények. A fesztivál, bár korábban kifejezetten művészeti rendezvény volt, egyre inkább az intenzív élményt és kötetlen kikapcsolódást nyújtó, a fogyasztói világ ízlését leginkább tükröző rendezvény szinonimájává vált (Benedek-Stark, 2007). Hazánkban – bár némi késéssel – szintén megjelentek és egyre inkább a fiatalok szórakozási célú érdeklődésének középpontjába kerültek a fesztiválok, bizonyítva, hogy nálunk is „kialakult a fesztiválok ifjúsága”-ként definiált fiatal fogyasztói réteg, amelynek meghatározó jellemzője a tanulási, felsőoktatási életszakasz meghosszabbodása (Bácsné, 2014). Black 2016-os tanulmányában vizsgálta a társadalmi fenntarthatóság szemszögéből a fesztiválokat, és megállapította, hogy a vidéki helyszíneken megvalósuló kisleptékű fesztiválok hozzájárulhatnak a társadalmi fenntarthatósághoz.

Magyarországon az 1960-as évektől voltak fesztiválszervezési kísérletek, amelyek azonban sikertelenek voltak. A legismertebb magyar fesztivált minden évben augusztusban rendezik meg Budapesten, ez a SZIGET Fesztivál. Az ifjúsági fesztiválok közt feltétlenül meg kell emlékezni az EFOTT-ról, az Egyetemisták és Főiskolások Országos Turisztikai Találkozójáról, amelyet 1976-ban rendeztek meg először. A Campus Fesztivál és az EFOTT is első sorban a felsőoktatásban tanulókat tartja fő célközönségének, ám míg az EFOTT országos bázisból merít, addig a Campus Fesztivál első sorban a régióban tanuló felsőoktatási hallgatókat célozza meg. Mindkét fesztivál szervezői nagy hangsúlyt fektetnek a zenei események mellett a látogatóközönség turisztikai-, kulturális- és sportéletnek fellendítésére is.

A kutatók szerint a turizmus ágazatában legdinamikusabban fejlődő terület a sportturizmus (Dobay et al., 2016). Hallmann et al., (2012) szerint a sportturizmus piaci nagyon változatosak és a sportturizmus motivációja sokrétű. A jelen tanulmány alapját szolgáló Campus Sportfesztivál legjobb példája a sportturizmusnak. A rendezvényre Magyarország különböző tájairól és a határon túlról Romániából, Ukrajnából és Szlovákiából is érkeznek résztvevők, akik a sportolás mellett szórakoznak, kapcsolatot építenek, ápolnak és nem utolsósorban új területeket, tájakat fedeznek fel. Az utazás – már a környezetváltozás révén is – jelentős élettani hatást gyakorol a szervezetre, így a különböző turisztikai termékek (egészség, aktív, sport) fogyasztása erősítheti ezt a hatást (Savella 2014).

A szabadidősport programok megtervezésében figyelembe kell venni a fiatal generációk új igényeit, megváltozott ízlésvilágát és az új igények megváltozott hely- és eszközfeltételeit (Pfau, 2016). Egy 2010-ben, az Egyesült Királyságban három nagy sporteseményről szóló 16 éves és idősebb résztvevők körében végzett felmérés szerint a válaszadók mintegy kétharmada arról számolt be, hogy

esemény arra ösztönözte őket, hogy növeljék sport- vagy testmozgásukat. Az inspirációs hatás az életkor és a válaszadók sporthoz való hajlamának megfelelően változott (Ramchandai, Coleman, 2012).

A sport szerepe az ifjúság életében

Számos kutatás bizonyította már a sport pozitív hatását az egyén fizikai, lelki és mentális állapotára. A sportoló fiatalok közül kevesebben dohányoznak, egészségesebben táplálkoznak, magabiztosabbak, kevesebb pszichoszomatikus tünetük van, viszont a csökkent fizikai aktivitás kapcsolatba hozható a drogfogyasztással, a nem biztonságos szexuális viselkedéssel (Mikulán et al., 2010). A rendszeres fizikai aktivitás meghatározó tényezője az egészségmagatartásnak, mivel a rekreációs céllal végzett sporttevékenység jelentős életminőség javító, preventív és interventív hatású eszköz, fontos feltárni olyan tényezőket is, amelyek befolyásolják a sportolás elkezdését és későbbi folytatását (Gémes, 2006). A sportoló fiatalok könnyebben kötnek barátságokat, elégedettebbek a külsejükkel, kevésbé hajlamosak depresszióra, jövőorientáltabbak és inkább jellemző rájuk az önszabályozott viselkedés. A rendszeres fizikai aktivitást végzőknek jobb a közérzetük, nagyobb érzelmi stabilitásról és jobb intellektuális teljesítményről tettek tanúbizonyságot (Gémes, 2006). A fizikailag aktív szabadidő eltöltése kedvezően hat a testi énképre. Különösen korunk társadalmában a tanulmányok és az életkori sajátosságok előtérbe hozzák a média (televízió és internet) szerepét, amelyeknek népszerűsége, növekvő relevanciája feltartóztathatatlan. Azonban a fizikailag aktív, egészségtudatos magatartás képes lehet kompenzálni a passzívan töltött idő kedvezőtlen hatásait mind fizikai, mind pszichés szinten (Brassai, Pikó, 2010).

Kovács (2012) véleménye szerint a sportolás során az egyén kortól, nemtől, társadalmi státuszától függetlenül olyan készségeket, képességeket és értékeket sajátít el, amelyeket az élet más területén is használhat (úgy mint kitartás, fegyelem, kooperáció, kemény munka, csapatszellem, team munka stb.), s mivel soha nem késő elkezdni bármilyen sportágat is űzni, így az életen át tartó tanulás egyik területének tekinthető. Ha pedig a hagyományosnak tekintett egészségvédő és megőrző hatását vesszük alapul, akkor nem csak fontos, de szükséges is rendszeres testmozgást végezni. Ha ez a szükséglet már fiatal korban kialakul, akkor ez arra tanítja meg (szocializálja) az egyént, hogy élete fontos részévé váljon a rendszeres testedzés, amely nemcsak az egyén, hanem a társadalom, gazdaság, egész népesség számára nagy jelentőséggel bír (Kovács, 2013).

Kovács (2015) kutatása során arra kereste a választ, hogy milyen hatással vannak a sportolási szokások (verseny-, szabadidő és alkalmi sport) a hallgatók eredményességére. Két eredményességi komponens kivételével a verseny- és szabadidő sportolók érték el a legmagasabb pontszámokat, ami azt bizonyítja, hogy a sportolás rendszeres formája hozzájárul a hallgatók tanulmányi eredmé-

nyességéhez, ezzel alátámasztva a fejlődésmodell elméletet. A komplex eredményességi mutatóra gyakorolt társadalmi tényezők közül a rezilienciának van a legnagyobb hatása, s témánk szempontjából igencsak fontos, hogy ezután a szabadidősport befolyásoló ereje a legmagasabb, de szintén pozitív hatása van a versenysportnak is a hagyományos társadalmi háttérváltozók kontrollálása mellett. Meglepő eredmény viszont, hogy a szubjektív jóllétnek negatív hatása van az akadémiai eredményességre. (Kirk, 2005) véleménye szerint a felsőoktatási intézmények adják az utolsó lehetőséget a még oktatásban résztvevő fiataloknak arra, hogy szervezett körülmények között tudjanak sportolni, s beépüljön értékrendjükbe a sportolás az életen át tartó fizikai aktivitás részeként. A következő generáció sportolási szokásai azoknak a testnevelő tanároknak, edzőknek, sport-szervezőknek a kezében van, akik jelenleg a főiskolák, egyetemek sportéletében vesznek részt (Perényi, 2005). A rendszeresen sportolók személyiségjegyei eltérnek a passzívakétól. Aki sportol, az jellemzően jobban társaságkedvelő, nyiltabb, modernebb felfogású, kockázatvállalóbb, jobban divatkövető és magabiztosabb (Szabó, 2006). A sport szerepe a felsőoktatásban kettős: egyrészt a társadalmi integráció elősegítése a kommunikáció segítségével, valamint az egészség és a szabadidős tevékenység előmozdítása (Tomova, 2012).

Sportolás és sportolási motiváció

Az Eurobarométer (2014) legutóbb 2014-ben 28 ország 28000 lakosának részvételével vizsgálta a különböző társadalmi csoportok fizikai aktivitását. Az EU lakosságának 41%-a sportol legalább hetente egyszer, míg Magyarországon ez az arány 38%. Európa északi országaiiban az emberek többet sportolnak, mint a déli vagy a keleti részekén. Ha összehasonlítjuk az eredményeket a 2009-es felméréssel megállapítható, hogy nőtt azoknak az aránya Magyarországon, akik legalább heti egyszer vagy rendszeresen (legalább heti öt alkalommal) aktív életet élnek. Az országok százalékos eredményeit összehasonlítva 15. helyen vagyunk a sportolási kedv szempontjából. A tagországokban a férfiak mozognak többet (45%), míg a nők csupán 37%-a építi be mindennapjaiba a mozgást. Nemi bontásban a százalékos arányok fiatalabb korosztályoknál (15-24 év) különösen eltérőek, a férfiak közel háromnegyede (74%), míg a nők fele (55%) sportol legalább hetente egyszer. Az életkor növekedésével csökken a sportolási kedv.

Az Eurobarométer (2014) vizsgálta azt is, hogy milyen motivációs tényezők vannak hatással az európaiak sportolására. Az EU átlag szerint a leggyakoribb oka a fizikai aktivitásnak az egészség javítása (62%), a fittségi állapot javítása (40%), kikapcsolódás (36%) és, hogy jól érezze magát (30%). Sajnos Magyarországon az adatok szerint csak a lakosság 39%-a sportol azért, hogy egészségesebb legyen. Ezzel az értékkel egyedül Bulgáriát előzzük meg. Az indokok között, hogy miért nem sportolnak a magyarok több alkalommal, megegyező rang-

sort figyelhetünk meg az EU átlaggal. Ezek: az időhiány, nincs motiváció, nem érdekel és betegség miatt.

Magyarországon a négyévente lefolytatott „Ifjúság” nagymintás kutatás (Ba-uer et al., 2009) a 15–29 éves korosztályt vizsgálja, többek között a sporthoz való viszonyulás szempontjából. A 2008. évi vizsgálat szerint a fiatalok 38%-a vallotta önmagáról azt, hogy a kötelező iskolai testnevelésórán kívül rendszeresen sportol, míg 2012-ben az érték 35%-ra csökkent. A 2008 és 2012 közti intervallumban a fizikai aktivitás vesztett fontosságából. A mai fiatalok még hamarabb hagynak fel a testedzéssel a korábbi fiatal generációkhoz képest. Már a középfokú tanulmányaik idején kezdenek lemondani a rendszeres testmozgásról. A 20–24 évesek 34%-a, míg a 25–29 évesek 29%-a volt fizikailag aktív 2012-ben. Nemi bontásban a férfiak 43%-a, a nők 27%-a építi be szabadidejébe a sportot. A teljes népességre jellemző tendenciákhoz hasonlóan a fiatal férfiaknál a legnépszerűbb a labdarúgás, a testépítés, a kerékpározás, míg a fiatal nők az aerobikot, a kerékpározást és az otthoni gimnasztikát kedvelik a legjobban. Az iskolai végzettség szintje is meghatározó a fizikailag aktív életmód kialakítása során, hiszen az előző felmérések eredményeihez hasonlóan az utolsó felmérés alapján is a diplomások a „legsportosabbak” (42%), és az alacsony iskolai végzettségre jellemző legkevésbé a rendszeres sportolás (33%). Ebből jól látszik az, hogy a sportolás nem csupán a rendelkezésre álló idő függvénye, hanem a megfelelő hozzáállás, a sportolás fontosságát felismerő, az aktív életmódot tudatosan választó attitűd is.

A sporttevékenységben való részvétel és az anyagi helyzet összefüggését is vizsgálták. Már a 2000. évi adatokból is kitűnik, hogy a jobb anyagi körülmények közt élők megközelítőleg kétszer annyian sportolnak, mint az anyagi gondokkal vagy nélkülözésekkel küzdők. „A versenyszerű és szabadidősportban tapasztalt igen alacsony részvételi arányok a sport megítélésének és fontosságának társadalmi méretű leértékelődését jelzik, melynek következményei a társadalmi közbeszédben is aktuális kérdéseket vetnek fel. A tanulmány külön kérdésben vizsgálta a rendszeres sportolás motivációs tényezőit. A fiatalok szerint a legfontosabb okként az „edzett legyen” (61%) és az „egészséges legyen” (48%) szempontok jelentek meg. A felsorolt tényezők közül a „fogyni szeretne” (9%) és a „szülei javaslatára” (3%) okok jelentek meg kevésbé fontos elemként” (Pérenyi, 2011).

A társas hatások, a család és a barátok különösen fontos és pozitív hatását a fizikai aktivitási magatartásra több nemzetközi kutatás is megállapítja (Humpel et al., 2002). Ezzel megegyező eredményre jutottak a fiatal korosztályt vizsgáló magyar kutatók is. Szabó (2006) budapesti egyetemisták körében végzett kutatásai szerint a sportolási lehetőség közelsége, az egyedül is lehessen csinálni és a barátok társasága a sportolás legfőbb aktiváló tényezői ebben az életszakaszban. A férfiaknak sokkal fontosabb motiváció a barátaik és évfolyamtársaik társasá-

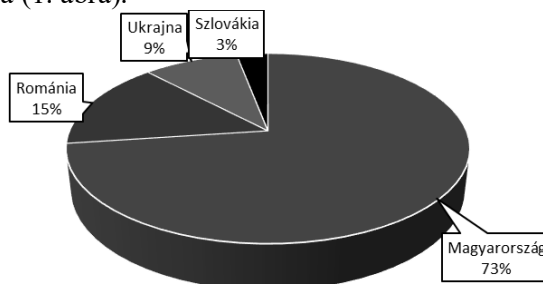
ga, mint a nőknek, valamint az, hogy mihez van tehetségük. Neulinger (2007) egyetemistákkal készített esszéi és mélyinterjúi megerősítik Szabó megállapítását, miszerint a barátok fizikai aktivitása nagymértékben befolyásolja az egyén sporthoz való viszonyát. Tóth et al., (2009) pécsi hallgatókkal végzett vizsgálatainak eredménye szerint is a sportolás az egyetemista férfiak körében népszerűbb, mint a nőknél. Fizikai aktivitás tekintetében a férfiak megelőzik a nőket, viszont a wellness fizikai dimenziójában szereplő egyéb tényezők (táplálkozás, alvás) tekintetében sok esetben fordított a helyzet. A bemutatott magyar kutatások összecsengő végeredménye, hogy a hallgatók legfontosabb motivációs tényezője az egészségmegőrzés és a kikapcsolódás, valamint a szórakozás.

Neulinger (2007) kutatásaiból az is kiderül, hogy a középiskolából a felsőoktatásba kerülő diákok kevesebbet sportolnak. Ebben az időszakban az egyetem és a kollégium által kínált programok érdeklik őket, melyek mellett háttérbe szorul a fizikai aktivitás. Ezt támasztja alá Kovács (2011) debreceni kutatása is, melyben az látszik, hogy a szabadidős tevékenységek közül az internetezés, a zenehallgatás és a tévénézés érték el a legmagasabb átlagos értéket, miközben a hallgatóknak csupán 19%-a sportol hetente többször. Pfau, (2016) kutatásában öt magyarországi egyetem (BME, DE, PE, SE, SZE) hallgatóinak sportolási szokásait, azok helyszínválasztási preferenciáit (intézményi hatás) hasonlította össze. A kutatás eredményei alapján a sportolási szokások két fő tendencia mentén húzódnak: az egyik, hogy a hallgatók versenyszerű sportolása az egyetemi évek alatt jelentősen csökken, ugyanakkor a másik, hogy a szabadidő sportolási tevékenységük kiemelendő. Ami még érdekes és egyben elgondolkodtató eredmény, hogy a hallgatók inkább a campuson kívüli sportolási lehetőségeket preferálják, nem pedig az azon belülieket. Ami pedig a sportolás abbahagyásának a legfőbb okát illeti, a hallgatók az időhiányt nevezték meg, mint legfontosabb faktort.

Az elemzés adatbázisa

A vizsgálatunkat egy kérdőíves felmérésre építettük, a mintát alapvetően azon felsőoktatási hallgatók alkották, akik részt vettek már egy vagy több alkalommal a minden évben megrendezésre kerülő Campus Sportfesztiválon, és email elérhetőségük szerepelt az adatbázisunkban, vagy érdeklődtek a Campus Sportfesztivál eseménye iránt a facebook oldalunkon. A kérdőív elérhetőségét tartalmazó link 2017. júliusában és augusztusában került kiküldésre emailen és a facebookon keresztül is. A beérkezett kérdőívek alapján elkészült mintát letisztítottuk, kivettük azokat a kérdőíveket, amelyek nem vagy hiányosan voltak kitöltve, ennek eredményeként összesen 1036 db értékelhető kérdőívünk maradt. A válaszadók 18–26 év közötti felsőoktatási hallgatók voltak, 43,3%-a (449 fő) nő és 56,7% -a (587 fő) férfi. Négy ország felsőoktatási intézményeinek hallgatói töltötték ki a kérdőívet, 73%-uk (755 fő) magyarországi, 15%-uk (156 fő)

romániai, 9%-uk (94 fő) ukrajnai és 3%-uk (31 fő) szlovákiai felsőoktatási intézmény hallgatója (1. ábra).

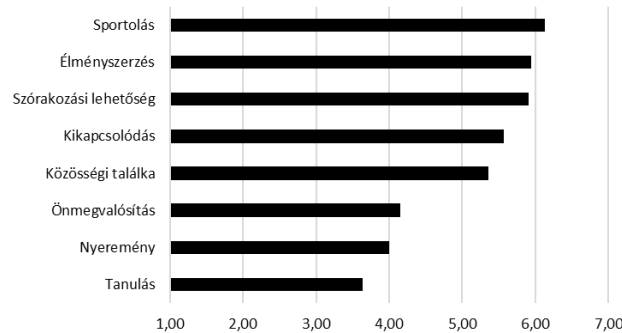

1. ábra: A válaszadók megoszlása a felsőoktatási intézmények országai alapján

A Campus Sportfesztivál célközönsége a magyarországi és a határon túli felsőoktatási hallgatók. Romániából már tíz éve, Ukrajnából kilenc éve és Szlovákiából öt éve érkeznek résztvevők a sporteseményre. Több esetben volt már példa arra is, hogy korábbi résztvevők, akik már a diploma megszerzését követően nem vehettek részt a rendezvényen, ellátogattak és látogatóként, korábbi intézményének szurkolójaként a rendezvényre érkeztek. A kérdőívek elemzéséhez leíró statisztikai módszereket alkalmaztunk, megoszlási viszonyszámok segítségével mutattuk be a nemek és az országok alapján történő megoszlást, ezt követően a kérdőív egyes kérdéseire kapott átlageredményeket mutattuk be. A kérdőív egyes kérdéseinek a nemek szerinti különbségek feltárására a Mann–Whitney-próbát alkalmaztunk. Ez a vizsgálat (más néven: Mann–Whitney–Wilcoxon- vagy Wilcoxon-féle rangösszegteszt) a kétmintás t-próba nem parametrikus megfelelője, amelyet nem normál eloszlás, valamint ordinális változók esetén használunk. A vizsgált kérdésekre a válaszadóknak egy pontszámmal kellett válaszolni 1-7 között. A Mann–Whitney Kruskal–Wallis próba az eljárás 23 vagy több minta elemzésére alkalmas módszer. A vizsgálat feltételei: a mintavétel véletlen volta, a minták függetlensége és legalább ordinális változók megléte (Tóthné, 2011).

A kutatás során kíváncsiak voltunk arra, hogy mit jelent a felsőoktatási hallgatóknak a sportfesztivál, mint rendezvény. Egy hét fokozatú skálán minősíthették, hogy mennyire jellemző rájuk az adott tényező. Az eredmények alapján elmondható, hogy a sportfesztivál a sportolás miatt jelentős elsősorban, másodsorban azonban fontos élményszerzési és szórakozási lehetőség a felsőoktatási hallgatóknak, valamint relatív fontos szerepet kapott a közösségi találka tényező is. A vélemények viszonylag homogénnek tekinthetők, a relatív szórás 20% körül alakult minden esetben (2. ábra). Megvizsgáltuk a kérdést nemek szerinti bontásban is. Öt tényező mentén szignifikáns eltérés adódott, a közösségi talál-

ka, a szórakozási lehetőség, az élményszerzés, a kikapcsolódás és a tanulás között (1. táblázat).

2. ábra: A sportfesztivál jelentőségének tényezői

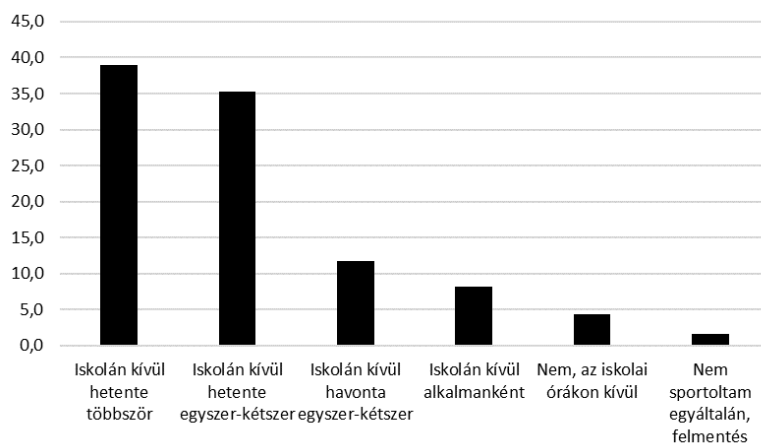
1. táblázat: A sportfesztivál jelentőségének okai nemek szerinti megbontásban

Tényező	Nő	Férfi	Z	p
Közösségi találka	5,21	5,55	-3,733	,000
Szórakozási lehetőség	5,81	6,02	-2,125	,034
Élményszerzés	5,77	6,15	-5,011	,000
Kikapcsolódás	5,45	5,71	-3,011	,003
Tanulás	3,47	3,85	-3,581	,000
Önmegvalósítás	4,11	4,21	-0,753	,452
Nyeremény	4,04	3,95	-0,829	,407
Sportolás	6,11	6,16	-0,168	,867

Az önmegvalósítás, a nyeremény és a sportolás megítélése szignifikánsan nem különbözött a két nem között. Az adatokat értékelve elmondhatjuk, hogy mindkét nem esetében a sportolási lehetőség kapta a legmagasabb átlagpontszámot. A sportolási lehetőség mellett magas pontszámokkal értékelték a szórakozási és az élményszerzési lehetőséget is. Összességében a nyeremény tényezőt kivéve a férfiak adták a magasabb pontszámokat, a nők pedig az alacsonyabb értékekkel illették a tényezőket. Elmondható, hogy mindkét nem esetében a legalacsonyabb átlagértéket a tanulás, az önmegvalósítás és a nyeremények tényezők kapták.

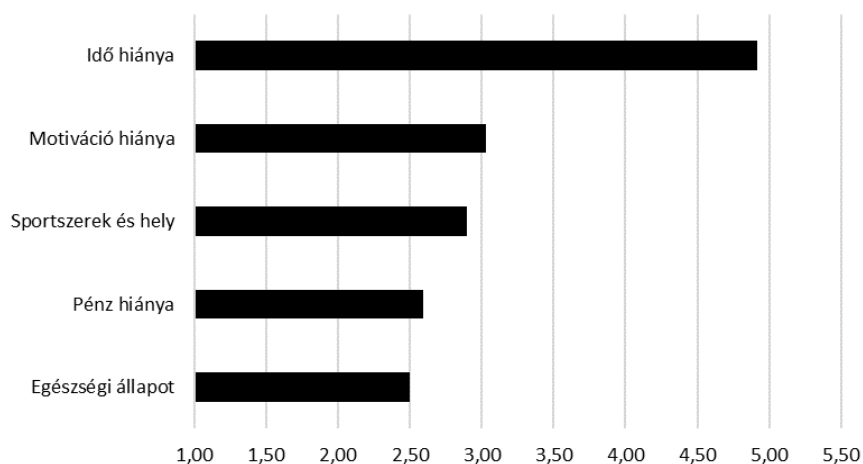
A megkérdezettek 39%-a iskolán kívül is sportol hetente egyszer-kétszer, 35%-a iskolán kívül is sportol hetente többször is, azaz a minta közel ¾-e rendszeresen sportol iskolán kívül is, csupán 6% nem sportol iskolán kívül, vagy fel

van mentve a sport alól. A sportolás gyakoriságára a maximum 6-os érték jelentette a legmagasabb aktivitást és a minta átlaga 4,85 volt 25,5%-os relatív szórással. A minta 75%-a 4-es vagy a fölötti értéket jelölt meg, azaz iskolán kívül legalább egyszer havonta sportolnak (3. ábra).

3. ábra: A sportolás gyakoriságának alakulása

A kérdőívet kitöltők 26%-a nem sportolt rendszeresen ebben az időszakban. Megkérdeztük őket, hogy amennyiben úgy alakul, hogy nem sportolnak rendszeresen ennek milyen okai vannak. Egy hét fokozatú skálán kellett értékelniük az idő hiánya, a motiváció hiánya, a pénz hiánya, az egészségi állapot és a sportszerek és a hely hiánya tényezőket. A leggyakoribb ok, ami a sportolást akadályozza az idő hiánya, ezután következett a motiváció hiánya, és csak 3. helyen említették a válaszolók a sportszerek és a hely hiányát (4. ábra).

4. ábra: A sportolásban akadályozó tényezők megítélése

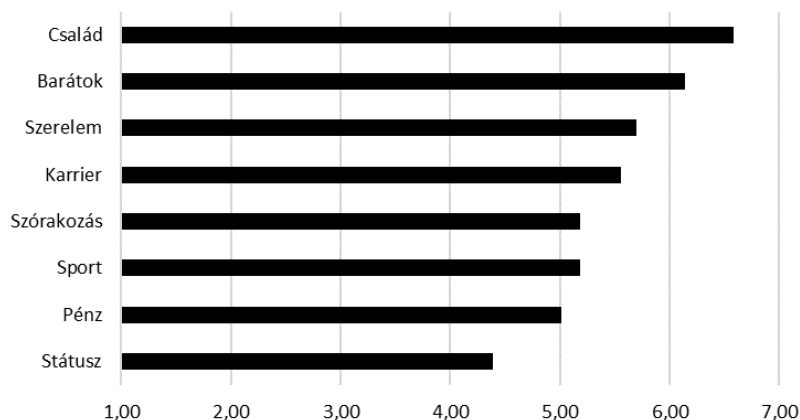
Érdekes megfigyelni, hogy a pénz és az egészségi állapot a legkevésbé befolyásoló tényező volt, valamint hogy a relatív szórás szélsőségesen ingadozó véleményekre utal (60–70%).

Az idő hiánya, a motiváció hiánya, a sportszerek és hely hiánya és a pénz hiánya között szignifikáns eltérés adódott a nemek között, ezek a tényezők jobban jellemzőek a nőkre, mint inkább a férfiakra. Az egészségi állapot megítélése szignifikánsan nem különbözött. Az idő hiányát mind a két nem magas átlagpontszámmal (nő 4,71, férfi 5,18) minősítette. A női felsőoktatási hallgatók a többi tényezőt hármast alatti átlagpontszámmal minősítették. A férfiak a motiváció hiányának 3,29, az egészségi állapotnak pedig 3,05-ös átlagpontszámot adtak. A legalacsonyabb értékelést mind a két nem esetében a pénz hiánya tényező kapta (2. táblázat).

2. táblázat: A sportolási tevékenység hanyagolásának oka nemek szerinti megoszlásban

Tényező	Nő	Férfi	Z	p
Idő hiánya	4,71	5,18	-3,474	,001
Motiváció hiánya	2,82	3,29	-4,015	,000
Pénz hiánya	2,42	2,82	-3,321	,001
Egészségi állapot	2,77	3,05	-2,392	,017
Sportszerek és hely	2,39	2,64	-1,549	,121

A szakirodalomban megfogalmazottak szerint az EU-ban az indokok között az időhiány, nincs motiváció, nem érdekel és a betegség miatti tényezők jelennek meg, vizsgálatainkban az idő hiányát fogalmazták meg a felsőoktatási hallgatók az első helyen, ezt követte a motiváció hiánya. A pénz hiánya tényezőt viszonylag alacsony pontszámmal értékelték.

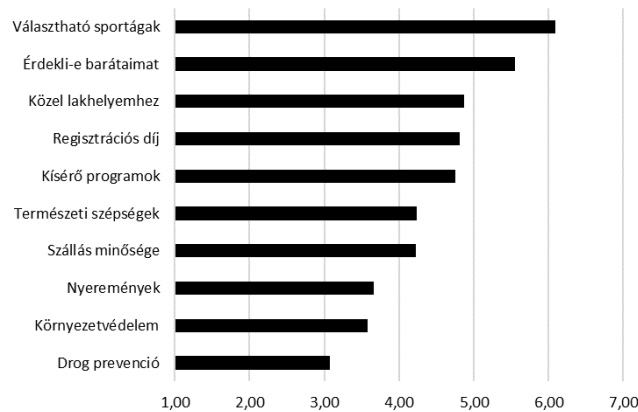
5. ábra: A különböző motivációs tényezők alakulása a felsőoktatási hallgatók életében

A legfontosabb motivációk az életben a család és a barátok (relatív szórás 20% alatt alakult). A legkevésbé jellemzők közül egyik a pénz, másik a társadalmi státusz (5. ábra), bár ez utóbbi esetén a relatív szórás szélsőséges ingadozásra ad okot (35% volt). A Mann-Whitney próba alapján a család, a sport, a pénz, a szerelem és a barátok motivációs tényezők tekintetében adódott szignifikáns eltérés (3. táblázat). A család és a barátok relatív fontosabb szereppel bírnak a nők életében, míg a sport és a pénz sokkal fontosabb a férfiak esetében. Ez elmondható a szakirodalomban leírtakkal, miszerint a férfiaknak sokkal fontosabb motiváció a barátaik és évfolyamtársaik társasága, mint a nőknek. A legnagyobb eltérés a szerelem megítélésében adódott, ezt a tényezőt is a nők jelölték meg fontosabbnak. Mind a két nem körében a legmagasabb átlagpontoszámot a család és a barátok kapták. Elmondható, hogy a nők és a férfiak körében is a család után a barátok mutatkoznak a legfontosabb motivációs tényezőnek. A megkérdezett felsőoktatási hallgatók értékrendjét leginkább a kortársak, a barátok befolyásolják. Legalacsonyabb értékelést a szórakozás és a pénz, mint motivációs tényező kapta. A sportolást ezúttal a női hallgatók értékelték a legmagasabb átlagpontoszámmal.

3. táblázat: A különböző motivációs tényezők alakulása a felsőoktatási hallgatók életében nemek szerinti megoszlásban

Tényező	Nő	Férfi	Z	p
Család	6,53	6,66	-3,524	,000
Sport	5,27	5,06	-2,559	,010
Pénz	5,09	4,90	-2,132	,033
Szerelem	5,52	5,93	-4,535	,000
Barátok	6,07	6,22	-2,316	,021
Státusz	5,49	5,65	-1,842	,066
Karrier	5,20	5,17	-0,577	,564
Szórakozás	4,39	4,39	-0,107	,915

Vizsgáltuk a válaszadók rendezvénytémát motivációs szempontjait is. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a felsorolt tényezők mennyire számítanak, amikor dönt a hallgató egy sportfesztiválon/rendezvényen történő részvétel mellett. A három legfontosabb ok, amelyet a legmagasabb átlagpontoszámmal értékelték a felsőoktatási hallgatók, az a választható sportágak köre, az a tényező, hogy a baráti kör mennyire érdeklődik a rendezvény iránt és az, hogy mennyire van közel a rendezvény helyszíne a lakhelyhez (6. ábra).

6. ábra: A rendezvényt motivációs okok megítélésének alakulása

Összefoglalás

A szakirodalom megállapította, hogy a felsőoktatási intézmények adják az utolsó lehetőséget a még oktatásban résztvevő fiataloknak arra, hogy szervezett körülmények között tudjanak sportolni, s beépüljön értékrendjükbe a sportolás az életen át tartó fizikai aktivitás részeként. A felsőoktatási intézmények által szervezett sportprogramok –mint a Debrecenben minden évben megrendezésre kerülő Campus Sportfesztivál – hozzá tudnak járulni ehhez a folyamathoz.

A tanulmányban a mintában részt vevő felsőoktatási hallgatók (1036 fő) sportolási szokásaival összefüggő kérdéseket dolgoztuk fel, egyes kérdéseknél a hallgatók nemek szerinti véleménye közötti különbségére, illetve egyezőségére helyezük a hangsúlyt. A sportolási tevékenység hanyagolásának okaként az idő hiánya, a motiváció hiánya, a sportszerek és hely hiánya, valamint a pénz hiánya közötti szignifikáns eltérés adódott a nemek között, ezek a tényezők jobban jellemzőek a nőkre, mint a férfiakra. Az egészségi állapot megítélése szignifikánsan nem különbözött. A család, a sport, a pénz, a szerelem és a barátok, mint motivációs tényezők tekintetében azonban adódott szignifikáns eltérés. A család és a barátok relatív fontosabb szereppel bír a nők életében, míg a sport és a pénz a férfiak esetében fontosabb. Ez ellentmond a szakirodalomban leírtakkal, miszerint a férfiaknak sokkal fontosabb motiváció a barátaik és évfolyamtársaik társasága, mint a nőknek. A vizsgálatok alapján megállapítottuk, hogy a mintát képző felsőoktatási hallgatók az aktív szórakozást részesítik előnyben, és az egyik legkedveltebb időtöltési tevékenységük a sportolás, hogy és értékrendjüket leginkább a kortársak és a barátok befolyásolják.

A publikáció elkészítését az EFOP-3.6.2-16-2017-00003 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

Felhasznált irodalom

- Bácsné B. É. (2014). Ha a hallgató vizsgáztat – elégedettségi vizsgálat a Campus Fesztivál 2013-on *ACTA SCIENTIARUM SOCIALIUM* 17:(40) Kaposvári Egyetem, Kaposvár pp. 51-60.
- Bauer B., Bazsalya B., Berényi E., Marián B., Máder M., Molnár Zs., Perényi Sz., Pillók P., Rosta G., Ságvári B., Szabó A., Szabó Á.(2009). Ifjúság 2008 Gyorsjelentés (szerk.: Szabó A. – Bauer B.), *Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet*, Budapest, ISBN 978-963-7366-18-5, pp. 69-73.
- Benedek, M., Stark J. (2007). Fesztiválvilág, In: *Turizmus*. Bulletin Healing Média Kiadó Kft. Budapest XIII. évf. 3. szám.
- Black N. (2016). "Festival connections: How consistent and innovative connections enable small-scale rural festivals to contribute to socially sustainable communities", *International Journal of Event and Festival Management*, Vol. 7 Issue: 3, pp.172-187, <https://doi.org/10.1108/IJEFM-04-2016-0026>
- Brassai L., Pikó B. (2010): Protektív pszichológiai jellemzők szerepe a serdülők egészséggel kapcsolatos magatartásában. In: *Pikó B. (szerk.): Védőfaktorok nyomában. A káros szenvedélyek megelőzése és egészségfejlesztés serdülőkörben*. L'Harmattan – Nemzeti Drogmegelőzési Intézet, Budapest. 55–69.
- Dobay G.; Dobay B; S. Falusi E; Haináczi S; Penksza K; Bajor Z; Lampert R.; Bakó G; Wichmann B; Szerdahelyi T. (2016). The effect of sport tourism on temperate grassland communities Budapest. *APPLIED ECOLOGY AND ENVIRONMENTAL RESEARCH* 15(1) pp. 457-472.
- EUROBAROMETER (2014). Special Eurobarometer 412. Sport and physical activity. ISBN 978-92-79-36836-3, DOI 10.2766/73002. http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/ebs/ebs_412_en.pdf
- Gábor K. (2015). *Fesztiválok ifjúsága és a drog*. Belvedere Meridionale Kiadó, Szeged ISBN 963 9573 08 6, pp.1-45.
- Gémes K. (2006). Sport és életminőség In. Kopp Mária – Kovács Mónika Erika (szerk.): A magyar népesség életminősége az ezredfordulón, Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézetének tudományos iskolája, Semmelweis Kiadó, Budapest pp. 167 -168.
- K. Hallmann; S. Feiler, C. Breuer. (2012). "Sport motivation as driver for segmenting sport tourists in coastal regions", *Tourism Review*. Vol. 67 Issue: 2, pp.4-12, <https://doi.org/10.1108/16605371211236097>
- Humpel N., Owen N., Leslie E. (2002). *Environmental factors associated with adults's participation in physical activity: a review*. *Am J Prev Med*, 22: 188-199.
- Kirk, D. (2005): Physical Education, Youth Sport and Lifelong Participation: the Importance of Early Learning Experiences. *European Physical Education Review*, 11. 3. sz. 239–255

- Kovács K. (2011). Egyetemisták szabadidős tevékenysége és mentális státusa. *In: Iskolakultúra* 2011/10-11. pp. 147-162.
- Kovács K. (2012): A sporttevékenységek és a tanulás *Felnőttképzési szemle* VI. évfolyam 2. szám pp.73-86
- Kovács K. (2013): A sportolás hatása a debreceni egyetemisták értékrendjére és jövőképre Felsőoktatási műhely *FELSŐOKTATÁSI MŰHELY: AZ EDUCATIO TÁRSADALMI SZOLGÁLTATÓ KHT, ORSZÁGOS FELSŐOKTATÁSI INFORMÁCIÓS KÖZPONT KIADVÁNYA* 7:(3-4) Educatio Nonprofit Kft. Budapest pp. 55-67.
- Kovács K. (2015). A sportolási szokások és a tanulmányi eredményesség egy határmenti régió hallgatóinak körében *Budapest Educatio* 2015/2. pp. 130-138.
- Mikulán R. – Keresztes N. – Pikó B. (2010): A sport mint védőfaktor: fizikai aktivitás, egészség, káros szenvedélyek. In: Pikó B. (szerk.): Védőfaktorok nyomában. A káros szenvedélyek megelőzése és egészségfejlesztés serdülőkorban. L'Harmattan – Nemzeti Drogmegelőzési Intézet, Budapest. 115–130
- Neulinger Á. (2007): *Társas környezet és sportfogyasztás– A folyamatos meg erősítést igénylő tanult fogyasztás.* Ph.D. értekezés, Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem
- Perényi, Sz. (2011): Sportolási szokások – Sportolási esélyek és változástrendek. In: Arctalan(?) Nemzedék, Ifjúság 2000-2010. Nemzeti Család-és Szociálpolitikai Intézet, Budapest, volume 1, chapter 2, ncs-szi.hu/download.php?file_id=1023 , pp. 159-185. 16
- Perényi Sz.(2013). Alacsonyán stagnáló mozgástrend: a fizikai inaktivitás újratermelődése. *In: Magyar Ifjúság Tanulmánykötet (Szerk. Székely L.) Kutatópont*, ISBN:978-963-08-7372-7, 2013. pp. 229-250.
- Pfau C. (2016). Hallgatói szabadidősport szervezése és jellemzői a felsőoktatásban *TAYLOR: gazdálkodás- és szervezéstudományi folyóirat* Szeged 8. évf. 4. (25) sz. / pp. 5-15.
- G. M. Ramchandani; R. J. Coleman (2012). The inspirational effects of three major sport events", *International Journal of Event and Festival Management*, Vol. 3 Issue: 3, pp.257-271, <https://doi.org/10.1108/17582951211262693>
- Savella O. (2014). Turizmus és szabadidősport szokások *ECONOMICA* Szolnok 2. szám pp. 118-125.
- Szabó Á. (2006): Egyetemisták szabadidősport-(szolgáltatás) fogyasztása. *In: Budapest Corvinus Egyetem, Vállalatgazdaságtan Intézet. Műhelytanulmányok* 76.sz. ISSN 1786-3031
- Szabó Á. (2006): Egyetemisták szabadidősport-(szolgáltatás) fogyasztása. *In: Budapest Corvinus Egyetem, Vállalatgazdaságtan Intézet. Műhelytanulmányok* 76.sz. ISSN 1786-3031

- Tomova D. (2012).The functions of sport in higher education: *APES Skopje*, Volume 2. pp. 117-120
- Tóth Á.; Rétsági E.; Szovák E. (2009). Fizikai aktivitás, percipiált egészség és wellness egyetemisták körében. *Magyar Sporttudományi Szemle* 10:(37). pp. 19-24
- Tóthné P. L. A kutatómódszertan matematikai alapjai Eszterházy Károly Főiskola, Eger 2011. p.54.

Amerika útja a 21. századba

Zsigmond Anna: *Kultúra és hatalom: Amerika útja a 21. századba.*
Budapest, Gondolat 2019. 268 oldal

Zsigmond Anna nem először publikál Amerikáról; irodalomjegyzékében saját maga tünteti föl ezt. De ez most más. Most olyan könyvvel jelentkezett, amely átfogóan, összefoglalóan, lényegre törően, ugyanakkor élvezetesen mondja el, amit Amerikáról tudnunk kell, tudnunk érdemes.

Miért kell tudnunk Amerikáról? A kérdés csak látszólag naiv. Természetesen mindnyájunknak ismerünk kell – legalább is némileg, legalább is bizonyos mélységig – azt a világot, amely az elmúlt fél évszázadban meghatározta az életünket, és

amely – várhatólag – még jó ideig meg fogja határozni azt, ahogy élünk: a lehetőségeinket (közvetve-közvetlenül), a föltételeinket, a szokásainkat, a fogyasztásainkat. Igaz, mindez nem föltétlenül látszik, sőt, az esetek többségében éppen hogy rejtve hat. De hogy mennyire, azt elég csupán az infokommunikációs technológiai forradalmon lemérni, amely most is itt zajlik körülöttünk.

Zsigmond Anna könyve persze nem az életünket rejtve vagy látványosan meghatározó amerikanizálódásról (globalizációról) szól. Inkább annak forrásvidékét tárja föl, és sétára invitál. Azt mondja, hogy az amerikai álmok – ő mítoszoknak nevezi – az a forrásvidék, ahonnan mindez eredeztethető. Innen a könyv címe: *Kultúra és hatalom* – ahol a „hatalom” a világhatalmat jelenti, a „kultúra” meg az imént idézett álmodat.

Az „amerikai álom” ismert kifejezés – a bevándorlók reményét jelöli. Sokszor embertelen erőfeszítéssel kergették elképzeléseiket, illúzióikat és szerencsájüket az Újvilágban – ahogy a New York-i Eisenhower sétány megejtő szoborcsoporttal emlékeztet rá. Zsigmond Anna szerint nem csak azokról van szó, akiket mi is ismertünk, ismerünk: az újabb kori bevándorlókról. Hanem minden

bevándorlóról, ha csak nem rabszolgaként hurcolták őket oda – de tán még akkor is. Az amerikai társadalom álmokra épült, hiszen mindenki, aki ma Amerikát jelenti (az őslakosok, sajnos, nincsenek benne) bevándorolt. És mind kergette a saját álmait.

Amelyek nem egyszerű álmok voltak, hanem mára mítoszokká váltak. Az álmokat ugyanis meg lehet valósítani, és Amerika története épp erről szól. A mítoszok nem valósíthatók meg; a mítoszokban hinni szokás. A mítoszok a megvalósított álmok, ahogy nemzedékről-nemzedékre elmondjuk és továbbadjuk őket. Zsigmond Anna vissza-visszatér ehhez a vezérfonalhoz. Könyve fejezeteiben gondosan bemutatja, hogyan fordulnak át a megvalósult álmok közösségi mítoszokká: a civil társadalom mítosza, a szabadpiac mítosza, a demokrácia mítosza, a társadalmi egyenlőség mítosza.

A mítoszok tulajdonsága, hogy élők maradnak, ha a valóság sokszorosan rájuk is cáfol. És a valóság, mutatja be Zsigmond Anna, már rég rácáfol ezekre a mítoszokra. A társadalmi egyenlőség mítoszára sokszorosan és szemmel láthatóan, sőt növekvően. A demokrácia mítoszára is csakúgy, mint a szabadpiacéra. Dehát a mítoszok azért mítoszok, hogy élők maradjanak akkor is, ha a valóság nem igazolja vissza őket. Így fordulnak át egyéni és közösségi álmokból politikai iránytűkké, amelyekre hatalom épül, s amelyeket a

hatalom – bonyolult áttételekkel – ma is követ.

A „ma” a szerző szótárában nagyjából a 2010-es évek közepét jelenti. A könyv és az elemzés Donald Trump első elnökségének idején zárul, amelynek megrendítő hatása alól a szerző nem is próbálja kivonni magát.

*

Ha nem értesz valamit – vagy ha meg akarod határozni, csak nem tudod, hogyan – meséld el a történetét. A szerző is ezt az eljárást alkalmazza: úgy mutat be és elemez, hogy előbb Amerika történetébe vezet be. Tizenhárom fejezetben úgy vezet végig az Egyesült Államok történetén, hogy meg-megáll a csomópontoknál, és bemutatja a mítoszok ütközését a valósággal. Fejezetei végigvisznek a civil társadalomtól egy mégis szükséges – mert az együttéléshez nélkülözhetetlen – állam vérrel-vasal történő megalakításáig; a vallásszabadság mítoszáig a piacosodó missziók valóságáig; a demokrácia mítoszától a parlamentarizmus valóságáig, a tulajdon szentségének mítoszától az indiánok kiszorításáig földjeikről; az egyenlő oktatástól a kisebbségek helyzetének máig megoldatlan, sőt megoldhatatlan dilemmájáig, az amerikai álomtól egy gazdagságig, amelyben a társadalom lassan csökkenő aránya részesül. Ezt az utat nevezi a szerző Amerika útjának a 21. századba – ahogy könyvének alcíme mondja.

Ez az időutazás jól sikerült. Út közben ugyanis – ha együtt tartunk Zsigmond Annával, és hiszünk is neki –, sok mindent megértünk, amit eddig is tudtunk, de nem értettünk vagy félreértettünk. Hogy van az, hogy idáig nem terjedtek az egykor Európa-szerte oly népszerű szocialista gondolatok (egyszer, az 1930-as években, pedig nagyon közel kerültek hozzá)? Hogy van az, hogy emberi méltóságról beszélnek (már a Függetlenségi Nyilatkozatban rögzítették), s közben rabszolgákat adnak-vesznek és indiánokat irtanak? Hogy van az, hogy demokráciában élnek, és közben európai szemmel elképzelhetetlen szegénységben hagyják a társadalom peremén élőket? Miért van az, hogy az egyéni szabadságot saját fegyverrel kell védeni? Miért van az, hogy a szabadság hazája falakkal veszi körbe magát a bevándorlók ellen?

A válaszokat a szerző az amerikaiak kivételesség-mítoszában keresi. Ezt a kivételességet nem csak a Mayflower hajón utazó puritánok érezték (írásba is foglalták, jó kalmárok módján), hanem mindenkire ráragad, aki egyszer átkelt az óceánon. Az egyszerűség és kivételesség előbb mint álom, majd mint mítosz máig ott lebeg az amerikai gondolkodásban és közbeszédben. S hozzá társul, mondja Zsigmond Anna, két másik mítosz: a küldetés és a felsőbbrendűség. A küldetés mint mítosz azt jelenti, hogy Amerikának nemcsak joga, hanem kötelessége is demokratizálni a világot. A felsőbbrendűség

tudata pedig azt, hogy ezt megteheti, sőt hatalma és ereje is van megtenni.

Így persze már sok minden érthető. Érthető az a civil vallás, amelyet minden valamire való amerikai oszt: a hit a demokráciában – tértől-időtől függetlenül –, valamint a hit abban, hogy a demokrácia az örök értékek birodalmából a földre hozható (függetlenül történeti koroktól és civilizációs eltérésektől). Ha valaki érteni akarja korunk nagypolitikáját és benne az amerikai politikusok részvételét, akkor, mondja Zsigmond Anna, erre az elköteleződésre kell figyelnie.

És így persze érthetők azok az irányzatok gazdaságban, társadalomban, politikában, amelyek a szabad vállalkozást, a civil közösségek elsőbbségét, a társadalmi ellenőrzésbe vetett hitet, az egyén önállóságát, a „gyerünk, csináljuk” (*just do it*) mentalitását tükrözik és terjesztik. Így érthető meg az a szokatlan és amerikaiasság, amely Európát és a harmadik világot időről-időre ámulatba ejti. Így magyarázható mindaz, ami felsőbbrendűnek és modellszerűnek tűnik, s amit követni, de legalább is utánózni érdemes.

A kényszereket sokkal kevésbé vesszük észre; azt, amit a könyv címe fenyegetően „hatalom”-nak nevez. Az amerikai álmok és a belőlük kialakult mítoszok nem egyszerű hagyománnyá váltak, hanem ideológiává állnak össze, amely a gazdasági és politikai hatalom magyarázatára, sőt, leplezésére is szolgál. A könyv

fejezetei mind gyakrabban ezzel zárulnak, hogy aztán a befejező rész egyértelműen hangot adjon Zsigmond Anna meggyőződésének: világhatalom bontakozott ki már az életünk során, a szemünk láttára, miközben szemünk előtt még mindig az álmok, fülünkben a mítoszok csengetnek.

*

Mire szolgál Zsigmond Anna könyve? Nyilván nem kézikönyvnek, jóllehet a gondosan összeállított tárgy- és névmutató akár erre is utalhat (és a kiadó hagyományaiba is így illeszkedik leginkább). Az átfogó tartalom, az aprólékosan összeállított irodalomjegyzék, valamint a szöveget végigkövető lábjegyzetek is ilyesmit sugallnak. Mégsem javasolnám hagyományos kézikönyvnek, több okból sem. Olyan ismereteket föltételez – tájékozottságot a földrajzi térben és a történelmi, főként az európai történelmi időben –, amely nélkül a könyv nem fejtheti ki hatását.

Nem is tudományos mű a Zsigmond Annáé. Monográfiából épp elegendő van magyarul a piacon. Különben is miért kellene magyarul Amerikáról monográfiát írni? Régebben, a rendszerváltozást közvetlenül követően, a hosszú bezártság után még inkább lett volna érthető. A könyv függelékeként angol nyelvű összefoglalás olvasható, ami mintaszerű. csak épp fölösleges: ha angolul olvasunk, valószínűleg nem a Gondolat hazai kiadványaihoz fogunk nyúlni.

Ha sem nem tankönyv, sem nem monográfia, akkor mi tehát? Én leginkább tudományos ismeretterjesztésnek mondanám. Erre pedig csakugyan nagy szükség van, még hozzá magyar nyelven is. Amerika, mint írtam, itt van körülöttünk: a közbeszédben, a gondolatainkban, a mindennapi tapasztalatainkban. S ha valaki reflektál is arra, amiben részt vesz – gazdaságban, politikában, kultúrában –, elgondolkodik a tapasztalatain, vagy meg akarja érteni, ami körülötte folyik, akkor nem teheti meg, hogy épp Amerikát hagyja ki a képből. Ez Zsigmond Anna könyvének igazi hivatása: értelmezni, magyarázni, végiggondolni és segíteni, hogy megérthessük Amerikát.

Lektorok azért nem ártottak volna. Magam nem vagyok amerikanista, így hát amit eddig írtam, nem annyira elemzés, inkább csak vélemény. Megítélni sem tudom, miből mennyi hiteles Zsigmond Anna könyvében – bár jóhiszemű olvasóként, társadalom- és oktatáskutatóként túlnyomórészt elfogadom, amit a szerző mond.

Annál is inkább, mert terjedelmes irodalomjegyzék hitelesíti, amit mond. Egyik-másik szerző, akit én szeretek és fontosnak tartok, hiányzik, akár az amerikai *Boorstin*-ra gondolok (híres sorozatából csak az első kötet szerepel itt, az is a magyar, kicsit unalmas fordításban), akár a magyar *Hahner Péterre*. De többségében fontos és tanulságos írások.

De azért vannak pontok, melyekről másként gondolkodom. Például az amerikai bevándorlásról. (Úgy tudom, több, legalább négy hullámban történt, különböző időszakokban, okokból és résztvevőkkel – ami jelentősen szegmentálta mind az amerikai társadalmat és gazdaságot, mind pedig a civilizációt, sőt még az álmokat is.) Másként gondolkodom a polgárháborúról (az „államok közti háborúról”, mondják mai napig az amerikai Délen); szerintem ez volt az a radikális fordulat, amelynek hatására kiformalódott a mai Egyesült Államok. Ha az álmok mítoszokká váltak, az jelentős mértékben köszönhető annak, hogy az Észak Észak lett, a Dél pedig Dél maradt. Nem véletlen, hogy az 1920-as évek óta annyi hatásos földolgozás teremtette újjá ezt a meghatározó háborút. S teremti újjá a mai napig.

S főként másképp gondolkodom az Egyesült Államok hivatásáról. Ahhoz a nemzedékhez tartozom, amelynek számára nem az „amerikai álmom” volt kézzel fogható – családomból egyik ágon sem vándorolt ki szerencsére senki –, hanem az „álmom Amerikáról”, a szabadság, a gazdagság és a reménység birodalmáról az itthoni tartós sötétségek idején. Az előző nemzedék egyesült Európáról álmodott ötvenhatban és utána is, amely partner lehetne Amerikával. Mára mítosz ez is? Remélem, nem. De aki szembe akar nézni vele, annak őszintén ajánlom Zsigmond Anna meggyőző, olvasmányos könyvét.

Kozma Tamás
nevelésszociológus,
professor emeritus,
Debreceni Egyetem

E számunk szerzői és elérhetőségük

Bácsné Bába Éva	közgazdász, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem – bacsne.baba.eva@econ.unideb.hu
Balogh László	helytörténeti kutató – Debrecen MJ Város Építészeti Archívum – egyesult@gmail.com
Bozzay Réka	néderlandista, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem – bozzay.reka@arts.unideb.hu
Fenyves Veronika	közgazdász, egyetemi docens, Debreceni Egyetem – fenyves.veronika@econ.unideb.hu
Kovács Gergely	középiskolai tanár, Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma – koge@drkg.hu
Kozma Tamás	nevelésszociológus, professor emeritus, Debreceni Egyetem – kozmat@helka.iif.hu
Lóki József	geoinformatikus, professor emeritus, Debreceni Egyetem – loki.jozsef@science.unideb.hu
Lovas Enikő Amália	helytörténész, szaktájékoztató könyvtáros, Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Debrecen – lovasena@gmail.com
Nagy Adrián Szilárd	közgazdász, egyetemi docens, Debreceni Egyetem – nagy.adrian@unideb.hu
Szabó Pál	orvos, pszichiáter, pszichológus, ny. egyetemi docens, Debreceni Egyetem – dr.szabopal@gmail.com
Szabóné Kármán Judit	romológus, egyetemi docens, Debreceni Református Hittudományi Egyetem – szkarmanj@gmail.com
Szendrei Ákos	történész, tudományos munkatárs, Debreceni Egyetem – szendrei.akos@arts.unideb.hu

THE DEBRECEN REVIEW

SCIENCE AND CULTURE

Quarterly of the Scientific Communities of Debrecen and the Region

VOL. XXVIII. NO. 1

NEW ISSUE

2020. I.

CONTENTS

STUDIES ON DEBRECEN

<i>József Lóki</i> : Debrecen in Terms of National Geography.....	3
<i>László Balogh</i> : From Brick to Cast Stone: The Activity of Béla Tóth, István Tóth, Lajos Sebestyén and Their Role in the Brick Manufacture of Debrecen.....	26
<i>Enikő Amália Lovas</i> : Courses in the Life of a Palace in the Main Square. The Headquarters and the Academy of the Society of Commerce from Its Birth to the Present	46
<i>Ákos Szendrei</i> : Streets in Contemporary Debrecen Named after Members of Parliament in the Age of the Dual Monarchy (Part 1)	59
<i>Réka Bozzay</i> : Street Named after Queen Vilma in Debrecen? The Memory of the Dutch Queen and the Failure of Naming a Street	71
<i>Gergely Kovács</i> : The History of the College Choir in Debrecen between 1861 and 1924 in the Context of Lieux de Mémoire (Part 1).....	80
<i>Judit Szabóné Kármán</i> : Gipsies in “Debreczen” in the 16 th and 17 th Century ..	91

HEALTHCARE – SPORT

<i>Pál Szabó</i> : Eating Disorders: State of the Art 40 Years after the Description of <i>Bulimia Nervosa</i>	101
<i>Veronika Fenyves, Éva Bába Bácsné, Adrián Szilárd Nagy</i> : Sport is More Fun in a Community! Surveying the Participants of Debrecen Campus Sport Festival	112

BOOK REVIEW

Anna Zsigmond: Culture and Power. The American Way in the 21 st Century (<i>Tamás Kozma</i>).....	128
<i>Authors of This Issue</i>	133
<i>Contents</i>	134